

T.C.

Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü

Kürt Dili ve Kültürü Ana Bilim Dalı

Yüksek Lisans Tezi

**GILGAMIŞ DESTANI'NDA SÜMERCE İLE KÜRTÇENİN
SOSYO-LİNGÜİSTİK BAĞLANTISI**

Vehbi TUNÇ

Diyarbakır 2016

T.C.
Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
Kürt Dili ve Kültürü Ana Bilim Dalı

Yüksek Lisans Tezi

**GILGAMIŞ DESTANI'NDA SÜMERCE İLE KÜRTÇENİN
SOSYO-LİNGÜİSTİK BAĞLANTISI**

Vehbi TUNÇ

Danışman
Yrd. Doç. Dr. Hasan KARACAN

Diyarbakır 2016

TAAHHÜTNAME

SOSYAL BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Dicle Üniversitesi Lisansüstü Eğitim-Öğretim ve Sınav Yönetmeliğine göre hazırlamış olduğum “*Gılgamış Destanı’nda Sümerce İle Kürtçenin Sosyo-Linguistik Bağlantısı*” adlı tezin tamamen kendi çalışmam olduğunu ve her alıntıya kaynak gösterdiğimi ve tez yazım kılavuzuna uygun olarak hazırladığımı taahhüt eder, tezimin kağıt ve elektronik kopyalarının Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü arşivlerinde aşağıda belirttiğim koşullarda saklanmasına izin verdiğimi onaylarım. Lisansüstü Eğitim-Öğretim yönetmeliğinin ilgili maddeleri uyarınca gereğinin yapılmasını arz ederim.

☐ Tezimin tamamı her yerden erişime açılabilir.

☐ Tezim sadece Dicle Üniversitesi yerleşkelerinden erişime açılabilir.

☐ Tezimin... yıl süreyle erişime açılmasını istemiyorum. Bu sürenin sonunda uzatma için başvuruda bulunmadığım takdirde, tezimin/projemin tamamı her yerden erişime açılabilir.

..../..../.....

Vehbi TUNÇ

KABUL VE ONAY

Vehbi TUNÇ tarafından hazırlanan Gılgamış Destanında Kùrtçe ile Sùmercenin Sosyo-linguistik Bağlantısı adındaki çalışma, 02.06.2016 tarihinde yapılan savunma sınavı sonucunda jùrimiz tarafından Kùrt Dili ve Kùltürù Anabilim Dalı, Kùrt Dili ve Kùltürù Bilim Dalında **YÜKSEK LİSANS TEZİ** olarak oybirliğı ile kabul edilmiştir.

[İ m z a]

Prof. Dr. M. Mesut ERGİN (Başkan)

Yrd. Doç. Dr. Meryem MİRİOĞLU

Yrd. Doç. Dr. Hasan KARACAN (Danışman)

ÖN SÖZ

Sümer kimliği, Sümer tabletleri ve Gılgamış destanının hala gizemini koruduğu günümüzde ortak bir geçmişe sahip olabileceğini düşündüğüm Kürtçe ile Sümerce bağlantısının gün yüzüne çıkarılması için dil-kültür-tarih kavramları etrafında yaptığım bu çalışmada olabildiğince farklı kaynaklara başvurup etimolojik ve sosyolojik açıdan iki dilin ve iki toplumun ortak yanlarını araştırarak önemli neticeler elde ettiğim kanaatini taşımaktayım. Yerli ve bazı yabancı kaynaklara kendi çevirilerim neticesinde ulaşmaya çalıştığım bu çalışmanın özellikle tarihi-kültürel-dilsel alanlar için önemli olduğunu ve açığa çıkarılamamış bazı gerçekleri gün yüzüne çıkaracağını ve dilbilimsel bir farkındalık oluşturacağını düşünmekteyim.

Bölümün açılması ve tanınması için elinden geleni yapan ve tezin hazırlanmasında beni manen destekleyerek yanımda olup yüreklendiren danışman hocam, Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Kürt Dili ve Kültürü Bölüm Başkanı Yrd. Doç. Dr. Hasan KARACAN'a, tez izleme ve değerlendirme komitesi üyeleri Prof. Dr. M. Mesut ERGİN ile Yrd. Doç. Dr. Meryem MİRİOĞLU'na teşekkür ederim. Ayrıca Kürtçenin Kurmanci ve Zazaki diyalektlerinde sözlük çalışması yaptığım meslektaşlarım Dilawer Zeraq ile Selahattin AKÇAY'a, okul müdürüm Sezai GÜÇMEN'e, değerli dostum M. Emin KILIÇ'a ve nihayetinde kimi zaman ihmal ettiğim aileme, güllerim Bedirhan-Mem-Zana ile sevgili eşim Berivan TUNÇ'a teşekkür etmeyi gönülden bir borç bilirim.

Vehbi TUNÇ

Diyarbakır 2016

ÖZET

Bu çalışmada, Gılgamış destanından yola çıkarak Mezopotamya'nın en eski halklarından Sümerler ile Kürtlerin tarihi-kültürel ve sosyo-linguistik bağlantısı işlenmiştir. Bu amaçla kültürel mirası üzerinden yeterli araştırmaların yapılmadığı Kürt ve Sümer tarihi araştırılmış ve M.Ö. 3000'lerde Mezopotamya'da oluşmaya başlayan ve dünyadaki ilk destan olarak kabul edilen Gılgamış'taki bazı kavram, motif ve sözcükler etimolojik bir çalışmaya tabi tutulmuştur. İncelenen eserlerde başta *Gılgamış* sözcüğü olmak üzere, bazı Sümerce sözcüklerin Kürt dili ve kültürü ile bağlantılı olduğu ve ortak coğrafyada yaşamaları neticesinde tarihi-kültürel-dilsel ortak bir geçmişin olabileceği düşünülmüştür.

Anahtar Sözcükler

Gılgamış, Kürtçe, Sümerce, Mezopotamya, dil, tarih, etimoloji, motif, destan, sosyo-linguistik.

ABSTRACT

In this study, the historical-cultural and socio-linguistic relation between Sumerian and Kurds, the ancient people of Mesopotamia, has been studied by the Gilgamesh epic. For this purpose, the history of Sumerian and Kurd, as living in a common geography, but hasn't been done sufficient research on their cultural heritage, has been searched and some concept, motifs and words in Gilgamesh which is considered the first epic in the world and dating B.C 3000, has been subjected to etymological studies. As a result of living in common geography, some words, by the light of Sumerian tablets including firstly "*Gilgamesh*", thought that there might be a relation between some Sumerian and Kurdish words and they might have a common history, culture and language.

Key Words

Gilgamesh, Kurdish, Sumerian, Mesopotamia, language, history, etymology, motif, epic, socio-linguistic.

KURTE

Di vê xebatê de bi helwesta destana Gilgamêş pêwendiyên dirokî-çandî û civak-zimannasiya di nav Sumerî û Kurdî de hatiye vekolandin. Ji bo vê armancê diroka Kurd û Sumerîyan ku li ser xebatên têr û tije nehatiye kirin û li ber tabletên Sumeriyan peyvnasîna çend têgih, motif û peyvên di dastana Gilgamêşê de ku 5000 sal berê hatiye avakirin û dastaneke herî kevn e, hatiye lêkolandin. Di van berhemên de ku dîrok û erdnigariya wan nêzî hev in û lêkolîn li ser wan hatine kirin, di serî de bi rêya peyva *Gilgamêş*, hatiye dîtin û kifşkirin ku di navbera Sumerî û Kurdî de pêwendiyêke dîrokî, çandî û zimanî heye.

Peyvên Diyarker

Gilgamêş, Kurdî, Sumerî, Mezopotamya, ziman, dîrok, peyvnasî, motîf, dastan, civak-zimannasî.

İÇİNDEKİLER

Sayfa No.

ÖN SÖZ.....	I
ÖZET	II
ABSTRACT	III
KURTE.....	IV
İÇİNDEKİLER.....	V
TABLO VE ŞEKİL LİSTESİ.....	VIII
KISALTMALAR.....	IX
GİRİŞ.....	1
1. AMAÇ	2
2. ARAŞTIRMANIN ÖNEMİ	2
3. VARSAYIMLAR.....	3
4. PROBLEM CÜMLELERİ	3
5. SINIRLILIKLAR	3
6. TANIMLAR.....	4
6.1. Dil.....	4
6.2. Sosyo-lingüistik.....	4
6.3. Mitoloji Ve Destan	4
6.4. Etimoloji	4

7. YÖNTEM.....	5
7.1. Araştırma Modeli.....	5
7.2. Örneklem ve Verilerin Toplanması	5
7.3. Verilerin Çözümlemesi ve Yorumlanması:	6

BİRİNCİ BÖLÜM

DİL VE SOSYO-LİNGÜİSTİK

1. DİLİN TANIMI.....	7
2. DİLLERİN EVRİMİ VE DİL AİLELERİNİN OLUŞUMU	8
3. SOSYO-LİNGÜİSTİK	15

İKİNCİ BÖLÜM

SÜMER TARİHİ VE KÜLTÜREL KİMLİĞİ

1. TARİHİ DEVİRLER.....	18
2. SÜMER SORUNU, ÖNEMİ VE ETKİSİ	19
3. SÜMER TARİHİ VE ORJİNİ	23
4. SÜMER DİLİ VE ÖZELLİKLERİ	29
5. SÜMER MİTOLOJİSİ	36
6. GILGAMIŞ DESTANI	39
6.1. Gılgamış Destanı ve Önemi.....	40
6.2. Gılgamış Destanının Sosyolojik Çözümlemesi	42
6.3. Gılgamış Destanının Özeti	44

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

KÜRT TARİHİ VE KÜLTÜREL KİMLİĞİ

1. KÜRTLER VE NEOLİTİK ÇAĞ	50
2. KÜRT ORJİNİ	53
3. KÜRT TARİHİ.....	61
4. KÜRT DİLİ	65

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

KÜRTÇE-SÜMERCE SOSYO-LİNGÜİSTİK BAĞLANTISI

1. KÜRT-SÜMER TARİHİ-KÜLTÜREL BAĞLANTISI	72
2. SÜMERCE VE KÜRTÇENİN DİL AİLELERİ ARASINDAKİ YERİ	75
3. KÜRTÇE-SÜMERCE SÖZCÜK ETİMOLOJİSİ.....	84
3.1. Kur/Ekur/Ziggurat (Zi + kur/gur + hat).....	85
3.2. Gılgamış (Gir + ga + mêt).....	89
3.3. Sümer (Sî + mêt, Someri...).....	100
3.4. Enkidu (Em + kê + da?).....	106
3.5. Tufan, Ziusudra ve Utnapiştım.....	107
3.6. İştar (Stêrk).....	108
3.7. Guti (gu + ti) ve Cudi (Cî + dî).....	109
3.8. Şuruppak (şûr û pak/nak).....	110
3.9. Babil (Ba + bir).....	111
3.10. Gökboğa ve Huvava (Humbaba) (Hût + va va!)	111
3.11. Enlil/Nunamnir (Nun + nemir).....	113
3.12. Abzu (av + zê-m).....	115
3.13. Zagros / Ninhursag (Za + roj) / (nin + kur + za).....	116
3.14. Utu (Şamaş) (tav) (şam)	117
3.15. Uttu (ta:ip)	118
3.16. Aşnan ve Lahar (Aş + nan) (La + har).....	118
SONUÇ	122
KAYNAKÇA	125

TABLO VE ŞEKİL LİSTESİ

	Sayfa No.
Tablo 1 : Tarihi Devirler	19
Tablo 2: Sümerce-Hint-Avrupa Sözcük Karşılaştırması	80
Şekil 1 : Sümerlerin Aşağı Mezopotamya'ya Gelişleri.....	24
Şekil 2 : Sümerlerin Yaşadığı Yerler.....	28
Şekil 3 : Sümer Alfabeti	31
Şekil 4 : Nippur'daki Sümerce Tıbbi Bir Tablet Örneği	33
Şekil 5 : Sümerce Alfabetinin Tarih İçindeki Değişim Örneği.....	35
Şekil 6 : Sümer Sayıları	36
Şekil 7 : Gılgamış ile Enkidu	39
Şekil 8 : Neolitik Dönem ve Altın Hilal	50
Şekil 9 : M.Ö. 3000'ler, Mezopotamya, Ortadoğu ve Proto-Kürtler.....	54
Şekil 10 : M.Ö.2100'lerde Mezopotamya	71
Şekil 11 : Hint-Avrupa Dil Ailesi	75
Şekil 12 : Sümerlerde Ziggurat Tapınakları	85
Şekil 13 : Ur Yakınlarında Kutsal İnek-Boğa Figürleri	89
Şekil 14 : Sümerlerden Kalma İnsan-Boğa Figürü	92

KISALTMALAR

A.C.	After Christ (Milattan Sonra:İsa'dan Sonra)
Alm.	Almanca
Akk.	Akadça(veya Akkadca)
B.C.	Before Christ (Milattan Önce:İsa'dan Önce)
Bkz.	Bakınız
c.	Cilt
Çev.	Çeviren
Hitt.	Hititçe
Hur.	Hurice
Hol.	Hollandaca
Hız.	Hazreti
İng.	İngilizce
İ.Ö.	İsa'dan Önce
Kür.	Kürtçe
Lat.	Latince
M.Ö.	Milattan Önce
M.S.	Milattan Sonra
Med.	Medce
No.	Sayı(İngilizce)
p.	Page(sayfa)
Pol.	Polonca
PHA	Proto Hint-Avrupa
Rus.	Rusça
s.	Sayfa
S.	Sayı
Sır.	Sırpça
Skr.	Sanskritçe
Süm.	Sümerce
Ur.	Urartu dili
Vol:	Volume(Cilt)
Yun.	Yunanca(Grek)
Yay.	Yayınları
yy.	Yüzyıl

GİRİŞ

Aynı coğrafyada fakat farklı dönemlerde farklı isimlerle yaşayan toplumların kültürel-sanatsal-düşünsel konularda ortak bir yazgıyı paylaşıp paylaşmadıkları, tarih içinde değişip evrimleşerek yok olan dil, kültür ve toplumların öncelik-ardılık ilişkisini incelemek bir hayli güçtür.

Sümer ve Gılgamış¹ isimleri daha çok lise dönemlerinde “destan” konusu işlenirken Mezopotamya sözcüğü ile birlikte işlenir, fakat destanın neyi içerdiği, neden yazıldığı, bunu yazanların kim oldukları fazla ayrıntıya girilmeden geçiştirilirdi. İlk yazının özellikleriyle Sümerlerin icat ve yeniliklerinden, günümüz insanını dahi şaşırtacak derecede görkemli uygarlığından, halef-selef ilişkisinden pek bahsedilmezdi. Aynı sorun çoğu zaman Kürtçe ve Kürt kavramları üzerinden da görülmüş, tam olarak bu kavramlara açıklık getirilemediği dönemler olmuştur.

Bu çalışmada Gılgamış destanında ve Sümer tabletlerinde geçen başta *Sümer*, *Gilgamiş*, *İştar*, *Enkidu*, *Abzu*, *Utu*, *Uttu*, *Ninhursag*, *Aşnan*, *Huvava*, *Nunamnir*, *Guti*, *Utnapiştim*, *Ziggurat* ve *Kur* sözcükleri olmak üzere bazı ortak sözcüklerin etimolojik analizlerle Kürtçe-Sümerce sosyo-linguistik bağlantısı gösterilmeye çalışılmıştır. Ele alınan kavramlar üzerine duyulan ilgiyi bu sözcüklerin Kürtçeye

¹ Girgamiş, Gılgamış, Gilgamêş(Kürtçe), Gilgamesh(İngilizce) gibi farklı okunuşları da bulunun bu sözcük için tez boyunca daha çok Türkçe karşılığı *Gilgamiş* kullanılacaktır. Sümer sözcüğü için de aynı durum geçerli olup Sumer, Sumeri, Somerî, Sumerian gibi isimlendirmeler yerine *Sümer* sözcüğü kullanılacaktır.

yakın olduğunu düşünmenin ötesinde Sümer mitolojisi ile Gılgamış destanının bir bilinmezlik veya gizemle dolu olmasıyla dahi açıklamak yetersiz kalmakta, daha çok bir gerçeğin ifşa edilmesi gerekliliğine olan inancın yansıması olarak görmek gerekir.

1. AMAÇ

Bu çalışmanın temel amacı iki dildeki ortak sözcükler ve ortak tarihi-coğrafi bağlantılar vasıtasıyla Kürtçe ile Sümerce arasında olduğu düşünülen sosyo-linguistik ilişkiyi ortaya çıkarmaktır. Bunun için Gılgamış destanının sosyolojik analizi yapılarak destanın önemi ve etkisi üzerinde durulmuş ve bazı sözcüklerin ezoterik anlamları verilmeye çalışılmıştır. Ayrıca bu çalışmada Gılgamış ve Sümerler üzerindeki bilinmezliği ortadan kaldırmaya çalışarak sahipsiz konumundaki bu destanın günümüze kadar gelen dini-kutsal-sosyolojik etkisini anlatmak da amaçlanmıştır.

2. ARAŞTIRMANIN ÖNEMİ

Bu araştırmanın önemi geçmişin saklı ve esrarengiz derinliklerinde dolaşarak tarihe ve geleceğe, Gılgamış'ın deyimiyle, faydalı olmaktır. Objektif kaynaklardan elde edilen Sümer dili ile Kürt dili ve tarihi bilgiler ışığında bazı sözcüklerin sosyolojik etimolojisi yapıp tarih, dilbilim ve sosyo-linguistik alanlarına nesnel veri sunmak ve farkındalık oluşturmak suretiyle bu çalışma önemli hale getirilmek istenmiştir.

Tarihte önemli ilklere imza attıktan sonra yok olan Sümerlerin günümüzde kimin ataları oldukları ve bu dilin hangi dil veya dillerin öncülleri oldukları dil-toplum ilişkisini aydınlatmak için bir muamma olarak karşımızda durmaktadır. Kadim bir Mezopotamya halkı olarak yaklaşık dört bin yıl önce farklı sebeplerden tarih sahnesinden silinen ya da değişerek yeniden isimlendirilen Sümer dili ve halkının, kimliğinin netleşmesinde Kramer de halen soru işaretleri barındırdığını dile getirir (Kramer, 2014 a: 240). Bu yüzden bir ölü dil olarak görülen Sümercenin gerçekten anlaşılması ve kimliklerinin belirlenmesi için eldeki tablet verilerinden ve tarihi gerçeklerden yola çıkarak dönemin toplumsal yaşamını, dil aracılığıyla düşünce ve kültürel hayatını anlamaya ve günümüz dil ve toplumları ile

irtibatlandırmaya çalışmak bir nebze de olsa bazı gerçeklerin ifşa edilmesini sağlayacaktır.

3. VARSAYIMLAR

Bu çalışmada; yapılan literatür taraması sonucunda konuyla ilgili yeterli miktarda veriye ulaşılmasına olanak sağlanmış, araştırmalar sonucunda ele alınan bağlantılar nitel olarak objektif sonuçlar yansıttıkları varsayılmıştır.

4. PROBLEM CÜMLELERİ

Gılgamış destanı neden önemlidir?

Sümerler nerede, ne zaman ve nasıl yaşadılar?

Sümerlerin kökeni nereye dayanmaktadır?

Sümerler tarih sahnesinden gerçekten tamamen silindiler mi?

Günümüzde Sümerlerin torunları var mıdır?

Sosyo-linguistik bağlamda hangi dil ve milletle ilişkilendirmek gerekir?

Kürtlerle veya başka halklarla herhangi bir ilişkileri var mıdır?

Sümerce neden hiçbir dil ailesi içinde yer almamaktadır?

Bu destan tek heceli Sümer dilinde hecelere ayrıldığında ortaya çıkan kelimeler ne anlama gelmektedir?

Sümercede geçen bazı sözcüklerin başka dilde de görülmesi ne anlama gelmektedir?

5. SINIRLILIKLAR

Bu çalışma; ağırlıklı olarak Sümerler ile Kürtlerin dil-tarih ve coğrafyalarının araştırılıp karşılaştırılması ile sınırlandırılmış, bu konuların birbiriyle olduğu düşünülen bağlantılara yer verilmiş ve tez için gereksiz olabilecek detaylara değinilmemiştir. Sümer dili ile ilgili kaynak sıkıntısı yaşanmıştır.

6. TANIMLAR

6.1. Dil

“Dil, bir anda düşünemeyeceğimiz kadar çok yönlü, değişik açılardan bakınca başka başka nitelikleri beliren, kimi sırlarını bugün dahi öğrenemediğimiz büyüğü bir varlıktır. O, gerek insan gerek toplum, gerekse insan ve toplumdan ayrı düşünülemeyecek olan bilim, sanat ve teknik gibi bütün alanlarla ilgili bulunan, aynı zamanda onları oluşturan bir kurumdur.” (Aksan, 2009: 11).

6.2. Sosyo-lingüistik

“Dilin; davranış ve toplum üzerindeki etkisini, dilin toplumları değiştirme süreçlerini inceleyen, bir toplumdaki ortak kesişme ve anlayışlarına, toplumların çöküşünün dille olan ilişkisine, değişen dil ve toplum bağlantısıdır.” (Güven, 2012: 56).

6.3. Mitoloji Ve Destan

Tarih öncesinin tanrı ve tanrıçaları ile dünya ve insan oluşumlarını, deprem ile sel felaketlerini ve özellikle bir milletin yönetici, kahraman, göç, savaş ve başarılarını ortak motifler eşliğinde olağanüstü bir şekilde anlatan efsanevi-masalımsı uzun öykülerdir.

6.4. Etimoloji

Kökenbilim de denilen ve bir dildeki sözcüklerin kökenlerini, öteki dillerle kültürel alışverişini, dilin tarih içindeki gelişim veya değişim sürecini izleyen bilim dalıdır. Etimoloji özellikle bir dilin geçmişteki değişim aşamaları yoluyla ortak ana dile ulaşmayı hedefler.

7. YÖNTEM

7.1. Araştırma Modeli

Bu araştırma, Sümerce ile Kürtçenin tarihi-kültürel-sosyo-linguistik bağlantılarını inceleyip benzerlik ve farklılıklarını saptamaya çalışan **betimleyici bir araştırmadır**. Araştırmada evrenin tamamı değerlendirilmiş olup bazı durumlarda farklı kaynaklardan da yararlanılmıştır. Kaynaklardan toplanan verilerin yorumlanma ve karşılaştırma etkinliği **nitel** olarak yapılmıştır. Araştırma, kaynak taramasıyla elde edilen verilerin nitel değerlendirmesini kapsar. Ayrıca bu tezde **tarama modeli** de kullanılmıştır. Tarama desenleri, geçmişte görülen ya da halen var olan bir durumu var olduğu şekliyle betimlemeyi amaçlayan araştırma yaklaşımlarıdır. Tarama deseni ile yapılan bir araştırmanın iki temel sınırlılığı vardır. Bunlar, veri bulma ile kontrol güçlükleridir.

7.2. Örneklem ve Verilerin Toplanması

Bu araştırmada geniş bir literatürden faydalanılarak Kürt tarihi ve dili hakkında kaynakçada da belirtilen dil, tarih ve kültürel alanlardaki eserlere ulaşılabilmektedir. Fakat Sümer tarihi ve özellikle Sümer dili üzerine kaynak sıkıntısı dolayısıyla İngilizce yazılmış **Jamie stokes**'ın "*Encyclopedia of the Peoples of Africa and the Middle East*", **John Limbert**'ın "*The Origins and Appearance of the Kurds in Pre-Islamic Iran*", **Samuel Noah Kramer**'ın "*History Begins At Sumer*" (*Tarih Sümer'de Başlar*), **Abraham Hendrik Jagersma**'nın "*A Descriptive Grammar of Sumerian*", **Aleksi Sahala**'nın "*Sumero-Indo-European Language Contacts*", **Daniel A. Foxvog**'ın "*Introduction to Sumerian Grammar*" ve "*Elementary Sumerian Glossary*" gibi yabancı kaynaklara başvurulmuştur.

Yukarıdaki kaynaklar dışında en çok yararlanılan eserler şunlar olmuştur: *Doğan **Aksan** (*Her Yönüyle Dil, Ana Çizgileriyle Dilbilim*), *Ali **Güven** (*Toplumsal Dilbilimin Kapsam Alanı*), * Meritt **Ruhlen** (*Dilin Kökeni, Ana Dilin Evriminin Kökeni*), *Samuel Noah **Kramer** (*Sümer Mitolojisi*), *Muazzez İlmiye **Çığ** (*Tarihte İlk Kral Kahraman/ Gilgamiş*) ve (*Gilgamiş Tabletleri*), *İsmail **Gezgin** (*Kültürlenme Sürecinin Mitik Kahramanı Gilgamiş*), *D.İzoli, (Feraheng), *Mamê

Elî-Süleyman Yıldırım (Somerî-Kurdî & Kurdi-Somerî), Ramazan **Çeper** (Ferhenga Etimolojiyê) *V. **Minorsky** (1997) (*Kürtler-İslam Ansiklopedisi*), *Kemal **Burkay** (*Neolitik Çağdan 1.Dünya Savaşı'na/ Kürtler ve Kürdistan*), * Ali **Narçın** (*A'dan Z'ye Sümer*). * S. İbrahim **Işık** (*A'dan Z'ye Kürtler*)

7.3. Verilerin Çözümlemesi ve Yorumlanması:

Literatürden ve belirlenen kaynaklardan elde edilen tüm veriler nitel olarak analiz edilmiş olup bu eserlerle bir sonuca ulaşmaya çalışırken Sümerlerin kimliğine dair soru işaretleri ve farklı milletlerle olabilecek irtibatı hem dil üzerinden (Aksan, 2009: 13) hem de tarihi-coğrafi-kültürel-toplumsal olarak da (Limbert, 2009: 44) ele alınmıştır. Veriler kimi zaman dipnot kısmında belirtilmiş, kimi zaman yazının içine serpiştirilmiş ve son bölüm ile sonuç kısmında bol örnek ve analizlerle bir sonuca bağlanmıştır.

Daha çok Babil-Akad versiyonları bulunan Sümer tabletlerinin Babil ve Akadlarca dil yönüyle büyük oranda değişikliğe uğrama ihtimalini (Kramer, 2014 a: 225) ve Mezopotamya'da Kürtlerle bağlantılı olabilecek eserlerin değişik sebeplerden arkeolojik kazılarda yanlış davranılarak gerçekçi bir şekilde aktarılamamasını da (Burkay, 2011: 47) da göz önüne alarak Kürt-Sümer ilişkisini ortaya çıkarabilmek için yapılan bu çalışmada önemli dilbilimci, Sümerolog ve Kurdolog tarafından araştırılan yerli yabancı eserlerin incelenmesi yapılmış ve Türkçe kaynaklar dışında orijinal İngilizce kaynaklara başvurulmuştur. Ayrıca kaynakların isimleri dışında alıntı yerlerin çoğu dipnot kısmında İngilizce orijinal halleriyle de verilmiştir.

Konunun daha iyi anlaşılması için bazı şekil ve tabloların da verildiği bu çalışmada; dil, dil aileleri, sosyo-linguistik kavramları üzerinde durulmuş, Sümer ile Kürtlere ait dil, kültür ve tarihi bilgiler ele alınmış ve destandaki başta “Gılgamış”, “Sümer”, “Ziggurat”, “Abzu” ve “Gutî” gibi sözcükler olmak üzere bazı kavramların sosyo-linguistik etimolojisine başvurulmuştur.

BİRİNCİ BÖLÜM

DİL VE SOSYO-LİNGÜİSTİK

1. DİLİN TANIMI

Dil; toplumsallaşmanın, bir cemiyete ait olup onunla bütünleşmenin, bir kimliğin ifadesi, aynı zamanda ortak bir tarihin ve coğrafyanın ürünü; madde ile mananın simgesel veya işaret yoluyla aktarılmasıdır. Dil, ortak bir kültürün, benzer yaşamı paylaşan toplumların belirleyici, ötekilerden ayırt edici bir yazgısıdır. Bir toplumun bütün unsurlarını taşıyan, sonraki nesile aktaran ve nesiller arası iletişimi sağlayan en işlevsel araçtır.

“Genel olarak her dil; geçmişten günümüze kadar değer atfedilen, önemli görevler yüklenen bir araç olagelmıştır. Dil, insan hayatının her alanında eğitimde, sanatta, edebiyatta, kültürde, ekonomide, medyada, askeriyede, siyasette ve uluslar arası ilişkilerde üzerinde beyin fırtınaları yürütülen ve bu alanda dil uzmanlarına mutlak surette başvurulmuş ve önemini her gün arttıran bir bilim dalı olmuştur” (Karacan, 2012: 30).

“Dil, bir anda düşünemeyeceğimiz kadar çok yönlü, değişik açılardan bakınca başka başka nitelikleri beliren, kimi sırlarını bugün dahi öğrenemediğimiz büyü bir varlıktır. O, gerek insan gerek toplum, gerekse insan ve toplumdan ayrı düşünülemeyecek olan bilim, sanat ve teknik gibi bütün alanlarla ilgili bulunan, aynı zamanda onları oluşturan bir kurumdur.” (Aksan, 2009: 11).

Dil ve dilbilim üzerine önemli çalışmaları bulunan Aksan, yukarıda da değindiği gibi bütün kültürü oluşturan ve büyülu olarak gördüğü dil olmadan insanların birlikte yaşamasının ve anlaşmasının mümkün olamayacağını dile getirir. Bir toplumun geçmişinin dilinden anlaşılabilğini, dolayısıyla dilin kültürün aynası olduğunu, insanlığın ve uygarlığın en önemli belirtisi ve aracınının dil olduğunu ve bir milletin geçmişteki başarıları, ürünleri, düşünce dünyası, topyekün bütün kültürünün dilinden izlenebileğini söyler. Bir milletle ilgili yapılacak çalışmada öncelikli olarak diline bakılması gerektiğini dile getirir. (Aksan, 2009: 13).

Claude Levi Strauss da dili toplumsal bir görüngü (fenomen) olarak görür ve taşıdığı nitelikler dolayısıyla bilimsel araştırmalara en yakın alan olduğunu dile getirir (Aksan, 2009: 64). Humbolt ise ulusların tinsel özellikleri farklı olduğu için dillerinin de yapısının farklı olduğunu dile getirir ve *dil*'i ulusunun ruhu, ruhunun dış görünüşü olarak tanımlar (Aksan, 2009: 65).

Konfüçyüs 3.000 yıl öncesinde ilkin dile önem verilmesi gerektiğini, bir milletin dilini kaybettiğinde her şeyini kaybedeceğini ve bir toplumu yok etmenin en kolay yolunun savaşıla değil de dilini ortadan kaldırmakla olduğunu söyler. İletişim ve etkileşim aracı olan dil; tarihin, milletlerin, dinlerin, coğrafyaların hatta savaş, kültür ve düşüncenin hem mucidi hem de müsebbibi olarak görülmelidir. Ayrıca herkesin önemli gördüğü ve ihtiyaç duyduğu dil; varlığının korunması, yaşatılması ve tanınması için çaba harcanmalıdır. Zira dil, doğru anlaşılmaz ve aktarılmazsa gerçeklerin ortaya çıkması zorlaşacak, geçmiş ile gelecek arasında bağlantı kopacaktır.

2. DİLLERİN EVRİMİ VE DİL AİLELERİNİN OLUŞUMU

Aksan, *değişme dilin özünde olan bir niteliktir*, der (Aksan, 2009: 141). Bazı diller kelime ve söz dizimleri yönüyle toplumlar arasındaki alışverişler ve kültür hareketleri sonucunda birbirine yakınlaşır. Bir dil nasıl kendi içinde değişime uğruyorsa bu dili konuşan toplumun da bir öbeği değişik sebeplerden farklı bölge veya bölgelerde bazen aynı ülke içinde genel dilden ayrılarak başkalaşmaktadır, bazen bu çok büyük olup lehçe veya yeni bir dili doğurur. Lehçeler jlyoluyla bir

dildeki bazı sözcüklerin birden fazla farklı şekilleri de görülebilir² (Aksan, 2009: 143). Dil coğrafyasına de değinen Aksan, dildeki sözcüklerin, söz diziminin değişmesinin gösterilmesi vesilesiyle bir dilin yaşamının ve lehçelerin yayılışının görülebildiğini dile getirir. Bunun yerleşme tarihini, kültür tarihini, tarih sorunlarını aydınlatacağını bu konuda önemli ipuçlarını sağlayacağını dile getirir (Aksan, 2009: 141).

Dilbilimci **Kottak**, dilbilimsel sistem olarak her dilin aynı oranda karışık, kurallı ve etkin olduğunu ve dillerin siyasi, iktisadi ve toplumsal koşullara bağlı olarak değiştiğini dile getirir. Ayrıca toplumsal olarak alt seviyede görülen toplulukların dil özelliklerinin genelde olumsuz değerlendirildiğini, devletin baskın kurumlarının desteğini alan lehçelerin daha üstün tutulduğunu vurgular. Kottak’a göre kültürel benzerlik ve farklılıklar, genellikle dilbilimsel benzerlik ve farklılıklarla örtüşür. **Dilbilimsel bazı veriler, kültürler arasındaki geçmiş bağlantılara işaret edebilir.** İlişkili diller, ortak bir atadilden türer. Fakat sadece diller arasında bir ilişkinin bulunmasının o dilleri konuşan halklar arasında biyolojik bağların da bulunduğu anlamına gelmediğini, çünkü insanların yeni diller öğrenebileceklerini dile getirir (Kottak, 2014: 320).

Dilbilimci **Fischer**, “*Eklemlenmeli dilin uzun evrim süreci içerisinde, çeşitli insan toplulukları gelişip yok olmuştur. Savaşlar, hastalıklar, kazalar, iklim değişiklikleri, bunda etkili olmuştur. Binlerce ve binlerce dil ailesi doğmuş, iz bırakmadan silinip gitmiştir. Ticaret, dış evlilik, göç, savaş ya da hakimiyet altına alma gibi, çeşitli nedenlerle komşu olan ve olmayan gruplarla kurulan temaslar git gide daha büyük insan topluluklarının dillerini değiştirmiştir.*” (Fischer, 2013: 51).

Yeryüzündeki tüm diller ve milletler, başka dil ve topluluklardan etkilenmiştir. Bu etkileşim bireysel değil, toplumsal veya sosyolojiktir (Karacan, 2004: 20). Toplumun gelenek ve göreneklerini, kültürünü, düşünce dünyasını ve

² (Anadolu’da Tükçe “çocuk” sözcüğü için; uşak, bebe, bala, balak, balaca, çağa, çarga... gibi farklı sözcükler kullanılır.)

nesiller arası bağlantıyı sağlayan dil, fertlerden yola çıkarak topluma yön verir, toplumu değiştirip dönüştürür.

Canlı ve devingen bir özellik gösteren dil, zaman içinde yapısal özelliklerini ve ses sistemini değiştirerek farklılaşır, başkalaşır. Diller arasında sözcük alışverişleri ve etkileşimler yaşanabilir, şive-lehçe farkları yüzünden zamanla ilk hallerinden tanınmayacak şekilde ayrılır, farklı alfabeler kullanarak orijinallliğini kaybeder, doğal bir süreç olarak farklılaşmaya zorlanır. Göç, savaş, deprem, kıtlık gibi sebeplerden yaşanan sosyo-kültürel değişimler, dili konuşan toplumlar üzerinde de etkili olur ve toplumlar bu değişim ve hareketlilikten payını alarak başkalaşır, asimilasyona uğrar ve yeni bir dil ve toplum içinde çözülerek yeni bir isim alır ya da tamamen yok olur.

Değişimin sebeplerinin doğal fonetik olabileceği gibi daha çok sosyal faktörler olarak görüldüğünü dile getiren dilbilimci **Milroy** de, **sese dayalı değişimlerin kolayca anlaşılamayacağını söyleyerek iki dil arasındaki bağlantının zorluğuna atıf yapar.** Dil değişiminin bir toplumda hızlı gerçekleşmesini ise toplumsal bağların zayıflığıyla açıklar ve iki dilli toplumlarda baskın veya egemen olan dilin bazı sosyal gruplar öncülüğünde öteki dili kendi içinde yutarak zamanla ölü diller kategorisine attığını söyler. Bu şekilde dilin ya tamamen kaybolduğunu ya da öteki dile bir şey katarak ortadan kalktığını anlatır³ (Milroy, 2001: 94-96).

Dillerin değişip zamanla farklı dil ailelerine dağılması hususunda da Stanford Üniversitesi'nden antropolog-dilbilimci Profesör **Dr. Ruhlen**; dillerin, dil ailesi olarak sınıflanmasına ses ve anlam bakımından benzer kelimeler aramakla başladığını, diller arasındaki akrabalık ilişkisinin, doğrudan dillere bakıp karşılaştırma yaparak anlaşılamayacağını, dillerin aileler şeklinde sınıflandırılarak iki halkın veya iki dilin ilişkisini genetik dallanmadaki pozisyonuna da bakılması gerektiğini dile getirir ve aksini iddia edenlerin olduğunu ama kişinin biyolojik olarak genleriyle dilleri arasında da bir bağ olduğunu açıklar (Ruhlen, 2006: 131).

³ Sümercenin yok oluşu da bu şekilde olmalıdır. Sümerlerin yıkılışından iki bin yıl sonraya kadar yaşayan Sümerce, Sami dilleri ile bölgede yaşayan diğer dilleri etkilemeye devam etmiş ve sonra yok olup tarih sahnesinden tamamen ayrılmıştır.

Kelimede sadece bazı harflerin değil, birbirine yakın ve benzer sözcüklerin anlam yönüyle ortaklığının da önemli olduğunu⁴, diller arasındaki ortaklığının, dinlerde de olduğu gibi yaklaşma, ödünç alma ve ortak köken mekanizması ile sağlandığını dile getirir. Yaklaşma benzerliğinde orijinalde farklı olan nesneler, kazara veya harekete geçirici bir şekilde benzer hale gelir. Ödünç alınan kelimelerin orijinal(ilk) halinden kısmen değiştirilerek kullanıldığını ve ortak kökenli kelimelerin de etimolojik bir çalışmayla ortaya çıkarılabileceğini açıklar (Ruhlen, 2006: 12-18).

Dilin evrimi devamlı bir süreç olup bazı diller şartlara göre hızlıca farklılaşıp başkalaşırken bazı diller de kısmi bir değişimle varlığını sürdürmeyi başarır. Dilin bu değişimi içinde konuşulduğu toplumu ve kültürünü de değiştirir. Dilbilimci **Fischer**, insan dilinin günümüz anlamdaki fiziksel özelliklerinin 150.000 yıl önce oluştuğunu söyleyerek (Fischer, 2013: 51) dilin ve insanın oluşum serüvenini şöyle anlatır:

Austraopithecus: 4 milyon yıl önce jest, hırıltı ve çığlık ifadeleri ile iletişim sağlanmıştır.

Homo Habilis: 2.5 milyon yıl önce çığlık, jest, hırıltı ifadeleri ile iletişim sağlanmıştır.

Homo Erectus: 2 milyon yıl önce şart cümleleri ve kısa ifadeler kullanılmıştır.

Homo Neanderthalensis: 300.000 yıl önce karmaşık cümleler kurulmuş, düşünce oluşmaya başlamıştır.

Homo Sapiens: 300.000 yıl sonrasında, konuşma temelli karışık cümleler kullanılmış, düşünen ilk insanlar Afrika’da oluşmuştur.

Modern İnsanlar: 150.000 yıl önce, bildiğimiz anlamda konuşma ve düşünme başlamıştır. Binlerce yıllık dengeler sonucunda prototip diller çeşitli

⁴ Sümerce ile Kürtçenin sözcükleri ileride hem fonetik hem de semantik(anlamsal) yönüyle işlenecektir.

dillerin iç içe geçmesiyle oluşmuş, ardından bu dönemler birden sona erip aile ağaçlarıyla dil aileleri doğmuştur. Yakın lehçeler özerk diller oluşturmuş, bazı diller de birleşip melez diller meydana getirmiş. Zamanla dillerin fonoloji (sesbilim)⁵ ve söz hazinesi değişmiştir.

Yukarıda insan ve dilin kısa evrimi verilmiş olsa da dilbilimciler⁶ ve antropologlar, dillerin ve milletlerin tarih sahnesine nasıl ve ne zaman ortaya çıktığı, zamanla nasıl farklılaştığı, bir dilden yeni dillerin nasıl oluştuğu, insanoğlunun ilkin hangi coğrafyada yaşadığı ve hangi dili konuştuğu, dillerin neden değiştiği veya yok olduğu üzerine hep tartışmışlar ve tarih içinde yok olan ülkeler veya aslını koruyamayan milletlerin geride bıraktıkları eserlerin incelenmesinde gerçekçi verilere ulaşmak için hangi yöntemlerin kullanılacağı üzerine kafa yormuşlardır. Bu konuda ileri sürülen birbirinden farklı kuramlar⁷ (Türk Dili-1, 2014: 5) bulunmasına rağmen yine de mevcut yazılı metinler, geçmişi aydınlatmaya imkân vermediğinden bu sorulara cevap vermek de güçleşmektedir. En eski belge sayılan Sümerce metinler bile ancak 5.500 yıl öncesine ışık tutmaktadır (Türk Dili-1, 2014: 5). Oysa insanoğlunun çok daha önceleri var olduğu ve konuşmanın çok daha geçmişte oluştuğu bilinmektedir.

Ruhlen de tarihleri biraz farklı da olsa biyolojik olarak 100.000 yıl önce bugüne benzer şekilde dillerin var olup konuşulduğunu ve o dönemlerde yaşayıp ölen dillerin bulunduğunu ama yazının geçmişinin 5.000 yıl öncesine dayandığı için ondan önceki gerek şu an yaşayan dillerin kökeni gerek ölmüş diller hakkında bir bilgiye ulaşmanın çok zor olduğunu ve dillerin tekkökenlilik(monogenesis) teorisine göre türemiş olabileceğini dile getirir (Ruhlen, 2006: 27 ve 109)⁸.

⁵ Fonoloji, bir kelime veya sesin hecelerini ve seslerini, farklı şartlar altındaki değişimlerini araştıran dilbilim alt dalı.

⁶ Dil ve dilbilim alanında Doğan Aksan, N.Chomsky, F.Saussure, Humbolt, Bloomfield, Leibniz, F.Bacon, Aristo eserlerine bakılabilir.(Aksan, 2009: 17-23)

⁷ Dillerin Doğuşu ile ilgili Görüşler:-Babil Kulesi Efsanesi -İlahiyatçı/Teolojik görüş -Doğuşancı görüş -Deneyimci görüş -Antropolojik görüş

⁸ Tek kökenlilik görüşünün ortaya atılması daha çok kendi dilinin üstünlüğünü ileri süren farklı kişilerce yapılmakta, bazı Avrupalı dilbilimcilerin de bunu desteklediğini söylemek gerekir.

Fischer ise dilin tarihinin dil değişimin de öyküsü olduğunu ve her dil için bir genelleme yaparak dilin evrim geçirmesini *fonolojik*⁹, *morfolojik*¹⁰, *sözdizimsel* ve *semantik* değişimler şeklinde olduğunu söyler ve dil değişimi için şunları ekler (Fischer, 2013: 74-75):

- a. *“Bir dil aileisinin anavatanı yani köken dilin(parent language)konuşulduğu bölge genel olarak o dil aileisine mensup dillerin o an konuşulduğu bölgelerden biridir.*
- b. *Köken dil içindeki ilk farklılaşmalar-genel olarak anavatanın yakınlarında oluşur. Dil çeşitliliği de anavatanın civarında oluşur.*
- c. ***Diller arasındaki sistematik benzerlikler tesadüf olarak nitelenemeyecek kadar büyükse, aralarında tarihsel ilişki var demektir.***
- d. *Kardeş diller, köken dilden benzer yeniliklerle farklılaşmıştır. Ve bu köken dil ya da proto-dil, gerçekten de iki ya da daha fazla bağımsız dilin birleştiği dilsel bir alan olabilir.*
- e. *Kardeş diller arasındaki farklılaşmanın küçüklüğü, her zaman değil ama genel olarak köken dilden ayrı, daha kısa ortak bir gelişmeyi ifade eder.”¹¹*

Yukarıda verilen sebepler sonucu değişerek farklılaşan ve kollara ayrılan; dillerin geçmişlerini, başka dillerle olan akrabalık ilişkilerini ve bağlarını gösteren dil aileleri, köken ve yapısına göre de şöyle gösterilir:

⁹ (hûs-mûs-house:İng, haus-maus:Alm-600 yıl önce)

¹⁰ (goes:goeth, did:didst 400 yıl önce, Shakespeare döneminde)

¹¹Fischer’ın bu görüşüne göre ileride anlatılacak olan Kürtçe-Sümerce bağlantısı için yeterince örneklemeler verilecektir.

Köken Bakımından Dil Aileleri¹²:

1.Hint-Avrupa Dilleri¹³:

a.Asya Dilleri (Hint-İran Dilleri): Hintçe, Farsça, Kürtçe¹⁴...

b.Avrupa Dilleri: İngilizce, Almanca, Rusça, Latince...

2.Hami-Sami Dilleri : Arapça, İbranice...

3.Ural-Altay Dilleri : Türkçe, Moğalca, Macarca...

4.Çin-Tibet Dilleri : Çince, Tibetçe...

5.Bantu Dilleri : Afrika dilleri...

Yapısına Göre Diller:

Eklemeli Diller: Sözcüğün yapım ve çekim eklerini aldığı ve Türkçe'nin de bağlı olduğu Ural-Altay Dilleri bu gruptadır.

Çekimli(Bükümlü): Kelimelerin ön ve son ekleri aldığı, kelime kökünün değiştiği, genelde ergatif özelliği gösteren Kürtçe, İngilizce, Almanca, Rusça ve Farsça gibi dillerin dahil olduğu Hint-Avrupa dilleri ile Arapçanın dahil olduğu Hami-Sami dilleri bu gruptadır.

Tek Heceli Diller: Sözcüklerin genelde tek heceli olduğu ve hecelerdeki vurgulama sisteminin etkili olduğu Çin-Tibet ile Bantu dil ailelerinin dahil olduğu gruptur.

¹² Diller zaman içinde evrimleşir, coğrafi-kültürel-ekonomik ve siyasi değişimler neticesinde çeşitlenir tek bir atadilden kardeş diller türer. Bazıları baskın çıkarken bazıları zamanla etkinliğini yitirir. Örneğin Fransızca ve İspanyolca atadilleri olan Latince'den; Almanca, İngilizce, Felemenkçe ve İskandinav dilleri ise eski Almanca atadilinden türemişlerdir(Kottak, 2014: 317).

¹³Hint-Avrupa dilleri şema halinde ileride verilecektir. Kaynak:<http://www.edebiyatogretmeni.org/wp-content/uploads/dillerinsiniflandirilmesi.jpg> (09.05.2016)

¹⁴Burada gösterilse de Kürtçe ne yazık ki çoğu yerde farklı sebeplerle dil aileleri içinde gösterilememektedir, oysa Hint-Avrupa dil ailesi içinde yer aldığı, Farsça ve Hintçeye yakın olduğu bilinir.

3. SOSYO-LİNGÜİSTİK

“Dil olayları; dil konularıyla toplumsal sorunlar arasındaki paralellikleri, ilişkileri inceler.” diyen Aksan’a göre dil, toplumsal yapının bir birleşimi olup dildeki yaşam ile toplumsal yaşam arasında bir ilişki vardır (Aksan, 2009: 64). Dolayısıyla yukarıda uzun uzun değinilen dilin değişim sebepleri aynı zamanda sosyo-linguistiğin çalışma alanlarını oluşturmaktadır.

Aksan’ın en dikkate değer görüşü şu olmalıdır: *“Bir ulusun yaşayış biçimi, inançları, gelenekleri, dünya görüşü ve çeşitli nitelikleri ve hatta tarih boyunca bu toplumda meydana gelen çeşitli olaylar üzerinde hiçbir bilgimiz olmasa, **yalnızca dilbilim incelemeleriyle, bu dilin söz varlığının, söz hazinesinin derinliğine inerek bütün bu konularda çok değerli bilgiler ve güvenilir ipuçları edinebiliriz.**”* *“Aynı biçimde, bir an için tek başına dili ele alarak, belli bir dilin belli bir dönemindeki bir metnini, yalnızca yabancı öğeler, yabancı etkiler açısından inceleyerek dili konuşan toplumun o süre içindeki hangi kültür hareketlerine sahne olduğunu hangi dış etkiler altında kaldığını saptayabiliriz.”*¹⁵ (Aksan, 2009: 65).

20. yy.ın yeni bir bilim dalı olan sosyo-linguistik veya toplumdilbilimi, kapsam alanı hem dil hem de toplumdur. Sosyo-linguistik; dil, dilbilim, dil aileleri, dilin yapısal özellikleri, bir dili konuşan insanların fizyonomisi, sosyoloji ve antropoloji ile iç içe olup dilin gerçek anlamda nasıl kullanıldığına odaklanarak toplumsal ve dilbilimsel değişme ve çeşitlenme arasındaki ilişkiyi, bir dilin toplumsal değişim süreçlerini inceler. Sınıf, etnik köken ve cinsiyet farklılıklarını da kapsayan toplumsal katmanlaşma ile dilbilimsel özellikler arasında nasıl bir bağlantı olduğunu araştırır¹⁶.

Dilin; davranış ve toplum üzerindeki etkisini, dilin toplumları değiştirme süreçlerini inceleyen, bir toplumdaki ortak kesişme ve anlayışlarına, toplumların

¹⁵ Bu görüşe göre Sümer dili ve tarihine bakılarak önemli bilgilere ulaşılabilir.

¹⁶ Etimolojik örnekler ışığında ayrıntılı olarak Sümerce ile Kürtçe arasındaki tarihi-kültürel ve sosyo-linguistik ilişkilere ileride değinilecektir.

çöküşünün dille olan ilişkisine, dil ve toplum bağlantısına değinen sosyo-linguistik, ‘bir disiplin’ adı olarak ilk ortaya çıkışı 20.yy. ortalarında 1939 yılında Hudson’ın “Sosyolinguistics in India” adlı makalesinde zikredilmiştir.” (Güven, 2012: 56). Hudson burada Hindistan’daki farklı dillerin konuşanlar üzerindeki etkisini incelemiştir. Sonraki yıllarda sosyo-linguistik bağlamında Amerika, İngiltere, Fransa, Rusya ve Almanya’da daha çok iki dilli yaşamlar, bir dilin farklı lehçeleri ve dillerin toplumu değiştirme ve dilin değişme süreçlerini inceleyen araştırmalar yapılmıştır (Güven, 2012: 57).

Güven de Vardar’dan alıntı yaparak toplumsal dilbilimi genel bir değerlendirmeyeyle “*Dil olgularıyla toplumsal olgular arasındaki ilişkileri, bunların birbirlerini etkilemesini, birbirinin değişkeni olarak ortaya çıkmasını, bir başka deyişle de bu iki tür olgu arasındaki eşdeğişirliği inceleyen karma dal*”(Güven, 2012: 55) olarak nitelendirir. Toplumsal dilbilimin, toplumsal yapı ve düzen içinde bireyi anlamaya önem verdiğini, dili merkeze alıp toplumu gözlemleyerek, toplumsal yapıdan elde edilen verilere dayalı olarak sürdürüldüğünü ve dil-toplum, dil-siyaset, dil-eğitim, dil-sosyal psikoloji ilişkisi ışığında çalıştığını dile getiren Güven yazısını şöyle sürdürür: (Güven, 2012: 57-60)

“Toplumsal dilbilim toplumlar içindeki dilsel davranışların ne tür toplumsal yapılar tarafından kontrol edildiğini, bu dilsel davranışları, işlevlerini ve bunları kullananların nitelikleri üzerinde durur. Toplumsal dilbilim araştırmalarının bir boyutu da bildirişim eyleminin hangi koşullar altında gerçekleştiği, söylemlerin içeriği ve sözcük dağarcıklarıdır.”

Kottak’a göre de toplumsal dilbilimciler, dilin toplumsal mevki ve konuma göre değişiklik gösteren özelliklerine odaklanır (Kottak, 2014: 310). Kottak; dilbilimsel özelliklerin toplumsal, ekonomik ve siyasi farklılıklarla bağlantılı olduğunu **görmek ve dili konuşanların toplumsal özelliklerini de ölçmek gerektiğini dile getirir. Dillerin değişiminin de tarihsel bir değişim süreci olduğunu, bu tarihsel değişimin boşlukta değil de toplum içinde gerçekleştiğini vurgular.** Yeni konuşma tarzları, toplumsal etkenlerle ilişkilendirildiğinde taklit edilir, yayılır ve dilin değişimi gerçekleşir. Özellikle diglossia(çift dilli) olan

toplumlarda zamanla birinin daha baskın olduğu ve ötekini kendi içinde erittiği görülür. Bir dilin veya lehçenin daha baskın ve etkili olması, ötekini kendi içinde eritmesi dilbilimsel değil de toplumsal bir algı neticesinde oluşmaktadır.

Dolayısıyla bir halkın konuştuğu, sık kullandığı veya kendisi için önemli olan dildeki kavramlarla, nesnelerin onun yaşam biçimini gösterdiğini söyleyebiliriz. Sümer tabletlerinde ve Gılgamış destanında boğa motifinin sık kullanılması onların duygu ve düşünce dünyasına işaretler. *Boğa(ga)*nın toplum hafızasında kazandığı alegorik anlam başta dilde olmak üzere inançlarda, mitolojide, günlük yaşamda, sanatsal yapıtlarında yansımaları bulmuş; tarımda bereketin, mitolojide ilahi gücün sembolü olarak kendisinden sonra bile sürekli kullanılagelmiştir.

İKİNCİ BÖLÜM

SÜMER TARİHİ VE KÜLTÜREL KİMLİĞİ

1. TARİHİ DEVİRLER

Sümer tarihine geçmeden önce konunun daha iyi anlaşılması ve yazıda geçecek bazı kavramların somutlaşması için tarihlenmesi bazen farklılaşmakla birlikte genel olarak kabul görülen *tarihi devirleri* vermek yerinde olacaktır.

Tarih, gelenek ve görenekler, sanat, felsefe, müzik, inanç ve edebiyat varlığını dile borçludur. Bu yüzden tarihi devirler yazının icadı ile başlatılmıştır. Yazının icadından önceki dönemler, anlaşılması zor olduğundan *tarih öncesi çağlar*(prehistorik) diye isimlendirilmiş ve tarih öncesi dönemle ilgili ancak güç anlaşılabilen arkeolojik ve bilimsel araştırmalar neticesinde ulaşılabilmektedir. Yazıyı ilk bulan, geliştiren ve yayan Sümerlerin bu yüzden önemi, değeri ve gücü artmaktadır.

Tablo 1: Tarihi Devirler

A. TARİH ÖNCESİ DEVİRLER (PREHİSTORİK) ^{17 18}			
1. TAŞ DEVRİ (M.Ö. 600.000 - M.Ö. 5.500)			
a.Kaba Taş Devri (Eski Taş Çağı / Paleolitik ¹⁹ Çağı): MÖ 600.000-10.000	b.Yontma Taş Devri (Orta Taş Çağı / Mezolitik Çağı): MÖ 10.000-8.000	c.Cıvalı Taş Devri (Yeni Taş Çağı / Neolitik ²⁰ Çağı): MÖ 8.000-5.500	
2. MADEN DEVRİ(Kalkolitik) ²¹ (M.Ö. 5.000-M.Ö. 3.200)			
Bakır Devri (Erken Kalkolitik)	b.Tunç Devri (Orta Kalkolitik)	c.Demir Devri (Geç Kalkolitik)	
B. TARİHİ DEVİRLER (HİSTORİK)			
1.İlk Çağ (M.Ö.3.200/Yazının Bulunuşu ²² -M.S. 37	2.Orta Çağ (375-1453)	3.Yeni Çağ (1453-1789)	4.Yakın Çağ (1789-...)

2. SÜMER SORUNU, ÖNEMİ VE ETKİSİ

Kentleşme ve yazının bulunuşuyla başlayan büyük Mezopotamya uygarlığında ilk aşama, medeniyetlerin temelini oluşturan Sümer dönemidir. Sümerler; yazı ve astronominin mucidi olup ilk tuğlanın fırımlandığı, kil levhalar üzerine ilk yazının yazıldığı, ilk destansı öykülerin anlatıldığı, zengin bir edebiyatın dile getirildiği; bilimde, matematikte, mimaride, ulaşımda, felsefede

¹⁷ <http://www.tarihin.com/tarihte-caglar/468-caglar-tarih-caglari-tarih-oncesi-caglar-nelerdir.html>

¹⁸ Çağların tarihlenmesinde farklılıklar görülmektedir. Bu, farklı bölgelerin bir dönemi daha erken veya daha geç yaşaması ile ilgilidir. Örneğin Tunç Çağı Mezopotamya’da M.Ö. 4000’lerde Anadolu’da MÖ 3000’lerde, Ege-Yunan’da M.Ö. 2500, Avrupa’da ise M.Ö.2000’lerde görülür. Yine yazının kullanılması veya tarihi devirlerin başlaması da farklı bölgelerde çok farklı zamanlarda yaşanmıştır.(Wikipedia)

¹⁹ Avcılık, toplayıcılık, tüketici toplum, mağara dönemi ve göçebe bir yaşam hüküm sürmüştür.

²⁰ İleride de uzun uzun anlatılacak olan ve Anadolu-Ortadoğu-Mezopotamya-Toros ve Zagroslarda yerleşik yaşamın başladığı, tarımsal üretimlerin yapıldığı, hayvanın evcilleştirildiği dönemdir. Neolitik dönemde avcılık ve toplayıcılıktan yani pasif tüketicilikten üreticiliğe geçilmiştir.

²¹ Maden devri kısa sürmüştür ve bu dönemde takvim ile bazı madenlerin kullanımı artmıştır.

²² Tarihi çağların Sümerlerin yazıyı bulmasıyla tarihlenmesi mevcut belgelerin yazı ile kesinlik kazanmış olması ve bu vesileyle bilginin doğruluk payının daha yüksek olmasındandır.

önemli ilk adımların atıldığı bu coğrafyada sayısız uygarlıklara ev sahipliği yapmış bir imparatorluğun kalıntılarına sahiptir²³ (Çığ, 2012: 11-13).

Çalışmalarının büyük çoğunluğunu yıllar boyunca Sümer tabletleri üzerine yoğunlaştıran, elde edilen çivi yazılı tabletlerin arkeolojik kazı çalışmasını yapmış ve bu tabletleri saklama, koruma ve okuyup anlama noktasında çaba sarf eden ünlü Sümeroloji uzmanı Samuel Noah Kramer, **19. yüzyıla kadar Orta Doğu’da kazı yapan bilim adamlarının aslında Sümerlerin değil Asur ve Babillerin izlerini araştırdıklarını, kendi dil ve dinlerine dair bir ipucu aradıklarını, Sümerler hakkında bir şey bilinmediğini ve yaklaşık olarak 2000 yıl boyunca Sümer adının belleklerden silindiğini dile getirir** (Kramer, 2014 a: 12).

Ancak 1860 yıllarında Musul’da kadim Niniva(Ninova) yakınındaki höyüklerden ve buradaki Asur kralı Asurbanipal kütüphanesinden çıkarılan binlerce Akadça-Babilce tablet, 1900’larda Bağdat yakınlarındaki Nippur’da yapılan kazılardan çıkan eksik ve kırık tabletler ile daha sonra Hititlerin başkenti Boğazköy(Hattuşa)’de Hurrice ve Hititçe çevirilerini içeren belgelerle toplamda yüzbinleri bulan tabletlerin güç uğraşlar neticesinde kısmen okunması²⁴(Kramer, 2014 a: 13) sonucu Sümer kent devletinin varlığı anlaşılmış ve içerdiği bilgiler dolayısıyla özellikle dini konularda olmak üzere değişik konulardaki görüş ve inançları ters yüz etmiş ve hemen akabinde Sümerler ve Sümerce ciddi araştırmalara konu olmuş ve değişik milletler tarafından sahiplenilmek istenmiştir.

²³ İleriki sayfalarda Sümerlere ait olarak verilen ilklerden bazılarının aslında Neolitik Dönem Mezopotamya dönemlerine ait olduğu verilecektir. Fakat bu, Sümerlerin değerini ve daha büyük medeniyet kurucusu olduğuna engel değildir. Zira Göbekli Tepe, Çayönü gibi Yukarı Mezopotamya Uygarlıklarının geçmişinin Sümerlerden 3.000-4.000 yıl önceye gitmesi son yıllarda yapılan kazılarla kesinlik kazanmış olsa da Neolitik kültürlerin bütün birikimi kanımca Sümerlerde kendini açığa çıkarmış ve burada doruğa yükselmiştir. Aslında tez boyunca bu görüş işlenecek ve Sümerin üst düzeydeki kültürün ilk yaratıcıları Neolitik dönemdeki Proto-Kürtler olacaktır.

²⁴ Gerek George Barton, Leon Legrain, Henry Lutz, David Myhrman, Hugo Radau, Stephan Langdon, L.W.King, Cril Gadd, Arno Poebel, Edward Chiera ve Muazzez İlmiye Çığ gibi doğu bilimleri uzmanları tarafından kendi kazı çalışmalarından gerek farklı zamanlarda özel satıcılardan alınan toplamda yüz binleri bulan bu tabletler Philadelphia Üniversitesi Müzesi, İstanbul Eski Şark Eserleri Müzesi, British Museum, Louvre ve Yale Üniversitesi koleksiyonlarında mevcut halde bulunmaktadır.

Sümerler²⁵ üzerine 19. yy.da araştırma yapılmak istemesinin aslında altında yatan bir sebep de çoğu arkeologun aslında kendi dinlerine veya uluslarına dair bir kimlik-dil-tarih arayışına da gizliden gizliye ulaşma hedefidir.(Gezgin, 2009: 304). Uygarlığı kimin yarattığı, Sümerlerin kimin atası oldukları soruları herkesi bu yüzden meraklandırmaktadır. Fakat genellikle kendilerine ait bir ize rastlayamamaktalar ve gördükleri gerçekleri lehlerine olmadığı sürece açıklama gereği duymamaktadırlar. Bu bakış açısı ise ne yazık ki Sümerlerin tanınmasını ve gerçeklerin aydınlığa kavuşmasını engellemektedir.

20. yüzyılın başlarında Fransız bilim adamı **Hilaire de Barenton**; bütün din, ulus ve dillerin kaynağının başta ilk yazılı eser olmak üzere önemli ilklere imza atan Sümerler ve Sümerce (Türk Dili, 2004: 2-3) olması, üzerinde çalışılması gereken önemli etnolojik²⁶ ve antropolojik²⁷ bir alan olarak karşımızda durmakta olduğunu dile getirir.

Kramer, Sümerce ve Sümer dönemi için “*Olasılıkla farklı ve çok dilli etnik öğelerine karşın Yakın Doğu’yu kültürel bir birlik içinde biçimlendirmede kesin etken olmuş yazının icadına da aynı bu dönem tanıklık etmiştir. Sümer yazı dizgesi Batı Asya’nın tüm aydın halklarınca ödünç alınıp kullanılmıştır.*” der (Kramer, 2014 a: 291).

Maltaş da Sümerlerdeki yazı gibi, din, inanç, eğitim, tapınak, yerleşik kültür ve ziraatın Mezopotamya’dan diğer bölgelere yayılmış olduğunu dile getirir. (Maltaş, 2011:26). Sümer eğitimi de günümüz eğitimine yakın resmi, merkezi, zorunlu ve sistemli, pedagojik, hukuk, matematik, tarım, dini eğitimlerinden oluşmaktadır (Maltaş, 2011: 30-35).

²⁵ Ünlü Sümerologlar: Arno Peobel, Benno Landsberger, Stephen Langdon, Thorkild Jacobsen, Samuel Noah Kramer, Muazzez İlmiye Çığ, Ernst de Sarzec, Theora-Dangin...(Narçın, 2010:368)

²⁶ **Etnoloji:** İnsanların ırklara ayrılışını, bunların nereden çıktığını, oluşumunu, yeryüzüne yayılışını, aralarındaki niteliklerini inceleyip karşılaştıran ve sınıflayan bilim, budun bilimi, ırkiyat, ırk bilimi.

²⁷ **Antropoloji:** İnsanın kökenini, evrimini, biyolojik özelliklerini, toplumsal ve kültürel yönlerini inceleyen bilim, insan bilimi.

Maltaş, Aşağı Mezopotamya'nın aşırı sıcak kuru, kıraç, ağaç yetişmeyen, verimsiz, yokluğa mahkum bir yer olduğunu fakat Sümerlerin burayı kısa sürede teknik buluşlarla sulama teknikleri, kilden çömlek ve kavanoz fırınlamayı, kereste yerine bataklıklardaki sazlıkları kurutup hasır şeklinde çamur sıvası sayesinde kulübe ve barınak yapmayı, sulak yerlerde kili şekillendirerek tuğla kalıbı ve kili pişirerek inşaat için yapı malzemesi yapmayı öğrenmiş ve burayı yaşanılabilir bir konuma çevirdiklerini anlatır. Maltaş; Kramer ve Çığ'ın da değindiği gibi; ilk kil üzerine yazı yazma, ilk tekerlek, ilk saban, ilk örgün eğitim, ilk okul, ilk meclis, ilk toplumsal reform, ilk vergi indirimi, ilk ilaç formülleri, ilk yelkenli tekne, ilk bakır-tunç dökümü, ilk lehimleme, ilk taş heykeltiriliği, ilk kütüphane, ilk fabl, ilk edebi atışmalar Sümerlerin eserlerinden sadece bir bölümü olarak gösterir (Maltaş, 2011: 27-28). Yüz binlercesi de hala çıkarılamamış haldeki bu tabletlerde yukarıdakilere ek olarak; ev işlerinden baba-oğul ilişkisine, tarımdan hukuka, öğretmen-öğrenci ilişkisinden sokakta yapılması gerekenlere, ahlaki öğütlerden efsanelere, şiirsel hayır duadan tanrı ve tanrıçalara, eğitimdeki ağır müfredat eleştirisinden kanal yapımına, kahramanlardan övgülere, krallardan ülkedeki adalet ve eşitliğe, insan ilişkilerinden kötülüğe, doğruluk ve sevgiden yalana ve haksızlığa, edebi eserlerden matematiğe, tıptan kadın eğitimine, hırs ve başarı isteğinden ders kitaplarına, yaratıcı yazarlıktan ekonomi ve yönetime kadar geniş bir yelpazedeki konuları içerir (Maltaş, 2011: 42).

En önemli sorun şudur: Bunca gelişmiş ve medenileşmiş bir uygarlık neden yalnız bırakılmış, unutulmuş veya hakkındaki bilgiler yeterince anlatılamamış veya Sümerlerin itibarı neden gerçek sahiplerine iade edilememiştir? Acaba günümüzde felsefe, matematik, tiyatro, edebiyat, şiir gibi sanat ve bilimin kaynağının daha çok Yunan kültürü ve mitolojisine bağlanmasının sebebi nedir? Bu, büyük bir aymazlık ya da bilinçli bir şekilde doğunun veya bilinmesi istenilmeyen köklü ve saklı bir kültürün var olan gerçekleri ters yüz etmesinden duyulan endişenin bir ifadesi olabilir mi? Belki de tüm gerçekler bilindiği halde batının ve egemen güçlerin din, dil, inanç, tarih, bilim, mitoloji ve sanat konularında kendi lehlerine olması istenen “üstün” imajının sarsılmasının önüne geçmek gibi bir amaç da hedeflenmiş olabilir.

Hemen hemen her konuda büyük şaheserler bırakarak günümüz insanını bile hayretler içinde bırakan Sümer medeniyetini daha fazla öğrenmek, gerçek kimliğine bakmak, tarihi ve kültürel yaşamına, yaşadığı coğrafyaya, etkilendiği ve etkilediği kültürlerle, dil ve mitolojisine farklı kaynaklardan değinmek gerekir.

3. SÜMER TARİHİ VE ORİJİNİ

Kramer, “Sümer Sorunu” olarak adlandırdığı ve Yakın Doğu arkeologlarını ve tarihçilerini en çok uğraştıran sorunun Sümerlerin kim oldukları ve Mezopotamya’ya gelişleri ile ilgili bilinmezlik olduğunu dile getirir. (Kramer, 2014 a: 283-85) Buna göre Aşağı Mezopotamya’ya gelen ilk halkın Sümerler olup olmaması çok tartışılmıştır. Kramer arkeologların bir bölümünün Sümerlerin sürekli olarak burada bulunduklarını, ikinci bir grubun ise Sümer öncesi farklı bir etnik kopuşla değişik bir üst kültürün olabileceğini dile getirerek bu sorunu çıkmaza sokmaktadır. Obeyt dönemi ve Uruk dönemi (Sümer Öncesi ve Sümerler dönemi) olarak ikiye ayırdığı Sümer döneminin arkeologların büyük bölümünün kabul ettiği görüş, Sümerlerin bilinen tarih içinde Yukarı ve Aşağı Mezopotamya’da bulunduklarında hemfikir olmalarıdır.

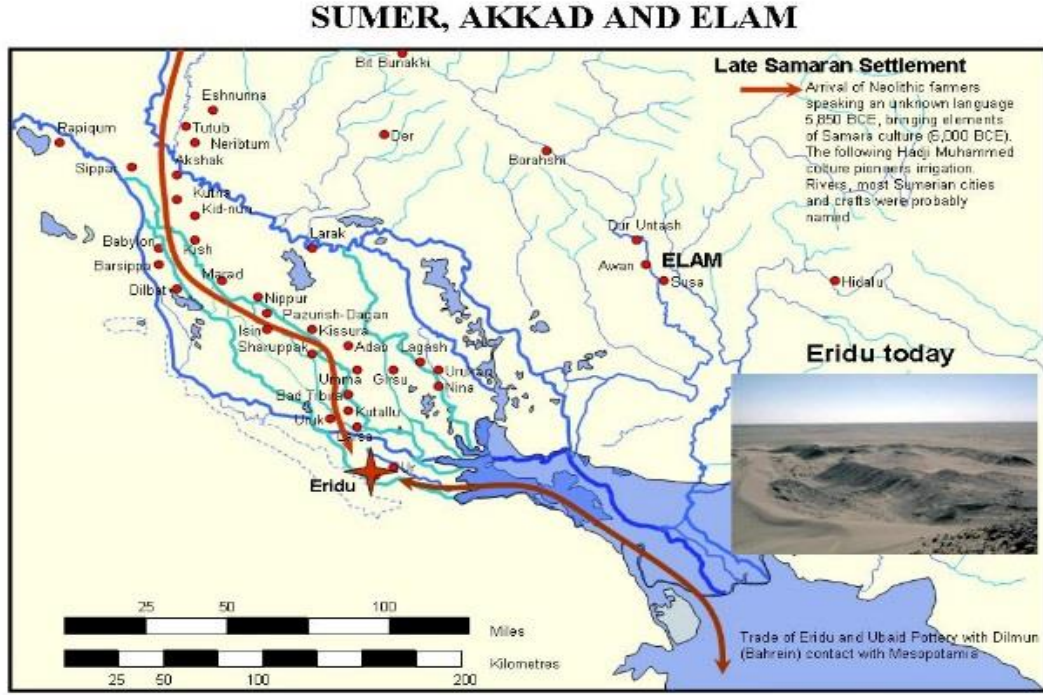
Thema Britannica’da Sümer maddesinde şunlar yazar(Britannica, 1993:38):

“Yakın zamandaki arkeolojik bulgulara göre M.Ö. 3500’e doğru aşağı Mezopotamya’daki halkların hayatında önemli değişiklikler oldu. Bunun nedeni yeni halkların, yani Sümerlerin buraya gelişidir.”

Sümerler, semitik bir millet olmalarına rağmen, Sümer devleti Sami olmayan bir topluluk tarafından kurulmuştur. Sümerliler denen, dilleri bölgede uzun süre yaşayan halk, M.Ö. 3300 yıllarında, muhtemelen Anadolu'dan bölgeye geldiler (www.wikipedia.com).

Şekil 1: Sümerlerin Aşağı Mezopotamya'ya Gelişleri²⁸

(Sümer Göçü ²⁹)

Folklor ve Mitoloji Sözlüğünde, **Öztürk**, Sümerlerin Güney Mezopotamya-Fırat ile Dicle arasına yani yaşadıkları Basra Körfezi bölgesine M.Ö. 4.500'lerde

²⁸ Kaynak: <https://en.wikipedia.org/wiki/Sumer>

²⁹ The Sumerians were a non-Semitic caucasoid people, and spoke a language isolate; a number of linguists believed they could detect a substrate language beneath Sumerian, because names of some of Sumer's major cities are not Sumerian, revealing influences of earlier inhabitants. However, the archaeological record shows clear uninterrupted cultural continuity from the time of the early Ubaid period (5300 – 4700 BC C-14) settlements in southern Mesopotamia. The Sumerian people who settled here farmed the lands in this region that were made fertile by silt deposited by the Tigris and the Euphrates rivers. It is speculated by some archaeologists that Sumerian speakers were farmers who moved down from the north, after perfecting irrigation agriculture there. The Ubaid pottery of southern Mesopotamia has been connected via Choga Mami transitional ware to the pottery of the Samarra period culture (c. 5700 – 4900 BC C-14) in the north, who were the first to practice a primitive form of irrigation agriculture along the middle Tigris River and its tributaries. The connection is most clearly seen at Tell Awayli (*Oueilli*, *Oueili*) near Larsa, excavated by the French in the 1980s, where eight levels yielded pre-Ubaid pottery resembling Samarran ware. According to this theory, farming peoples spread down into southern Mesopotamia because they had developed a temple-centered social organization for mobilizing labor and technology for water control, enabling them to survive and prosper in a difficult environment.

geldiklerini, Sami olmayan hatta Sümerce bile konuşmayan bir halk(Proto Fıratlılar ya da Obeyd) ile yerli halkın(daha çok Sami) soy ve kültürce kaynaşmasından ileri geldiğini ve sonradan çok tanrılı Sümer dininin Mezopotamya'yı işgal eden Samilerce de benimsendiğini ve sonraki uygarlıklara aktarıldığını anlatır(Öztürk, 2009: 884).

Güney Mezopotamya denilen ve yerleştikleri coğrafyayı dönemin en güçlü toprakları haline getirerek verimli Dicle ile Fırat nehirlerinin kıvrımları boyunca Basra Körfezi'ne kadar uzanan topraklarda; MÖ.4.000-2.000 yılları arasında Ur, Uruk, Kiş, Lagaş, Eridu, Nippur gibi 35'e yakın site kentlerinde (Kramer, 2014 a: 14) (www.wikipedia.com.2015) varlık göstermiş olan Sümer devleti, kökenleri hakkında kesin bilgilerin olmadığı ve tüm belgelerin açığa çıkarılamadığı ama mimari gelişmenin daha fazla olduğu dağlık bölgelerden (Kuzey Mezopotamya/Zagros) gelip buralara yerleşmiş olma ihtimalinin yüksek olduğu (Maltaş, 2011: 27) (www.açık bilim.com.), yaşadıkları bölgelerdeki daha üst mimarilerine bakıldığında Kuzey Mezopotamya'dan, daha güneye indikleri (Xemgin, 2013: 28) ayrıca dönemin tablet ve heykellerine bakılarak, komşu yaşadıkları Samilerle bir bağlantılarının olmadığı, Hint-Avrupalı bir kavim olabileceklerinin yanında daha çok izole bir halk oldukları ileri sürülmüştür(www.wikipedia.com.2015) (Burkay, 2011: 53) (Kramer, 2014 a: 225) (Bender, 1993: 23).

“Sümerlerden Günümüze Eğitim” adlı kitabında Rahmi **Maltaş** da, Sümerlerden önce 7000-6000 yıllarında erken köy toplumunu oluşturan Hassuna ve Samara; 5600-5000 yılları arasında Halaf dönemi ve 5500-4000 yılları arasında Sümerlerden önceki zamana denk gelen Obeyd Döneminin yaşandığını dile getirir. Sümerlerin bölgeye ilk gelişlerine dair görüşü için de Ord.Prof.Aydın Sayılı'nın Sümer ve Mısır üzerine yazdığı eserine dayanarak benzer görüşü paylaşır ve şunları ekler (Maltaş, 2011: 26):

“Mezopotamya'da tarih öncesinde de bazı kavimlerin yaşadıkları, kendilerine has bir yaşam biçimi sürdükleri söylenmektedir. Sümerler bu bölgeye geldikleri

zaman burada oldukça gelişmiş bir uygarlığın ve tarım faaliyetlerinin mevcut olduğu sanılmaktadır. Fakat Mezopotamya’da medeniyeti daha ileri götürenler Sümerlerdir.”

Maltaş, Sümerlerin bu bölgeye tam olarak ne zaman geldiğinin net olmadığını, bu konuda farklı görüşlerin bulunduğunu ve Alâeddin Şenel ile Childe’nin Doğunun Prehistoryası eserine dayanarak da şöyle der:

“Elimizdeki bilgilerden yapacağımız kurguya göre, M.Ö. 5000 dolaylarında kendilerine Sümerler denen bir topluluk kuzeyden ovaya(Aşağı Mezopotamya) iner. Düz ovada diktikleri zigguratlarını eski yurtların dağlarına benzettikleri düşünülmektedir. Buna ve öteki kanıtlara bakılarak dağlık yerlerden gelmiş göçebe bir topluluk oldukları sanılıyor. Dünyanın ilk uygarlığı bu bölgedeki Eridu köyünün M.Ö 3.500 dolaylarında kente dönüşmesiyle ortaya çıkmıştır.”³⁰ (Maltaş, 2011: 26).

Bu konuda farklı bir görüş mitoloji üzerine eser veren Erkan Pişkin’den gelir ki savunulan görüşle aslında kısmen paralellik gösterir. Urfa-Göbekli Tepe’deki kazılardan çıkan dikili taşlar üzerindeki hayvan ve semboller M.Ö. 11.000 yıllarını göstermektedir (Pişkin, 2014: 175). Muhtemeldir ki, Urfa-Göbekli Tepe, Diyarbakır-Çayönü, Konya-Çatalhöyük yerleşimlerini ve üst düzey kültürünü Proto-Sümerler veya Proto-Kürtler beraberlerinde Aşağı Mezopotamya’ya taşımışlardır.³¹

Komşularıyla ve bölge devletleriyle coğrafik yapısı ve geçiş güzergahında yer alması dolayısıyla sürekli savaş halinde bulunan Sümerler(Maltaş, 2011: 27) M.Ö.2000’lerde Sümer-Elam savaşlarıyla zayıflar ve ardından Semitik halkalardan Babil ve Akad saldırıları sonrası siyasal egemenliğini kaybeder. Zamanla köklü gelenekte de kesintiler yaşayınca büyük bir kültür yavaş yavaş unutulma sürecine girmiş(Köroğlu, 2008:14), semitik kavimler arasında kaybolup gitmiştir.

30 Etimoloji kısmında anlatılacağı üzere Sümerlerin Zigguratlarını eski yurtların dağlarına benzetmesi düşüncesi dolayısıyla Sümerlerin kuzey Mezopotamya’dan gelme ihtimalini güçlendirmektedir.

³¹ Aynı görüşü İzady, Xemgin, Yıldırım, Schmidt de paylaşırlar.

Sümer tarihi ve kültürünü daha iyi aydınlatmak ve somutlaştırmak için Kramer'in, *Tarih Sümer'de Başlar* eserine dayanarak Sümerlerin Mezopotamya tarihi kısaca şöyle özetlenebilir (Kramer, 2014 a: 283-294).

Sümer Öncesi (Obeyt Dönemi/İran-Sami dönemi)

-İÖ.4000-3700 Arası, İrani-Sami Melez Uygarlığı: Toprağa dayalı köy kültürü olarak başlamıştır. İran'ın güneybatısından³² gelen göçmenler ile Sami savaşçıların iç içe melezleşerek oluşturdukları ilk uygar kent devleti olup (Kramer, 2014 a: 288) Yakın Doğu'nun ilk imparatorluğu burada kurulur. İran sınırının batısında Elam devleti bulunmaktadır. Bu dönemde Aşağı Mezopotamya ile Yukarı Mezopotamya'daki Sümerler arasında politik sebeplerden ilk temas sağlanır. Sümerler, daha baskın çıkarak bu dönemin sonunda Aşağı Mezopotamya'yı ele geçirirler.³³

-İÖ.3700-3100 Arası, Savaşçı-Barbar Sümer Kahramanlık Çağı:³⁴ Transkafkasya veya Hazar bölgesinden gelme göçebe yağmacı kabile halkı yıllarca Aşağı Mezopotamya'da esir veya paralı asker olarak kaldıktan sonra burayı ele geçirirler. Bunlar yıllarca Sami tahıl bilmeyen Martu göçebelerle mücadele ederler. Burada savaşlar sonucu yıkımlar yaşanır. İlk destanlar bu dönemde oluşturulur ve kahramanlık çağı doruğa ulaşır.³⁵

³² İran'ın batısının Zagroslar olduğu düşünülürse bu halkın Kürt-İrani olabileceği düşünülmelidir. Ayrıca yukarıda bahsedilen kaynaklarda Sümerleri daha kuzey batıdan geldikleri görüşü ağırlık kazanmaktadır.

³³ Sümerlerin kuzeyden güneye geldikleri görüşü en çok ortaklaşan netlikte bir görüş olup bunların aslında aynı dönemde daha kuzeyde yaşayan Hurri veya Gutilerden olabileceği ağırlık kazanmaktadır. Hurrilerin Kürtlerin atası olduğunu ve Hurrilerle Sümerlerin ortak bir kökeni (Jagersma, 2010:3) paylaştığını dile getiren görüşler yan yana getirildiğinde labirentin çıkış noktasının görüldüğü söylenebilir.

³⁴“Sümer Kahramanlık Çağı'nı belirlemekle, Sümerlerin Aşağı Mezopotamya'nın ilk yerleşkeleri olmadığı, ama Sümerlerden önce gelen ve kültür açısından çok daha ileri büyük bir uygarlığın bulunması gerektiği sonucuna varabiliriz. Bu kültür Batı-İran Sami melez kültürü olup zamanla yerini daha sonra Sümerlere terk edeceklerdir.”(Kramer, 2014 a: 287)

³⁵ Muhtemel ki Gılgamış da bu dönemde Yukarı Mezopotamya'dan buraya gelmiş büyük bir kahraman ismidir. Zaten Gılgamış destanının başında Gılgamış, Uruk şehrine bilinmeyen bir kişi olarak gelir ve halk tarafından yarı tanrı yarı insan görülerek kral olması istenir. Gılgamış da bunu kabul eder.(Tablet 1.) (Çığ, 2014).

Sümer Sonrası:

-İÖ.3100 Öncesi, Yazı Öncesi Dönem: Sümerlerin Aşağı Mezopotamya'yı almalarıyla başlayan ve buraya yerleşimin tamamlandığı, hakimiyetin sağlanmaya çalışıldığı ve ilk destansı eserlerin oluşturulduğu dönemdir.

-İÖ.3000-2700 Arası- İlk Yazı Dönemi-Yazının Başlangıcı: Sümerlerin buraya iyice kök saldıkları, yazıyı kullandıkları ve Sümer adını aldıkları kültürel dönemdir. Yurttaşlık bilinci, yasa ve düzen artar. Yönetici sınıf, saray ve tapınak yönetici ve aydınları etkin rol oynarlar. Sümerli fatihler ile yenilmiş halk arasında kaynaşma sağlanır. Mimarlık yüksek bir kültür düzeyine ulaşır.

Şekil 2: Sümerlerin Yaşadığı Yerler³⁶

-İÖ.2700-2300 ya da 2100 Arası, Erken Yazı Aşaması: Yazının iyice olgunlaştığı, daha önceki dönemin resim yazı ve ideografik nitelikli yazısı zamanla değiştirilip biçimlendirilerek salt fonetik bir yazı dizgesine dönüştürülür. Bu dönem sonunda yazı, karmaşık tarihsel metinler için bile kullanılır hale getirilir. Sümer hanedanları ortaya çıkar. Sümer arasında egemenlik kurmak için her birinin özel tanrı ve kralları bulunan 15'e yakın site şehirleri arasında sonu gelmez mücadeleler yaşanır, barış dönemlerinde ortak sınırlar Mezopotamya'yı aşar ki bu Yakın Doğu

³⁶ <https://lasindias.com/wp-content/uploads/2015/09/sumer.gif>

tarihinin ikinci imparatorluğunu bu kez aynı yerde ama Sümer egemenliği altında doğurur.³⁷

M.Ö. 2.000'lerin sonlarında İrani-Sami öncelleri gibi zayıflayıp çöker ve Sami Akadlı Sargon'un ve sonraki asırlarda Babillerin egemenliğine girerek yavaş yavaş tarih sahnesinden kaybolur.³⁸

Kramer'den özetlenerek alınan bu kısa tarih şüphesiz ki Sümerleri anlamak için çok yetersiz kalmakta; fakat şu an Sümerlerin tarihine kısaca değinmek yeterli olmaktadır.

4. SÜMER DİLİ VE ÖZELLİKLERİ

Sümerce, Sümerlerin dili olup Antik Yakın Doğu'da Aşağı Mezopotamya'da M.Ö.4000-2000 yılları arasında konuşulup çiviyazılı tabletlerde kullanılan ve sonra yerini Akadcaya bıraksa da Anadolu ve Mezopotamya'nın değişik yerlerinde M.S. 1.yüzyıla kadar kutsal, şölensel, edebi ve bilimsel bir dil olarak kullanılmaya devam ettikten sonra 19. yüzyıla kadar unutulmuş ve ancak kazılar sonucu varlığı anlaşılan bir dildir. Mezopotamya'daki diğer dillerin aksine izole olup herhangi bir dil ailesine bağlılığı tam olarak çözülememiştir. Daha sonra Sümercenin yerine kullanılacak olan Akadça'dan³⁹ da farklı bir dil özelliği göstermektedir. (Jagersma, 2010: 27) (www.wikipedia.com).

³⁷ Kramer, burada M.Ö. 2300'lerde Sümerleri Guti kralı Gudea tarafından Samilere karşı korumak amacıyla ele geçirip 100 yıla yakın yönettiklerini yazmamıştır.

³⁸ Ayricabkz. <http://www.notosoloji.com/antik-sumerler-hakkinda-bilmediginiz-9-carpici-gercek/> (History.com.2016) "Mezopotamya'nın MÖ ikinci binyılda Amorlar ve Babilliler tarafından işgal edilmesinden sonra Sümerler yavaş yavaş kültürel kimliklerini yitirdiler ve politik bir güç olarak da sona erdiler. Onların tarihlerine, dillerine ve teknolojilerine ait tüm bilgi –hatta isimleri bile– unutulmuştu. Sırları 19. yüzyıla kadar Irak'ın çöllerinde gömülüydü. Ta ki Fransız ve İngiliz arkeologlar antik Asurlular hakkında belgeler araştırırken Sümer sanat eserlerine rastlayınca kadar. Daha sonra Henry Rawlinson, Edward Hincks, Julius Oppert ve Paul Haupt gibi bilginler Sümer dilini ve çivi yazısını deşifre etmek için öncülük ettiler ve böylelikle tarihçilere erken Mezopotamya'nın kayıp tarihi ve edebiyatını gün ışığına çıkarma imkanı sağlamış oldular. O zamandan beri arkeologlar Sümer resmi, şiiri ve heykel sanatıyla ilgili pek çok parçayı ve 500.000 civarında kil tableti yeniden keşfettiler ki bunların çok büyük bir kısmı henüz çevrilmemiştir."

³⁹ Akadca, Semitik(Arap) diller Babilce ve Asurca'dan oluşmaktadır. M.Ö. 2000'lerde Sami Akadlı kral Sargon, Sümer kentlerini işgal edince Sami kökenli Akad dili de ön plana çıkarılır ama Sümerce uzun yıllar yaşamaya devam eder. (Narçın, 2010: 370)

“Her dönemde bazı diller ön plana çıkarak dünya gündemine oturmuş, öne çıkan diller dil ve edebiyat çevrelerinde en çok öğrenilen ve ilgi duyulan ve aynı zamanda uluslararası iletişim dilinde en önde yer almışlardır. Örneğin 19. yüzyılda Fransızca, 20. yüzyılda ise İngilizce dünya hayatının her alanında en önde yer almışlardır. Hızla gelişen ve yenilenen dünyada bir veya birden fazla farklı dil bilmek genel olarak toplumun her kesimi için lüks olmaktan çıkmış, ihtiyaç hâline gelmiştir. Bunu gerekli kılan önemli sebepler vardır. Bu sebeplerden en önemlilerinden birisi dünyada yaşanan coğrafi değişimler, ekonomik ve askeri dengeler ile bilim ve teknolojiye ilerlemelerdir.”(Karacan, 2007: 22).

Günümüzün en yaygın dili olarak İngilizce kabul edilecekse M.Ö. 3.000’lerde de en güçlü dil Sümerce olmalıdır. Konuşulduğu ve yazıldığı uzun dönemler boyunca değişik safhalardan geçerek günümüz alfabe sisteminin de temelini oluşturan Sümerce, ilk yazı dili olmasının yanında çok farklı alanlarda yazılmış yüzbinlerce tablet sayesinde tarihi devirlerin de başlangıcı olarak kabul edilmiş, değişik toplumları etkilemiş ve şüphesiz ki beş bin yıl öncesinin en önemli dili olmayı başarmıştır.

Daha önceki bölümlerde önemi ve tarihi verilen Sümerlerin dilleri ve bıraktıkları tabletlerin yapısal özelliklerine de kısaca değinmekte fayda vardır:

Şekil 3: Sümer Alfabeti⁴⁰

*Yazılı Sümercenin kronolojisi birçok farklı dönemden oluşur (Wikipedia)(Narçın, 2010: 371).

Arkaik Sümerce - M.Ö. 3500-2600/2500 (Resim yazısı, kil, taş ve metale çizilerek)

Eski ya da Klasik Sümerce - M.Ö. 2600/2500 - M.Ö. 2300/2200(çivi yazısı evresi)

Neo-Sümerce (Yeni Sümerce) - M.Ö. 2300/2200 - M.Ö. 2000(kil tabletler üzerine)

Geç Dönem Sümercesi - M.Ö. 2000 - M.Ö. 1800/1700(Babil-Akad-Asur dönemi)

Post-Sümerce - M.Ö. 1800/1700 - M.Ö. 100(Babil-Akad-Asur dönemi)

*Sümerce alfabesi sonraki Akad, Asur, Elam, Babil, Pers ve Hititlerce de kullanılmıştır. Sümer tabletlerinde incelikli bir dilbilgisi yaklaşımı bulunmaktadır (Maltaş, 2011: 30-35).

*Sümerce ayrıca Hitit dili gibi hiyeroglifsel el yazılarına sahip Hint-Avrupa dillerine de uyarlanmıştır. Ugaritçe ve Eski Farsça gibi dillerin farklı ve kolay yazılış şekillerinin kökeni de Sümerce çivi yazılarına dayanır.

*Sümerce sözcüklerin hem işaret hem de ses özellikleri bulunmaktadır. Sümer yazısı logogramiktir yani sessizlerin yanında sesli harfler birlikte gösterilir.

⁴⁰Kaynak:<http://www.omniglot.com/writing/sumerian.htm>.2016

*Sümerler, kendi dillerine⁴¹ *eme-gi.r*⁴² (Jagersma, 2010: 27) demişler. Sümercede, *eme*: *dil / lisan*; *gi.r* ise *yerli, dağ, inek* ve *büyük* anlamına gelmektedir. *Emegir* derken hangi anlamın kastedilmiş olabileceğini güç olsa da birkaç tahminle *yerlilerin dili* veya *dağlıların dili* gibi anlamlar ortaya atılarak üzerinde farklı çıkarımlar yapılabilir.⁴³

*Sümerce, ucu sivriltilmiş kamy ve bazen kama ile çivi gibi oyarcasına sıvı haldeki kil toprak üzerine yazıldığı için arkeologlarca “çivi yazısı” ismini almıştır. Bu kil levhalar güneşte bekletildikten sonra yüksek ısıda pişirilerek günümüze kadar gelmesi sağlanmıştır. İlk resim şeklindeki çizimler zamanla günümüz alfabesine yaklaştırılmıştır (Narçın, 2010: 370) (Köroğlu, 2008: 54)

*Jagersma Sümercenin üç önemli özelliğinden bahseder:⁴⁴ İzole, bitişimli ve çekimli bir dil olması (Jagersma, 2010: 69).

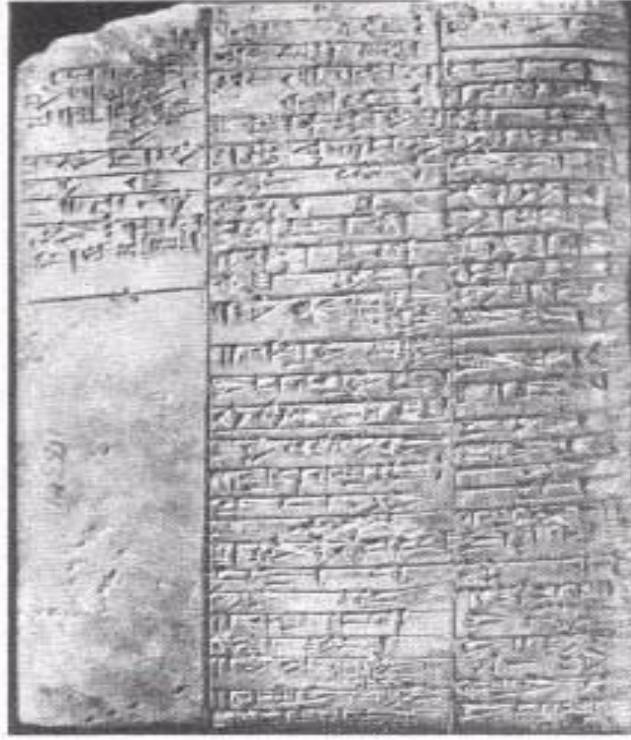
⁴¹ Nothing firm is known about the linguistic landscape of Mesopotamia before the third millennium. Attempts to identify a pre-Sumerian substratum have failed so far (Rubio 1999). As it is, many of the Mesopotamian place names lack a plausible etymology. This is not really surprising, though, because the main settlements may already have been established as early as the sixth millennium BCE. We have, of course, no way of knowing which language their occupants actually spoke. But even if they spoke a language that was a direct ancestor of Sumerian and gave their settlements perfectly transparent names in this language, both this language and its place names would have changed beyond recognition during the following millennia. What we do know about these early place names, however, is that similar ones are found across the entire area of Mesopotamia. Place names with final *-ar* or *-ur* are found in both northern Mesopotamia (Nagar, Assur, Gasur) and in the south (Sippar, Nippur). This suggests some homogeneity in the earlier linguistic landscape.⁴ On the available evidence we can identify two main dialects during the second half of the third millennium BCE. In this grammar we will call them Northern and Southern Sumerian, following an old tradition to call the downstream area closer to the Arabian Gulf ‘South’ and the upstream area ‘North’. Strictly looking at the compass, we could just as easily call them Western and Eastern Sumerian. The relationship between these two main dialects changes across time and so do the linguistic properties in which they differ.⁶(Jagersma, 2010: 6)

⁴² Orijinal metin: “*The name Sumerian comes from the Akkadian šumeru ‘Sumerian’, of unknown origin. The Sumerians themselves called their language eme-gi7.r, which contains the noun eme ‘tongue, language’ and a stem gi7.r of uncertain meaning, perhaps ‘native’*”

⁴³ Yerlilerin kim oldukları, yerli derken daha önce geldikleri yerin mi yoksa yaşadıkları yerin mi dili olduğu ya da *dağlıların dili* derken kuzeyde konuşulan ve daha önce dile getirilen Sümerlerin kuzeyden aşağıya geldikleri görüşüne paralel olarak kendi ataları mı kastedilmiştir?

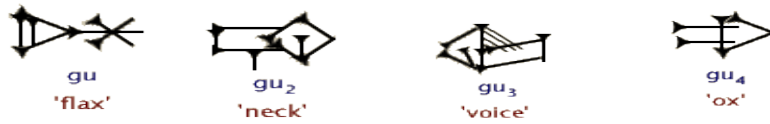
⁴⁴ “This tripartite typology of isolating, agglutinating, and inflecting languages was developed in the nineteenth century and is associated with scholars such as W. Von Humboldt, H. Steinthal, and F. Misteli.”

Şekil 4: Nippur'daki Sümerce Tıbbi Bir Tablet Örneği⁴⁵

*Her işaretin birden fazla anlamı vardır.⁴⁶ Her farklı anlam için farklı bir numaralandırma yapılmıştır. Bir işaret sürekli aynı anlamı taşımayabilir. (Jagersma, 2010: 15 ve 72)

Örnek 1: Aşağıdaki “gu” örneğinde dört farklı numaralandırma ile farklı anlamlar kazandırılmıştır.

Örnek 2: “du” sözcüğü de farklı şekilde ama aynı fonetik sesle farklı anlamda kullanılmıştır.

⁴⁵ Kaynak: Kramer, S.N. 1981, History Begins at Sumer ThirtyNineFirst in Recorded History University of Pennsylvania Press Philadelphia p.212

⁴⁶ “Many signs have more than one usage. The sign KA, for instance, is used as a logogram for the words ka ‘mouth’, zú ‘tooth’, kiri3 ‘nose’, du11.g ‘speak’, or inim ‘word’. The same sign is also used as a phonogram with the value ka.2”

𒀭 /du/ "to come, go" (gelmek, gitmek)

𒀭 /du/ "to build" (inşa etmek)

𒀭 /du/ "to release" (kurtulmak)

Örnek 3: “ka”, ağız demektir. Aynı şekil, *kiri* olarak burun anlamında ve zû olarak da diş anlamında kullanılmıştır⁴⁷(Foxfog, 2008 b: 10).

*Sümerce, morfolojik ve sentaksa dayalı anlamlar taşır ve ergativ bir özelliğe sahiptir (Jagersma, 2010:74 ve 81) (Foxfog, 2008 a: 61).

Örnek 1: lugal-e gír-ta in-gaz (lugal=e gír =ta ÷i -n -gaz-Ø)(-e:ergativ)

‘The king killed it with a knife.’(Kral, bıçakla onu öldürdü.)

Örnek 2: še gur₁₀-gur₁₀-ru-da-zu-dè

(When you have to reap the barley)(Tahılı hasat ettiğin zaman)

*Sümerce cümlelerinden birkaç örneğe bakıldığında kelimelerin tek heceden oluştuğu görülür (Jagersma, 2010:81) (Foxfog, 2008 a: 3).

Örnek 1: kù-gu₁₀ h~a-ma-šúm-mu(kù.g =gu =Ø h~a~ =Ø -ma -šúm-e)
(He should give me my silver!)

Örnek 2: den-líl sipa saĝ-gi6-ga-ke4 a-na bí-in-ak-a-bi (Enlil, the shepherd of the Black-Headed, this (is) (Foxfog, 2008: 148).

*Sümerce tamlamalar⁴⁸ önce tamlanan sonra tamlayan şeklinde oluşur. Sümercede *ki*: yer, *Lagas* ise bir isim. *Ki.Lagaš*: *Lagaš’ın yeri, cihê Lagaš, the place of Lagas* (Foxfog, 2008 b: 43).

⁴⁷ ka "mouth" can also be read kiri "nose" zû "tooth" inim "word"(Foxfog, 2008:10)

⁴⁸ Sümerce tamlama yapısı Kürtçenin de dahil olduğu Hint-Avrupa diline yakın görünmektedir. Önce tamlanan sonra tamlayan şeklinde sıralanmış.

*Sümerce; ideogram veya determinatif denilen birlikte kullandığı sözcüğün anlamını belirttiği ön ve arka ekler alır. Şehir anlamındaki *uruk* bir kelimenin başına gelirse oranın bir şehir ismi olduğu(*uru.Lagaş*), dağ anlamındaki *kur* gelirse ülke/bölge adı olduğu(*kur.Assur*); kelimenin sonuna sonek olarak örneğin *meş* gelirse çoğul anlamında kullanıldığı anlaşılır⁴⁹(Elî ve Yıldırım, 2011: 34-35).

*Sümercede fiiller ekler sayesinde anlam kazanır. *DU*: kurmak, *Î.DU*: O kurdu, *NU.MU.DU*: O kurmadı.(Elî ve Yıldırım, 2011: 34-35).

Şekil 5: Sümerce Alfabetinin Tarih İçindeki Değişim Örneği⁵⁰

3000 BC	2800 BC	2500 BC	1800BC	600 BC	
					an (god, heaven)
					ki (earth)
					lu (man)
					sal (woman/female)
					kur (mountain, land)
					geme (female slave)
					sag (head)
					ka (mouth)
					ninda (bread)

*Yine yukarıdaki şekillerde de görüleceği üzere Sümerce alfabesi zaman içinde günümüz alfabesine benzer bir sisteme kavuşmak için epey zaman beklemiştir. Sümerce ilk başlarda tamamen şekillerden oluşmaktayken ya da bir

⁴⁹ Sümercede; örnek olarak *hursag* dağ anlamında(*hursag.Şaramma*), *lu*:erkek, *sal*:jin, *id*:nehir anlamında kullanılmıştır. Bunlar İngilizcedeki *the* ve Almancadaki *der/das* sözcüklerine benzetilebilir.

⁵⁰ Kaynak: Köroğlu Kemalettin, (2008) Eski Mezopotamya Tarihi, İletişim Yayınları, s.13
<http://www.omniglot.com/writing/sumerian.htm> www.wikipedia.com.

nesnenin resmi çizilirken zamanla günümüz harflerine yakın işaretler kullanılarak ifade edilmeye başlanmıştır (Jagersma, 2010: 74) (Kramer, 2014 a) (Köroğlu, 2008: 53).

*Dini⁵¹, mimari, bilimsel, sanatsal konularda olduğu gibi sayı sistemi de Sümerlerin döneminden kalmadır. Sümer sayı sistemi 6, 60 ve 360'lık sistem şeklinde hesaplanmıştır. Aşağıdaki tabloya iyice bakıldığında Sümerce sayıların Roma rakamlarına yakın olduğu görülecektir.

Şekil 6: Sümer Sayıları⁵²

𐎶 1	𐎶𐎶 11	𐎶𐎶𐎶 21	𐎶𐎶𐎶𐎶 31	𐎶𐎶𐎶𐎶𐎶 41	𐎶𐎶𐎶𐎶𐎶𐎶 51
𐎶𐎶 2	𐎶𐎶𐎶 12	𐎶𐎶𐎶𐎶 22	𐎶𐎶𐎶𐎶𐎶 32	𐎶𐎶𐎶𐎶𐎶𐎶 42	𐎶𐎶𐎶𐎶𐎶𐎶𐎶 52
𐎶𐎶𐎶 3	𐎶𐎶𐎶𐎶 13	𐎶𐎶𐎶𐎶𐎶 23	𐎶𐎶𐎶𐎶𐎶𐎶 33	𐎶𐎶𐎶𐎶𐎶𐎶𐎶 43	𐎶𐎶𐎶𐎶𐎶𐎶𐎶𐎶 53
𐎶𐎶𐎶𐎶 4	𐎶𐎶𐎶𐎶𐎶 14	𐎶𐎶𐎶𐎶𐎶𐎶 24	𐎶𐎶𐎶𐎶𐎶𐎶𐎶 34	𐎶𐎶𐎶𐎶𐎶𐎶𐎶𐎶 44	𐎶𐎶𐎶𐎶𐎶𐎶𐎶𐎶𐎶 54
𐎶𐎶𐎶𐎶𐎶 5	𐎶𐎶𐎶𐎶𐎶𐎶 15	𐎶𐎶𐎶𐎶𐎶𐎶𐎶 25	𐎶𐎶𐎶𐎶𐎶𐎶𐎶𐎶 35	𐎶𐎶𐎶𐎶𐎶𐎶𐎶𐎶𐎶 45	𐎶𐎶𐎶𐎶𐎶𐎶𐎶𐎶𐎶𐎶 55
𐎶𐎶𐎶𐎶𐎶𐎶 6	𐎶𐎶𐎶𐎶𐎶𐎶𐎶 16	𐎶𐎶𐎶𐎶𐎶𐎶𐎶𐎶 26	𐎶𐎶𐎶𐎶𐎶𐎶𐎶𐎶𐎶 36	𐎶𐎶𐎶𐎶𐎶𐎶𐎶𐎶𐎶𐎶 46	𐎶𐎶𐎶𐎶𐎶𐎶𐎶𐎶𐎶𐎶𐎶 56
𐎶𐎶𐎶𐎶𐎶𐎶𐎶 7	𐎶𐎶𐎶𐎶𐎶𐎶𐎶𐎶 17	𐎶𐎶𐎶𐎶𐎶𐎶𐎶𐎶𐎶 27	𐎶𐎶𐎶𐎶𐎶𐎶𐎶𐎶𐎶𐎶 37	𐎶𐎶𐎶𐎶𐎶𐎶𐎶𐎶𐎶𐎶𐎶 47	𐎶𐎶𐎶𐎶𐎶𐎶𐎶𐎶𐎶𐎶𐎶𐎶 57
𐎶𐎶𐎶𐎶𐎶𐎶𐎶𐎶 8	𐎶𐎶𐎶𐎶𐎶𐎶𐎶𐎶𐎶 18	𐎶𐎶𐎶𐎶𐎶𐎶𐎶𐎶𐎶𐎶 28	𐎶𐎶𐎶𐎶𐎶𐎶𐎶𐎶𐎶𐎶𐎶 38	𐎶𐎶𐎶𐎶𐎶𐎶𐎶𐎶𐎶𐎶𐎶𐎶 48	𐎶𐎶𐎶𐎶𐎶𐎶𐎶𐎶𐎶𐎶𐎶𐎶𐎶 58
𐎶𐎶𐎶𐎶𐎶𐎶𐎶𐎶𐎶 9	𐎶𐎶𐎶𐎶𐎶𐎶𐎶𐎶𐎶𐎶𐎶 19	𐎶𐎶𐎶𐎶𐎶𐎶𐎶𐎶𐎶𐎶𐎶𐎶 29	𐎶𐎶𐎶𐎶𐎶𐎶𐎶𐎶𐎶𐎶𐎶𐎶𐎶 39	𐎶𐎶𐎶𐎶𐎶𐎶𐎶𐎶𐎶𐎶𐎶𐎶𐎶𐎶 49	𐎶𐎶𐎶𐎶𐎶𐎶𐎶𐎶𐎶𐎶𐎶𐎶𐎶𐎶𐎶 59
𐎶𐎶𐎶𐎶𐎶𐎶𐎶𐎶𐎶𐎶 10	𐎶𐎶𐎶𐎶𐎶𐎶𐎶𐎶𐎶𐎶𐎶𐎶 20	𐎶𐎶𐎶𐎶𐎶𐎶𐎶𐎶𐎶𐎶𐎶𐎶𐎶𐎶 30	𐎶𐎶𐎶𐎶𐎶𐎶𐎶𐎶𐎶𐎶𐎶𐎶𐎶𐎶𐎶 40	𐎶𐎶𐎶𐎶𐎶𐎶𐎶𐎶𐎶𐎶𐎶𐎶𐎶𐎶𐎶𐎶 50	

5. SÜMER MITOLOJİSİ

“İbraniler Eski Ahitlerini, Yunanlılar İlyada ve Odisea’larını yazmadan bin yıl önce, Sümerlerde mitler, destanlar, ilahiler, ağıtlar ve sayısız atasözü, fabl ve deneme derlemesinden oluşan zengin ve olgun bir edebiyat buluruz.” (Kramer, 2014 b: 14).

⁵¹ Nuh tufanı, ilk insanın çamurdan yaratılması, cennet(Dilmun)... gibi motifler Sümer kaynaklıdır.

⁵² Kaynak: <http://702642063605640228.weebly.com/sumerian-education.html>

Mitoloji toplumların doğuş efsanelerini, destanlarını, milletlerin tarih ve kültürleri hakkında önemli ipuçları sağlar. Bir nevi milletlerin kökenleri hakkında sembolik anlamlar taşır.

Sümer halkı; tanrıların güneş, ay ve yıldızlarda oturduklarına ve dünyayı oradan yönettiklerine inanırlardı. Krallar da tanrıların yeryüzündeki temsilcileri olarak bilinirdi. En önemli tanrılarından bazıları; An, Enlil, Enki, Utu, İnanna, Sin'dir. Toplam 76 büyük tanrı, 1.500 tane de yönetimden sorumlu tanrı ve bu tanrılara eşdeğerde 40'a yakın önemli tanrı-tanrıça-kral figürleri tespit edilmiştir. Bunlar arasında Gılgamış, İştar, Tiamat, Marduk, Anunnaki, Apsu, Adapa, Alalus, Allatu, Anşar, Dilmun, Dumuzi, Etana, Geştinanna, Ereşkigal, Enmerkar, Lugalbanda, Ninsun, Lahar, Aşnan, Huwawa, Martu, Me, Namtar, Nanna, Ninlil, Zu, Ninazu, Etana, Nınurta... gibi. Bitkilerin, hayvanların, şehirlerin, kavramların, kısacası her şeyin bir tanrısı mevcuttur. Sümer mitolojisi sonraki Mısır, Roma, Bizans, Yunan ile Hristiyanlık⁵³, Yahudilik ve İslamiyet üzerinde de etkili olmuştur (Narçın, 2010: 371-373).

Narçın, **Sümerlerin; tanrı ve krallarından çok korktuğunu, onlara asla karşı gelemediklerini ve “Sümerlerin içindeki bu dinsel inanç kuzeyden gelen göçerlerin gelenekleri olduğunu ifadediyor.”** (Narçın, 2010: 372) **diyerek Sümerlerin aslında köken ve mitolojik dünyalarına da bir açıklık getirmiş olmaktadır**⁵⁴.

Sümer Mitolojisi üzerine Dumuzi ile İnanna, Sümer Yaratılış Mitosu, Dumuzi ile Enkimdu, Dumuzi ile İnanna, Sümer-Akad Gılgamış Mitolojileri, Sümer Tufanı, Enki ile Ninhursag:Su Tanrısının İşleri; Emeş ile Enten, Enlil Çiftçi Tanrısı Seçer, Kazmanın Yaratılışı, Sığır ve Tahıl(Aşnan ve Lahar), Enki ve Sümer, Enki ve Eridu:Su Tanrısının Nippur'a Yolculuğu, İnanna ve Enki, Eridu'dan Uruk'a Uygarlık Sanatının Geçişi...gibi farklı isimlerde eserler bulunmaktadır (Narçın, 2010: 374).

⁵³ Tevrat'taki Mezmurlarda Sümerlere ait söylenceler bazı isimlerin kısmen değişmesiyle aynen korunmuştur. (Hava tanrısı Enlil'e İlahi, İnanna'ya ilahi, Destansı masal-İnanna...)

⁵⁴ Sümerleri oluşturan büyük topluluğun aslında kuzey Mezopotamya denilen Toros-Zagros bölgesi yani Kürtlerin sürekli yaşamış oldukları ve zengin-ileri Neolitik kültürü işaret etmektedir.

Kramer, Çığ, Köroğlu ve Narçın'a dayanarak Sümer kozmogonisi(dünyanın yaratılışı) ve insanın yaratılışı hakkında kısaca şunlar söylenebilir:(Kramer, 2014 b: 83), (Kramer, 2014 a: 104-133), (Narçın, 2010: 378-380), (Köroğlu, 2008: 68).

Sümer mitolojisinde her kentin bir baştanrısı vardı. Nippur genel en büyük merkezdi ve *Enlil*'in yeri E.kur tapınağı burada idi. Enlil tanrıların babası idi. Sümer inanışına göre başlangıçta gök ile yer birdi. *An-ki* Sümerlerde yer ve gök anlamında kullanılırdı. Daha sonra gök ile yer tanrılar tarafından ayrılmıştır. Ayrıca evrenin kökeni ile ilgili anlatılanlar kutsal kitaplarda da benzeri şekilde yerini alır ve başka mitolojileri büyük oranda etkilemiştir.

Gök ve yeri doğuran ana tanrıça Namnu'dur. Üç temel kadından biridir. An⁵⁵ gök tanrısı, Enlil hava tanrısı, Ki ise yer tanrısıdır.⁵⁶ İlk bitişik olan gök ve yer, Enlil tarafından ayrılır, Enki yardımıyla da düzene konur ve sonrasında Ninhursag tarafından insan yaratılır, hayvanın, bitkilerin ve uygarlığın yaratılışı başlatılır. Gök yassı ve çukur şeklinde kubbe biçiminde, yer ise düzdür. Yer ile Gök arasında *lil* yani hava vardır. İnsanın yazgısını tanrıça Ninhursag belirler. Yer tanrıçası insanı tanrılara hizmet etsin diye balçıktan yaratır.⁵⁷

*“Ninmah abzu'yu kaplayan kilden
İlk olarak... bir erkek yaptı
...bu adamı gören Enki”*

Daha sonra ilksel deniz; gök ve yerin birliğinden kozmik dağı oluşturur. Enlil ile Ki'den dağın kraliçesi de Ninmah, Nintu(doğurgan kraliçe) veya Ninhursag olur. Ninhursag evrenin düzenlenmesini, insanın yaradılışını ve uygarlığını kuruluşunu

⁵⁵ En büyük ve ilk tanrı An'dır, Sonra yerini Enlil alır. Ardından Marduk gelir.

⁵⁶ “Tanrılar insan biçiminde kişileştirildiğinde, Anu (gök) eril, Ki (yer) dişildi. Onların birleşmesinden hava tanrısı Enlil doğdu.”(Narçın, 2010:380)

⁵⁷ Su ve balçığın yani tarımın önemi burada inançları da etkilemiş, Sümer sonrası semavi dinlerde de bu, yansımasını bulmuştur. Tevrat ve Kuran'da insanın topraktan yaratıldığı, kadının da erkeğin kaburga kemiğinden yaratıldığı yazılır. Ninti, Sümerlerde kaburga tanrıçasıdır. *Ti* kaburga ve yaşam demek. Sümercede *Havva*, İngilizcede *Eve*, İbrani mitosnda *Havvah* olarak geçer. Nuh tufanı, Cennet veya Dilmun(Kutsal Kitapta Cennetin Aden'de olduğu-Van civarında- dört ırmaktan beslendiği-Piçon, Gihon, Dicle ve Fırat-) ve Habil Kabil öyküsü (Çoban tanrısı Dumuzi ile Enkimdu arasında) Sümer döneminin izlerini taşır.

başlatır.⁵⁸ Gök ile yer, sonsuzluk denizi tarafından kuşatılmış bir şekilde, evren de bu denizin içinde hareketsiz durmakta olduğu inancı hakimdi. Krallığın da gökten geldiğine inanılırdı.

6. GILGAMIŞ DESTANI

Ankara Üniversitesi, Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Hititoloji Bölümünden Sümer ve Akad dilleri uzmanı olarak yabancı bilim adamları ile birlikte 74 bin çiviyazılı belge üzerinde 33 yıl çalışan Muazzez İlmiye Çığ, Gılgamış destanının yaşadığı çağdan itibaren yüzyıllarca şifahen yayılıp değişimlere uğradıktan sonra kaleme alındığını ve Gılgamış destanının % 60'ının hala okunamadığını aktarır (Çığ, 2014: 11).

Şekil 7: Gılgamış ile Enkidu⁵⁹

⁵⁸ *Uygarlık ve insan* burada da görüldüğü gibi dağı simgeleyen *Ninhursag* tarafından başlatılmıştır. (Nin + tu/da: Kraliçe verdi.)

⁵⁹ Kaynak: www.wikipedia.com.gilgamiş/2016, <http://www.estanbul.com/gilgamiş-destani-142479.html>

6.1. Gılgamış Destanı ve Önemi

Her toplumun milli bilincini oluşturan, hayal dünyasını besleyerek gurur duyacağı kahramanları ve destanları olmalıdır. Destanlar, milletlerin bilmeyen tarihine ışık tutarak geleceğine özgüvenle bakmasını ve umutlanmasını sağlar. Tarihi belleğinden, kültürel geçmişinden, sanatsal yapıtlarından habersiz toplumlar milli bilincin oluşmasında yetersiz kalır.

Destan, ulusların tarihteki rollerinin varlığına işaret eder. Geçmişin karanlık sayfalarında kendilerine koruyucu bir eser bulamayan milletler güçsüz olup yok olma tehlikesini yaşarlar. Milli bilinci uyandırarak kendi geçmişinden gurur duymasını sağlayıp geleceğe sağlam adımlarla yürümesinin itici manevi gücü olan destan veya mitolojik öyküler bir toplumun ayakta kalmasının en büyük yazınsal veya sözlü araçlarıdır.

Dünyanın en eski destanı olan Gılgamış, bu yönüyle çok önemlidir. Gılgamış'ın gün yüzüne ilk çıkışı 1862 yılında olur. Bir dönem Asurlara da başkentlik yapmış Musul kenti civarında Ninova'daki kazılarda ortaya çıkarılmıştır (Maltaş, 2011: 46). Bu destan aynı zamanda MÖ.7. y.y.da Asur kralı Asurbanippal kütüphanesinde de tabletler halinde bulunmuştur. Eldeki mevcut Gılgamış tabletlerinin çoğu Babil döneminden kalmadır (Maltaş, 2011: 48). Daha yüzbinlerce tablet toprağın altında bulunmaktadır (Maltaş, 2011: 31).

Sümerlerin uygarlığa yaptığı en büyük katkı şüphesiz ki M.Ö. 3000'lerde yazıyı bulmuş olmaları ve yine aynı dönemlerde tarihin ilk ve belki de en etkili epopesi olan Gılgamış destanını vücuda getirmeleridir. **12 tane kil tablet üzerine her biri yaklaşık 300 dizeden toplamda 3500 satırlık metinden oluşan Gılgamış destanının, yaşandıktan 500 yıl sonra Sümerli rahip veya yazmanlar tarafından çivi yazısı olarak şiir şeklinde yazıldığı tahmin edilen bu eser** (Kramer, 2014 a: 226) (wikipedia.com,2015); uzatılmış yinelemeler, durağan sıfatlar, aşırı gereksiz betimlemeler, söylev mahiyetinde, ölçülü ve aynı uzunlukta dizelerden oluşur.

Babil döneminde Akadça ile de iki kez daha yazılmış, zamanla bütün Orta Doğu'ya yayılarak, sonradan eklemeler sonucu kısmen değiştirilip farklı dillere

çevrilmiştir. Destan; En yakın dostu Enkidu ile değişik maceralara girişen Gılgamış'ın ölümsüzlük peşinde koştuğu, ancak nihayetinde önemli bir eser bırakarak insanın ölümsüzleşebileceğinin anlatıldığı bir eserdir (Kramer, 2014 a: 275-278).

Gılgamış hakkında yazılmış birbirinden bağımsız beş ayrı anlatı mevcuttur. “Gılgamış ve Agga”, “Gılgamış ve Huvava(Gılgamış ve Sedir Ormanı)”, “Gılgamış ve Gökboğası”, “Gılgamış, Enkidu ve Ölüler Diyarı.” “Gılgamış'ın Ölümü”. Bu başlıklar destanı kısaca özetlemektedir. Öyküler hem yazılı hem de sözlü olarak Akad, Babil, Asur ve diğer toplumlarda devam etmiştir (Köroğlu, 2008: 70) (Çığ, 2014: 86).

Kramer, Sümer öncelleri ile sonraki Babil tabletleri arasındaki yapılacak karşılaştırmalı bir çözümleme ile, Babilli yazarların Sümer destanını kendi amaçları doğrultusunda değiştirdiklerini ve biçimlendiklerini açığa çıkaracağını dile getirir (Kramer, 2014 a: 225)(Çığ, 2014: 82). Babiller; Sümerce yazılmış tek tek konuları, Akad dilinde bir bütün olarak daha derli toplu ama kısmen değişmiş bir şekilde destan haline getirirler. Zira orijinal Sümer tabletleri daha azdır, eksiktir ya da bazıları okunamamaktadır(Kramer, 2014 a: 235-236). Sümer ile Akad tabletleri arasındaki değişiklikler gözle görülür şekilde fazladır. Örneğin yaban adamı Enkidu, Sümer tabletlerinde Gılgamış'ın yardımcısı veya hizmetçisi iken Akadca tabletlerde Gılgamış'ın can arkadaşı olarak anlatılır. Yine Sümerce “Gılgamış” olan destan kahramanının ismi, sonradan bazı kaynaklarda “Bılgamış” olarak kullanılmıştır (Çığ, 2014: 12). Tanrı-tanrıça isimleri Sami diline döndürülmüştür. İnanna, İştâr olmuş; Ziusudra Utnapiştim olmuş. An, Anu olmuş. Bunlar farklı metinlerde farklı özelliklerle anlatılır (Kramer, 2014 a: 237). **Bilinçli bir şekilde kısa ve dağınık olan destan öyle çok değiştirilmiş ki bir nevi Sami eserleri haline bile getirilmiştir** (Kramer, 2014 a: 241 ve 275). Akadça yazılan eserlerde kullanılan isimlerin Akadça olmaması destanın başka bir dilde yazılmış olduğunu göstermektedir. Sümerce yazılan destanın ilk örnekleri daha sonra Babillerin bu öyküleri birleştirmeleri ile sonuçlanmıştır (Çığ, 2014: 80).

6.2. Gılgamış Destanının Sosyolojik Çözümlemesi

Gılgamış destanında başta Anadolu ve Mezopotamya toplumlarında hala görülen bazı gelenekselleşmiş inanç-adet-örf ve motifler günümüze kadar varlığını korumayı sürdürmüştür.(Adalı, 2009: 8-93). Bunlardan destanın değişik yerlerinde geçen ölümsüzlük arayışı, bir eser bırakarak ölümsüz olunabileceği, bilginin peşinde koşma, kralın kahraman-bilge-güçlü(Gılgamış'ın boğa gibi gösterilmesi) ve tanrısal özellikler taşıması, çobanlık mesleğinin kutsallığı(Dumuzi), görevini yapmayınca cezalandırma(destanın başında Gılgamış için), kil toprak veya çamurdan yaratılma(Enkidu), şehrin medenileştirme ve doğallıktan uzaklaştırma işlevi(Enkidu, Şamşat aracılığıyla medenileştirilir), kadının insanı eğitmesi ve geliştirmesi(Şamşat'ın Enkidu'yu ormandan alarak ehlileştirmesi), kuyu motifi(Gılgamış ile Enkidu başında bekler), arkadaşlığın kavga ile başlaması(Gılgamış ile Enkidu), 7 ve 3 sayılarına yüklenen anlamlar, 7 yıllık kıtlık, 7 yıllık bolluk, Tufan ve Hz. Nuh(Utnapiştım), Tufanın 6 gün 7 gece sürmesi, çok tanrılı dinler ile tanrı ve tanrıçalar, gök cisimlerinin tanrısallığı, mucizevi yürüyüşler(Gılgamış ve Enkidu'nun bir saatte yüzlerce kilometre yürümeleri), rüyanın yorumlanması(Gılgamış ve Enkidu arasında), öküz ve koyunun kurban olarak tanrılara sunulması, boğanın ve boynuzlarının önemi, boğanın böğürmesiyle dünyanın sallanması, kutsal sayılan kötü rahibe kadınlar ve cariyelik, evlilikte bekaretin ilkin krala(Gılgamış) sunulması, ölümlere ekmek sunmak ve dua, yabancı diyardan gelen bir kişinin sonradan ünlenmesi(Gılgamış, Sargon, Hz. Musa, Hz.Yusuf), tanrılarla konuşma(peygamberlik alameti-Gılgamış, Tanrı Utu ile konuşur, ve bazen de rüyasına gelir.), nehir suyunun kutsayıcılığı(Fırat-Ganj), misk'in kullanımı(İştär), gelinin duvağı, yüzük takılması, heykel yapımı(Enkidu için)...gibi gösterilebilir.

Bunların çoğu bilinen ilk gelenekler olup zamanla sözlü bir şekilde halk arasında kimileri değiştirilerek, kimilerine dini ve kutsal anlamlar yüklenerek, kimileri farklı milletlerce milli hissiyatlarla anlatılarak yayılagelmiştir.

Gılgamış avcı-toplayıcı bir dönemden üretime, yerleşik yaşam biçimine, ticarete ve yazılı kültüre geçişin modelidir(Gezgin, 2009: 136). Gılgamış doğaya

karşı bir mücadele içindedir. Bu eserde geleneğin, kültürün, mitosların ve yasaların yazıyla geleceğe aktarıldığı insan-doğa-kültür üçlemesi ile karşı karşıya kalınmıştır(Gezgin, 2009: 136-139).

Enkidu ve Gılgamış'ın gördükleri rüyalar bireysel değil toplumun rüyalarıdır. Sembolik ve bilinçdışıdır(Gezgin, 2009: 282). Çok uzak geçmişten bahseden insan gerçeklikten akıl ve mantıktan uzaklaşarak bilinçdışı sembollere sığınmıştır. Kutsal kitaplar gibi mitoslar da onları kaleme alan insanların geçmişe ve kendilerinden çok önce yaşanmış veya hayalde tasavvur edilerek bilinçdışı bir şekilde oluşturulmuş bir bakışı ifade etmektedir. Akıl erdiremedikleri uzak geçmişleri bilinçdışının sembolik yapısıyla dile getirmişlerdir. Geçmişle ilgili gerçeklik ihtiyacı insanı bilinçdışına başvurmaya itmiştir(Gezgin, 2009: 284).

Yani Gılgamış destanı; bir dönemin toplumsal bilinçdışını ifade etmektedir. Neolitik dönem denilen üretimciliğe ve yerleşik düzene geçişi anlatır. Gılgamış mitosunu yaratan insanlar kendilerinden binlerce yıl önce yaşanmış olayları anlatmışlardır. Kendi dönemlerinden de eklemeler yapmışlardır. Yani Gılgamış kendisini yaratan toplumun geçmişe bakışını temsil eden bir yaratıdır. Ve onların gözüyle geçmiş, bazı insanların insan-tanrı ilişkisi bağlamında ölümsüzlük onuruna erişmiş oldukları bir dönemi temsil etmektedir. (Gezgin, 2009: 288) Sümer metinlerinde da çok eski geçmişten bahsedildiği açıktır:

*“Eski zamanların insanları,
Ekmek yemeği bilmezlerdi,
Giysi giymeyi bilmezlerdi,
Koyunlar gibi ağızlarıyla ot yerlerdi
Karıklardan su içerlerdi...”*(Gezgin, 2009: 289).

Bu dizeler insanların geçmişe hep mitolojik baktıklarını, hayalde bir tasavvur dünyası oluşturduklarını gösterir.

6.3. Gılgamış Destanının Özeti

Bu destanda Gılgamış'ın annesi tanrıça Ninsun, babası ise bir diğer efsanevi Uruk kralı Lugalbanda'dır. Dolayısıyla Gılgamış yarı tanrıdır ve insanüstü bir güce sahiptir. Güçlü Gılgamış Uruk kentindeki erkeklerinin de kendisi gibi soluksuz çalışmasını isteyince, kentin kadınları, kendi kocaları kendilerine vakit ayırabilsin diye tanrıça Aruru'ya ve diğer tanrılara yakarır ve onlar da Gılgamış'a rakip olacak ve onu oyalayacak vahşi ve güçlü Enkidu'yu yaratırlar. Gılgamış Enkidu ile arkadaş olur ve birlikte maceralara atılır, Huvava ve Gökboğayı öldürürler, bunun cezası olarak da Enkidu'nun ölümüne karar verilir. Enkidu'nun ölümü Gılgamış'ı tam anlamıyla yıkmıştır ve kendinin de yarı insan olması nedeniyle bir gün öleceğini düşünerek ölümsüzlüğü aramaya koyulur. Onu asıl meşhur eden de bu ölümsüzlük arayışdır ki bu sırada Utnapiştım denizin dibinden ölümsüzlük otunu çıkarmasının ardından bunu yılanla kaptırır ve gelen türlü maceralardan sonra destanın sonunda gerçek ölümsüzlüğün adının gelecek kuşaklar tarafından anılması ve bir eser bırakmak olduğunu anlayacaktır.

Gılgamış destanı hakkında yukarıda verilen genel bilgi ve analizlerden sonra destanın içeriği hakkında özetle şunlar söylenebilir(Kramer, 2014 a: 226-270) (Çığ, 2014: 83-86).

Tablet 1: Gılgamış'ın özellikleri övgüyle verilir. Yarı tanrı yarı insan özelliklerini taşıyan Gılgamış'ın karada, havadaki her şeyi bildiği, çok gezdiği, yenilmez bir savaşçı olduğu Uruk duvarını yaptırdığı, tapınakları onarttığı, onları bir taşa yazdırttığı, halka verdiği sıkıntı, halkın Gılgamış'ı tanrılara şikayet etmesi üzerine Anu tarafından Enkidu'nun kırlarda yaratılışı ve bir tapınak fahişesiyle(Şamşat) karşılaştırılması, Gılgamış'ın gördüğü rüyalar...

#Tablet 2: Şamşatın Enkidu'yu insanlaştırması, uygarlaştırması, Enkidu'nun şehre getirilip Gılgamış ile karşılaşması, Gılgamış'ın kavgayı kazanması, ikisinin arkadaş olmaları ve uzun süreli dostluğun başlaması ve dağlık bölgelerdeki sedir ormanlarına uzun sürecek bir yolculuğa çıkmaları, oradaki ejderhayı veya Huvava'yı öldürme planı.

#Tablet 3: Ejderha öldürme planından halk, özellikle yaşlılar endişeli. Gilgamiş'in öleceğinden korkuluyor, caydırmak için uğraşılıyor. Enkidu'ya onu koruması öneriliyor. Annesi Tanrıça Ninsun onu koruması için Güneş Tanrısı Utu'ya dualar ediyor.

#Tablet 4: Gilgamiş ve Enkidu yola çıkma hazırlıkları yapıyorlar, Güneş Tanrısı'na kendilerine yardım etmesi için yakarıyorlar. Yola çıkıyorlar. Yolda Gilgamiş birkaç defa rüya görüyor. Enkidu rüyasında gördüklerinin Huvava ve Şamaş(Utu) olduğunu ve büyük tanrı Şamaş'ın ona yardım ederek Huvava'yı yeneceği şeklinde yorumluyor. Yolda bir ara Gilgamiş, bir ara Enkidu korkuyor, fakat birbirlerine cesaret vererek yollarına devam ediyorlar.

#Tablet 5: 30 günü bir günde aşacak şekilde olağanüstüleştirilerek mucizevi ve uzun bir yolculuktan sonra Sedir ormanlarına geliyorlar. Ormana yaklaştıklarında canavar geldiklerini fark ediyor. Gilgamiş'i uyutuyor. Fakat yine de Güneş Tanrısı'nın da yardımıyla canavarı yakalıyorlar. Huvava'yı, kendisini öldürmemeleri için yakarsa ve Gilgamiş ikircikli davranrsa da Enkidu'nun acımaması gerektiğini söylemesiyle balta ile öldürüyorlar. Enkidu ve Gilgamiş Sedir ormanından kestikleri ağaçları Fırat Nehri üzerinden Uruk'a gönderiyorlar.

#Tablet 6: Uruk'a döndüklerinde tanrıça İştar Gilgamiş'a evlenme teklif ediyor. O kabul etmeyince Gökboğasını Uruk'a saldırtıyor. Onu da Endiku ile birlikte öldürüyorlar. Hatta sağ kalçasını Tanrıçanın yüzüne fırlatıyor Enkidu. Bunun için Tanrıça ikisini de lanetliyor. Fakat onlar aldırıyor, sarayda şenlikler yapıyorlar.

#Tablet 7: Enkidu rüyasında Anu, Ea ve Şamaş tarafından kendisinin cezalandırılacağını görüyor. Bunun sebebi Huvava ve Gökboğasını öldürmüş olmaları. Enkidu hastalanıyor. Onu kırlardan getirenlere lanetler yağdırıyor. Fakat Güneş Tanrısı Şamşat'ın haksız olduğunu anlatarak, onu sakinleştiriyor. Enkidu ölüyor.

#Tablet 8: (Bu tablet çok kırık. En az 175 satır okunamıyor.) Anlaşılan yerlerine göre Gilgamiş arkadaşının ölümünden dolayı üzüntülerini ağıt şeklinde

anlatıyor. Birlikte yaptıkları işleri sayıp döküyor. Herkesin, her şeyin kendisi gibi yas tutmasını söylüyor. Arkadaşı için bir heykel yaptırıyor.

#Tablet 9: Gilgamiş arkadaşının ölümünden sonra kendisinin de öleceğini düşünerek korkuya kapılıyor ve ölümsüzlüğü aramak⁶⁰ ve biraz huzur bulmak için yollara düşüyor. Bir dağda akrep görüntüsünde insanlara rastlıyor. Onların dağın kapısını açmalarıyla karanlıklar içinde yoluna devam ederek bir mücevher bahçesine geliyor.

#Tablet 10: Gilgamiş yoluna devam ederek deniz kenarına ulaşıyor. Orada bulunan içki evini işleten kadınla karşılaşır. Ona ne aradığını söylüyor. Kadın bundan vazgeçmesini, kimsenin ölümsüzlüğü bulamadığını, elinde olan günlerin tadını çıkarmasını öneriyor. Gilgamiş'in ısrarı üzerine onu ilk ve son ölümsüzlüğü bulan adamın yanına götürecek kayıkçı gösteriyor. Kayıkçı, kürekler hazırlattırıyor Gilgamiş'a. Birlikte denizi geçiyorlar, çok çok tehlikeli yer olan ölümlerin götürüldüğü sudan da geçerek Tanrıların cennetine, ölümsüzlüğü bulan Utanapiştim'in bulunduğu yere ulaşıyorlar. Gilgamiş, Utanapiştim'e bütün başından geçenleri anlatıyor ve arkadaşı gibi ölmek istemediğini, kendisi gibi ölümsüz olmak istediğinden ona geldiğini söylüyor. Utanapiştim bunun olmayacağını, çünkü ölümsüzlüğü Tanrıların ona verdiğini onların bir daha böyle bir şey yapmayacaklarını ona anlatmaya çalışıyor.

#Tablet 11 (En iyi korunmuş tablet): Utanapiştim; Gilgamiş'a ölümsüzlüğü nasıl bulduğunu anlatıyor: Tanrılar, toplantılarında bir tufan yapıp bütün yarattıklarını ortadan kaldırmaya karar veriyorlar. Bilgelik Tanrısı Enki ona durumu bildirip bir gemi yaparak ailesini ve mümkün olanları kurtarmasını

⁶⁰ Hayatın geçici olduğunu dolayısıyla ölümsüz olmak, gücüne güç katmak, bilinmezle yüz yüze savaşmak, hiç gidilmeyen yolcuğa çıkmak, ad bırakmak, cennette yükselmek ve Tanrı şamaş ile oturmak, kendi cesaretlerini denemek için Enkidu ile Humbaba'yı ve sedir ağacını devirme planı yaparlar.(2.Tablet)(Gezgin, 2009:24) Şamaş Humbaba'dan nefret ettiği için de bu yola çıkmak istemektedir. (s.29.) Bu yolculuk Simurg yolculuğu olabilir. Anka kuşu Kaf dağına çıkar, benzer şeyleri yaşar. Gilgamiş ile Enkidu da günlerce fersah fersah yürürler(Gündüz, 2009:31) Bir günde bir buçuk aylık yolu katettiler. Yedi dağ aştılar ormanın kenarına kadar ve sonunda asında hayatın bu olduğu, iyi bir eser bırakmak gerektiği bildirilir. Simurg'ta da Kaf dağına günlerce yolculuk yapılır.

söylüyor. Utanapiştım söylenenleri yapıyor. Tufan başlıyor, altı gün yedi gece sürüyor. Yedinci gün gemiden çıkarak Tanrılara kurban sunuyor. Tufana karar veren Tanrı yaptığı suça karşılık Utanapiştım'e ölümsüzlüğü veriyor. Gilgamiş'a yedi gün uykusuz kalma testi yapılıyor. Onu da başarmıyor. Geri dönerken boş elle gitmemesi için Utnapiştım ona su altında olan gençlik otunu bulursa hiç olmazsa yeniden gençleşebileceğini söylüyor. Gilgamiş otu buluyor, fakat onu da yılan yiyor. Tamamıyla hayal kırıklığına uğramış olan Gilgamiş büyük bir üzüntüyle şehrine geri dönüyor.

#Tablet 12: Daha önce belirtildiği gibi, bu tablette yazılanlar Gilgamiş destanına ait değil. O '' Gilgamiş, Enkidu ve Yeraltı Dünyası'' olarak adlandırılan ayrı bir Gilgamiş öyküsü. Sümerce ve onun Akadcaya çevrisini kapsıyor. Konusu şöyle: Gilgamiş'ın tukku ve mukkusu yeraltına düşüyor. Onu nasıl çıkaracak diye üzülürken, Enkidu gidip onu alacağını söylüyor. Gilgamiş ona yeraltında giderken, orada onu yakalamasınlar diye temiz elbise giymemesini, sevdiği kadını ve çocuğu öpmemesini, sevmediklerini dövmemesini ve bunlara benzer kuralları yapmamasını öneriyor. Fakat Enkidu yeraltına gidince bu kurallara aldırış etmediği için orada yakalanıyor ve dışarı çıkamıyor. Gilgamiş buna çok üzülüyor, Tanrılara onu çıkarmaları için başvuruyor. Hiçbiri yardım etmiyor. Yalnız Bilgelik ve Okyanusların Tanrısı Ea(Enki) yeraltına bir delik açtırarak Enkidu'nun hayalinin çıkmasını sağlıyor. Orada iki arkadaş kucaklaşıyor. Gilgamiş ona yeraltında ne gördüğünü soruyor. O da toz ve kurtlar sarmış vücutları gördüğünü söylüyor. Bir oğlu olanı gördün mü, ne yapıyordu sorusuna, duvara sokulmuş çivide ağladığını, yedi oğlu olanın ise Tanrılar meclisinde oturduğunu anlatıyor. Dünyada kimsesi olmayanlar veya onlara kurban vermeyenlerin ölüleri yerlerde sürünüp artıkları yiyorlarmış.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

KÜRT TARİHİ VE KÜLTÜREL KİMLİĞİ

“Günümüzde tarihi hakkında konuşulmaya değer yegane halk topluluğu Kürtlerdir.” Rus Kurdoloji(Xemgin, 2013: 14).

Kürt etnik köken ve kimliği, yaşadığı coğrafya, tarih boyunca hangi evrelerden geçtiği, sahip olduğu devletler, yaptığı savaşlar, göçler, sosyolojik ve fizyolojik özellikleri, konuşup yazdıkları dilleri hakkında bir bilinmezlik mevcuttur. Yalnız bu konuda farklı dönemlerde batılı ve yerli Kürdologlar tarafından yüzlerce araştırmalar yapılmış, kısmen de olsa önemli verilere ulaşılarak gerçekler gün ışığına çıkarılmıştır. Kürtlerin yaşadığı coğrafya tarih boyunca hem çok verimli olmuş hem de nice yıkımlar yaşamıştır.

Mirawdali’nin Dawid McDowell’den alıntılanarak anlattığı insanın yaşadığı coğrafyanın; karakterini, yaşamını ve kültürünü şekillendirdiğini, bunu özellikle Kürt toplumunun tarihi-kültürel yaşamında görmekte olduğunu, dağın Kürtlerin karakterini, ruhunu, hatta komşuları ile olan etkileşimini dahi şekillendirdiğini dile getirir⁶¹ (Mirawdali, 1993: 7).

⁶¹ According to David McDowell “Although the term Kurdistan appears on few maps, it is clearly more than a geographical term since it refers also to a human culture which exists in that land. To this extent, Kurdistan is a social and political concept.” Finally, Kurdistan is also an anthropological concept. For it is impossible to study and understand the Kurdish people without

Mirawdali 1950'lerden sonra arkeolojik çalışmalarla birlikte sadece Mezopotamya bölgesinin değil tüm insanlık medeniyetinin geçmişi hakkında da önemli verilere ulaştığını, aklını ve şansını kullanarak tarımda, madencilikte, iletişimde, sırayla köy-şehir-krallık düzeyinde sosyal ve siyasi örgütlenmelerde önemli gelişmelere imza attığını vurgular. Bu sosyo-kültürel gelişmelerin dağ kültürünün karakteristik bağlamı⁶² çerçevesinde anlaşılması gerektiğini dile getirir.

Minorsky; Trotter'a atıfta bulunarak Kürt coğrafyasını ayrıntılı olarak anlattığı eserinde genelde çoğu araştırmacının hemfikir olduğu hem şimdi hem de tarih boyunca yaşadıkları coğrafyayı şu şekilde gösterir: Türkiye içinde Divriği-Erzurum-Kars hattından başlayarak doğu ve güneydoğuyu (Erzincan, Erzurum, Kars, Malatya, Tunceli, Elazığ, Bingöl, Muş, Ağrı, Adıyaman, Siirt, Bitlis, Van, Diyarbakır, Urfa, Mardin ve Culemerg(Hakkari); İran'ın kuzey-batısında(Urmiye Gölünün Kuzeyi, Mehabat ile Kırmanşah, Erdelan Eyaletleri ile Belucisan ve Horasan'ın bir bölümü); Irak'ın kuzey ve kuzey doğusunda(Duhok, Zaho, Şengal(Sincar), Süleymaniye, Kerkük, Irak-Iran Zagros bölgesinde ve Musul'un bir kısmı); Suriye'nin kuzeyinde Türkiye ile komşu bölgelerde bir çizgi halinde(Amuda, El Cezire-Qamışlo, Tırbisiyya, Derik, Rasulayn-Kobanê, Karkamış-Cerablus civarı, Afrin ve Halep'in bir bölümü...). Ayrıca buralar dışında Ermenistan, Rusya, Azerbaycan ve yaşadıkları ülkelerin bazı büyük şehirlerinde azınlık olarak ve yaklaşık olarak 400.000km2 alanda daha çok Toros-Zagros ve Dicle-Fırat nehirleri arası Mezopotamya hatlarında yaşadıklarını dile getirir (Minorsky, 2004: 12-17).

Kürt bir baba ve Belçikalı bir anneden doğma İranlı-Kürt tarihçi-yazar **Mehrdad R. Izady;** coğrafi olarak Yukarı Mezopotamya diye anılan Med ülkesini;

examining the impact of their mountains upon their character and their history. Therefore, I agree with Howell when he writes: "The mountainous character of Kurdistan has been influential in determining not only the internal development of Kurdish society but also the nature of the relationship between the Kurds and members of adjacent societies. It is, in fact, tempting to explain almost every aspect of Kurdish history and behaviour on the basis of the physical configuration of this environment." Chris Kutschera expresses a similar opinion: "... it cannot be denied that the geographical environment in which Kurds have been living shaped their soul and continued to determine the course of their history."⁶¹(Mirawdali, 1993: 7)

⁶² This can be rightly understood only in the context of the mountainous character of Kurdistan and the opportunities and obstacles this afforded its inhabitants. (Mirawdali, 1993: 9)

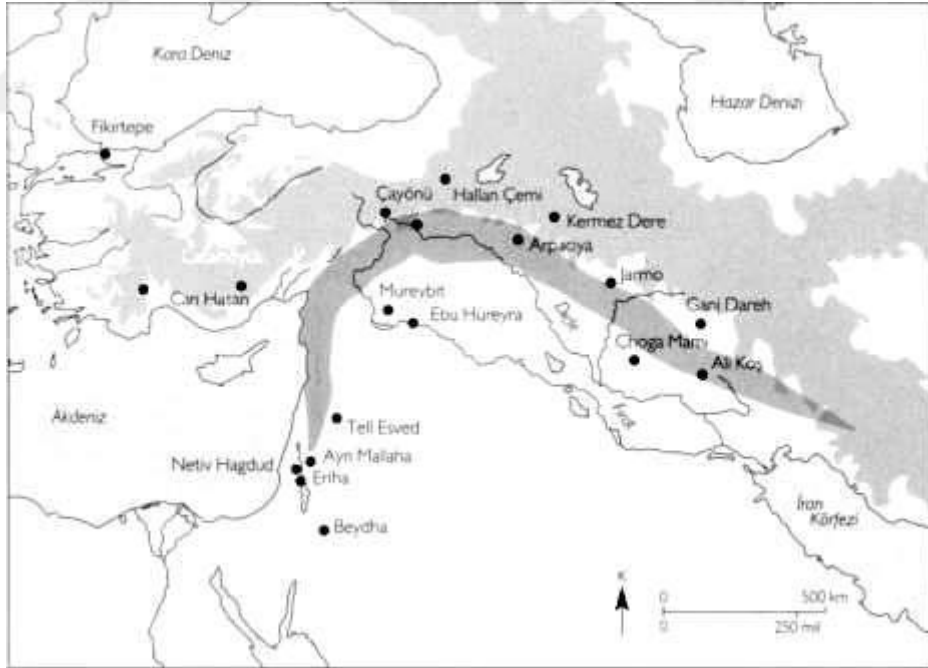
kuzeyde Ağrı Dağı ile Urmiye Gölü'nün batı yakasından başlayarak Zagros dağları doğrultusunda aşağı Mezopotamya'nın sınırlarına kadar giden bölgenin Dicle ve Fırat nehirlerinin kapsadığı alan olarak tarif etmektedir (www.diroknass.com.2011).

Ortaçağ İslam Kaynakları, Kürtlerin yaşadığı coğrafya için Zûzan, Zûzan El-Ekrâd, Cibâl El-Ekrâd, Dâr'ül Ekrâd, Qûhestan, Divan'ı Lûgat-it Türk'te de Arz'ül Ekrad olarak geçmiştir(Işık, 2013: 273). Selçuklularda ise Sultan Sencer döneminde Kurdistan coğrafyası diye bahsedilir. Osmanlıda da bu durum özerk eyaletler şeklinde devam eder.

Aşağıda Kürtlerin dil, tarih ve kültürleri hakkında çok fazla ayrıntıya girilmeden daha çok Sümerlerle olduğu düşünülen tarihi-kültürel bilgiler verilecektir.

1. KÜRTLER VE NEOLİTİK ÇAĞ

Şekil 8: Neolitik Dönem ve Altın Hilal⁶³

⁶³ <http://www.izafet.net/threads/tarihi-gizemler-5000-yillik-buzadam.16195/>

Klaus Schmidt, Anadolunun uzun yıllar, Neolitik⁶⁴ yaşam biçiminin çekirdek bölgesi dışında tutulduğunu, daha çok Güney Batı Asya'dan buralara uygarlığın taşındığını, fakat son yıllarda Anadolu, Kuzey Mezopotamya, Suriye ve Filistin'e uzanan bölgelerde 400'e yakın arkeolojik kazılarda Neolitiğin kökenlerine ulaştıklarını dile getirir (Schmidt, 2014: 8)⁶⁵. Urfa Göbekli Tepe(Girê Navokê), Konya-Çatalhöyük, Hakkari-Nevala Çori, Caher Höyük, Hallan Çemi, Ergani-Çayönü(Qotê Ber Çem) gibi yerlerde beklenmedik bulgulara ulaşıldığını, özellikle 1995'te Göbekli Tepedeki kazıda M.Ö. 12.000 dönemine ait insanlık tarihinin en önemli değişimlerinden birinin yaşanmakta olduğunu, avcı-toplayıcı yaşam tarzından yerleşik hayata, çiftçi-üretici düzene geçmek üzere olduğu, burada yetkin bir taş işçiliğinin bulunduğunu, taş üzerindeki zengin kabartma motiflerinin dönem için karmaşık zihinsel döneme geçildiğini göstermekte olduğunu dile getirir (Schmidt, 2014: 11).

Aynı görüşü **Yıldırım** da paylaşır ve Toros ile Zagros dağlarında Zarsian Kültürü(Zagros), Şanidar, Qalat Çermo, Gırıkê Heciyan, Çemê Hallan(Batman), Kortik Tepe, Çiyayê Şengalê, Çayönü, Göbekli Tepe'deki buluntular Neolitik dönemin ürünleri olup Sümerlerden çok önce büyük bir kültürün yukarıda yaşandığını dile getirir (Yıldırım, 2011: 219)

Bilim Teknik Dergisi: *"Dicle ve Fırat nehirlerinin yukarıları arasındaki asıl bölge, yenilikler için bir merkez konumunda olmasının yanı sıra bölgede yer alan Çayönü, Nevali Çorî, Göbekli Tepedeki buluntular, erken Neolitik dönem alanları Bereketli Hilal Bölgesinin diğer bölgelerinden daha büyük ve eskidir."* (Yıldırım, 2011: 260).

⁶⁴ Neolitik Dönem daha önce ifade edildiği gibi yaklaşık olarak M.Ö. 12.000-5.000 arası dönemi kapsayan ve Sümer döneminin üstün medeniyet ve kültürüne kaynaklık eden Toros-Zagros ve Yukarı Mezopotamya ağırlıklı bir dönem ve kültürün adıdır. Son yıllarda yapılan araştırmalarla Hurri-Mitanni-Gutilere kadar süren ve Proto-Kürt dönemi de denilebilecek bu Neolitik kültür Sümerlerden önce başlayan yerleşik kültür, tarım ve hayvancılığın ilk oluşumlarına sahne olmuştur.

Yaklaşık 12.000 yıl önce iklim yavaş yavaş değişmiş, günümüze yakın koşullar oluşmuş, buzulların erimesiyle doğadaki bitki türleri ve bunlarla beslenen hayvanlar çoğalmış, bundan sonra basit barınaklar ve tarım oluşmaya başlamıştır (Köroğlu, 2008: 39). Uygun çevre koşullarıyla birlikte taş temelli kerpiç ve çamur duvarlı evler, hayvan evcilleştirmeleri, çanak çömlek yapımı başlamış, kili şekillendirerek kapkacak yapımı başlamış. Dünyadaki birçok gelişmeye rağmen Önasyada(Ortadoğu) yani Irak-Suriye, Mezopotamya, Anadolu bölgeleri fazla değişmeden günümüze kadar varlığının ve kültürünü korumuştur. Göçebelik ve yaylacılık, kerpiçten evler, hayvancılık ve tarım halen devam etmektedir (Köroğlu, 2008:40).

Arkeolog ve Asurolog tarihçisi **Köroğlu**, Zagros eteklerinin Paleolitik dönem insanının ilk yaşam alanlarını oluşturduğunu dile getirir. Buradaki yeterli yağış alan çam ormanları, buğday, arpa, meyve bitkilerinin yetişmesi için uygun ova ve düzlüklerin bulunduğunu dile getirir (Köroğlu, 2008: 15).

Mirawdali; H.A. Wright'ın araştırmalarına dayanarak Kürdistan bölgesinde yaklaşık 11.000 yıl önce iklimsel olarak tarıma elverişli şartların oluştuğunu bu da bu bölgede tarih öncesi insanının 9.000 yıl önce avcılıktan mağara kovuklarına ve tarımsal köy yerleşmelerine başladığını, bunun Avrupa'da 3000 yıl sonra iklimsel uygun ortamın oluştuğunu ifade eder⁶⁶ (Mirawdali, 1993: 8-9).

Prof. Hooke'nin deyimiyle Sümerlere bakarken öncesinde de bir altınçağın yaşandığını görmek gerektiğini dile getirir. (Yıldırım, 2011: 398) Bu altın çağ muhtemelen kuzeydeki Proto-Kürtlerin Neolitik gelişmeleri olacaktır.

⁶⁶ Let us start from the beginning of the beginnings: Where was Kurdistan when existence itself was in limbo-belirsizlik-? The invaluable scientific researches of professor H.A. Wright on the mountain ranges of Kurdistan (Wright 1952, 1961, 1964) have illustrated the fact that certain climatic and ecological transformations occurred in Kurdistan's mountains more than 11.000 years ago, which ended that late Quaternary and created favourable conditions for rainfall, the emergence of forests, and the growth of wild wheat and barley. This enabled prehistoric man to achieve an important historic transition from a hunter to a cave-dwelling being and then settle in agrarian-tarım- villages about 9,000 years ago. Europe had to wait 6,000 more years to witness these climatic transformations (Mirawdali, 1993: 8).

Knapp, uygarlığın başlangıcı olarak söylediği M.Ö. 10.000'lerin, paleolitik dönemin yani yerleşik yaşam ve hayvan evcilleştirmesi neticesinde oluştuğunu dile getirir. Bu bölgede Dicle ile Fırat arasında, Toros-Zagros eteklerinden Kuzey Mezopotamya'ya kadar Hassuna, Samarra ve Halaf kültürünün yaşandığını söyleyen Knapp, değişik kavimlerin Mezopotamya'yı işgal ederek yüzyıllarca buraya hükmettiklerini öğrenmenin çok ilginç olduğunu ve bunların Sümer-Akad kültürüne adapte olduklarını ve Mezopotamya kültürüne katkıda bulunduklarını dile getirir.⁶⁷ (Knapp, 2006: 6)

Pişkin'e göre Neolitik dönemin en olgun dönemi, M.Ö. 6.000-4.000 arasında Anadolu ve Kuzey Mezopotamya'da(Tel Halaf) yaşanır (Pişkin, 2014: 299-301).

Knapp da uygarlığın başlangıcının M.Ö. 10.000'lerde Sümer Öncesi Mezopotamya'da başladığını, Mısır ile Ege'ye ve ardından Batı Asya'ya buradan yayıldığını dile getirir (Knapp, 2006: 6).

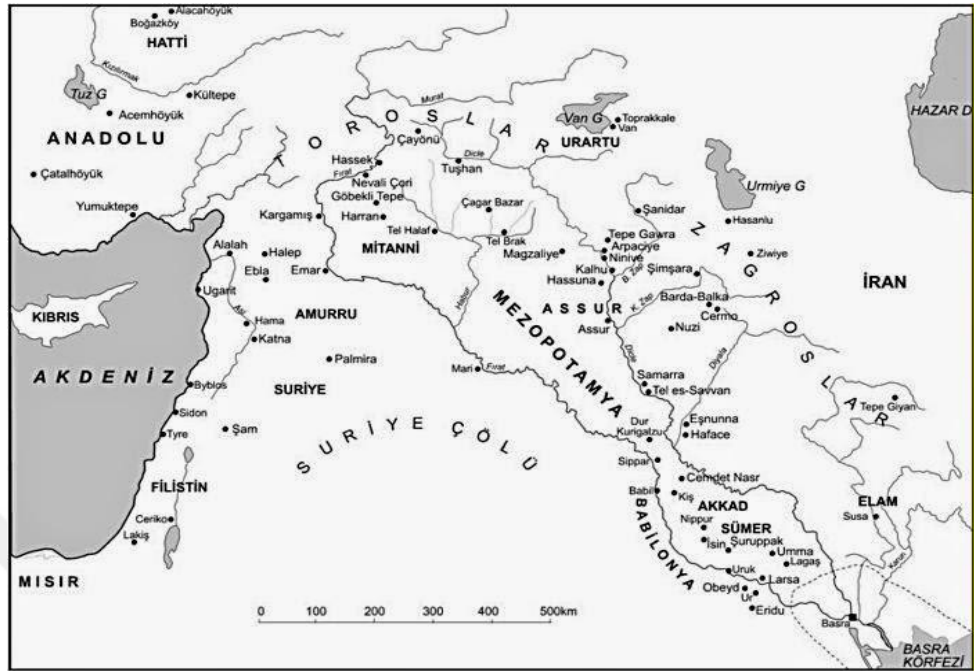
İçinde Kürtlerin kültürel atalarının da olduğu ve Aryen toplumlarının dil ve kültürlerinin ortaya çıkıp yayıldığı Neolitik dönemin, Toros-Zagros-Mezopotamya coğrafyasının bir sonucu olduğu görülmektedir.

2. KÜRT ORİJİNİ

Kürtler, bilinen ve bilinemeyen tarihi devirler içerisinde büyük felaket, savaş ve göçler yaşamış da olsa tarih boyunca şu an yaşamış oldukları yerde ve çevresinde yaşamış ve binyıllar içinde farklı toplulukların birikimi şeklinde oluşan etnik ve kültürel kimliğini muhafaza ederek günümüze kadar yaşamış köklü bir halktır. Fakat bu konuda değişik görüşler ve tarihlendirmeler yapılmış, kimi zaman tarihsel nesnellikten uzak görüşler de ortaya atılmıştır. Kürt etnisitesi hakkında beyanda bulunan bazı araştırmacıların görüşlerine bakmakta yarar vardır.

⁶⁷ It is interesting to learn how many tribes invaded Mesopotamia and usurped power to establish their own rule and that of their heirs, some of them ruling Mesopotamia for hundreds of years, and all of them adopting the Sumero-Akkadian culture and language in order to legitimize their power. It seems that each tribe contributed to the intricacy that wove the Mesopotamian fabric.

Şekil 9: M.Ö. 3000'ler, Mezopotamya, Ortadoğu ve Proto-Kürtler⁶⁸

Minorsky, Kürtler ve Kürdistan kitabında (Minorsky, 2004:38-48) Kürtleri, dilbilimsel ve tarihi verilere dayandırarak İran ulusları arasında bir sınıflandırmaya tabi tutar. Kürtlerin genel olarak homojen ve etrafındaki kavimlerden farklı özellikler göstermekle birlikte antropolojik olarak yapılan araştırmaların bu halkın kökeni üzerinde net bir sonuca götüremediği, çoğu zaman bölge halklarıyla ortak özellikler gösterdiğini dile getirir. Bu yüzden dil ve tarih çalışmalarının Kürtleri anlamak için daha önemli olduğunu dile getirir. (Minorsky, 2004: 38). Minorsky devamında şöyle yazar:

“Kürtlerin doğudan (Batı İran) batıya (Merkezi Kürdistan) yayılmış olmaları ihtimal dahilindedir. Bununla beraber Merkezi Kürdistan'da Kürtlerin gelmesinden önce benzer bir ad taşıyan Kordu adlı bir ulusun yaşamış olması ve bunların sonradan İranlı Kürtler ile karışmış olması da mümkündür.”

⁶⁸ Kaynak: Köroğlu Kemalettin, (2008) Eski Mezopotamya Tarihi, İletişim Yayınları, s.13
Ayrıca burada Proto-Kürt denilenler M.Ö. 3.000'ler öncesinin Toros-Zagros-Mezopotamyada yaşayan toplumları kastedilmektedir.

Asurlarda güçlü, kuvvetli anlamlarını taşıyan “Kardu, Karadu” sözcükleri muhtemelen Kürtler için kullanılmıştır. İslam Ansiklopedisi de Minorsky’e dayandırarak “Kürtler” maddesinde şunları dile getirir(İslam Ansiklopedisi/Kürtler maddesi/Minorsky, 1997: 1090):

“Xenophon’un İ.Ö. 5.asırda “Onbinlerin Dönüşü”nde anlattığı “Botan ırmağının doğusunda yer alan “Karduhlar(Karduchoi) ve ülkeleri Korduene” ve Aramilerin bu bölgeye “Beş-Kardu”, Ceziret İbn Ömer kasabasına “Kardu Gazartası” (Ceziresi), Ermenilerin “Korduh”, Arapların da buraya “Bakarda:Kardai” isimlerini kullanmaları bilgilerine dayanarak bu bölgede yerleşik bulunan Karduh’ların günümüzdeki Kürtlerin ataları olabileceğini söylemektedir. Yazar; Xenophon devrinde Dicle’nin doğusunda ana kütleden ayrı kalmış İrani bir kabileye tesadüf edilmesi, olmayacak bir şey değilse de, Karduhların milli özellikleri hakkında bir hüküm verebilmek için sadece isimleri kanıt olarak gösterilebileceğini dile getirir”.

Minorsky; Nöldeke ve Weissbach'ın yaptıkları araştırmalara dayanarak şunları dile getirir(Minorsky, 2004: 44 ve 45):

“Kardular’ı ister Samiler’e ister yerli halklara bağlayalım, antik Karduchoi topraklarının bugün Kürtlerin asıl yaşam alanlarından biri olduğu kesindir. Bu nedenle Karduchoi’nin Kürt’le özdeş olduğu düşünülmüş ve bu görüş 20. yüzyılın başına kadar tartışmasız kabul görmüştür.” “Media’da ve Persia’da Kurtoioi, Cyrtii olarak adlandırılan halkın Kürtler olabileceği ileri sürülmüştür. Bu varsayım, Fars bölgesinde Sasaniler devrinden beri yaşayan birçok Kürt aşiretinin varlığıyla doğrulanmıştır.”

Hennerbichler; Kürtlerin Medlerden gelme tezini Kürtçenin Medce ile olan yakınlığına bağlayarak bunu, Minorsky ve Barthold Georg Niebuhr’un da savunduğunu dile getirir⁶⁹ (Hennerbichler, 2012: 2). İslam Dünyası Ansiklopedisi de

⁶⁹ “Later, the out-of-Medes theory of the Kurds was made popular worldwide by the Russian Orientalist Vladimir Fedorovich Minorsky (1877-1966).” “Tries to explain Kurds mainly as descendants of Old Iranian speakers like Medes be-cause of assumed language similarities.”

Kürtleri dağ halkı olarak görür ve M.Ö.612'de Ninova'yı yıkıp Asurlardan alan Medlerdir, der (Xemgin, 2013: 21).

Xemgin; Sümerlerin, tufan sonrası Kuzey Mezopotamya'dan kültürleriyle birlikte güneye indiklerini dile getirir. Erlendur **Haraldsson**, Kürtler için Sümerler döneminde Guti veya Kutu olarak, Asur belgelerinde Gardu veya Kardü olarak geçtiğini; **Hans Hauserin** ise Kürtlerin Zagrosların bilinmeyen tarihten beri yerli halkı olduklarını dile getirir (Xemgin, 2013: 21).

Kürt tarihi üzerine eserler veren **Tan**, genel kabul gören yukarıdakilere benzer görüşleri⁷⁰ dile getirdikten sonra Kürtlerin kökenini mitolojik bazı kaynaklara da dayandırır. Kitab-ı Mukaddes'te(Tevrat) Kürtlerin Hz. İbrahim'in üçüncü eşi Ketura'dan doğanların Medyen olarak adlandırıldığını ve bunların da Medlerin ve dolayısıyla Kürtlerin atası olduğunu dile getirir (Tan, 2013: 23-27). Medlerin Ari-Aryen bir halk olduğunu, İskandinav ve Baltık sahillerinden Rusya steplerini geçerek Kafkas ve Azerbaycan üzerinden Zagroslara yerleştikleri ve Perslerle yakın akraba olduklarını anlatır. Tan, ayrıca Kürtlerin Sami ırkından da olabileceğini Hz. Nuh'un Sam neslinden Kürt adında bir torunu olduğunu anlatır. Ayrıca Newroz geleneğini başlatan demirci Kawa'nın İran'da zalim kral Dehhak'a karşı gelerek dağa sığınmış kişilerle birlikte Kürtlerin ilk ataları olabileceğini dile getirir. Bu görüş Şerefname ve Mesudi tarihinde de anlatılır(Tan, 2012: 26-27).

Karacan, Kürdoloji Akademik Çalışmalar eserinde, Kürtlerin kökeni konusunda farklı görüşleri ele alır ve Kürtlerin Dehhak efsanesi ile ortaya çıktığını ayrıca karalama amaçlı kimilerince cinlerin soyundan(İfritin Çocukları) geldikleri görüşünün de bulunduğunu, Evliya Çelebi'ye göre de Kürtlerin bağımsız bir kavim olduğunu ve Hz. Nuh ile birlikte gemiye binip indiklerini, Cudi ve Sincar dağlarında önemli imarlarda bulunduklarını, Arap ve Irak diyarlarına yakın, Şam, Yemen,

⁷⁰ Tan; Minorsky ve İzady'e dayandırarak Çayönündeki M.Ö.7250'deki kazıların önemli olduğunu, bu bölgede Subarular, Hurriler, Mitanniler; Van Gölü civarında Haldiler, Urartular; Botan bölgesinde Karduklar; Kozluk-Sason bölgesinde Kurtiler, Gutiler; Zagroslarda Kassitlerin yaşadığını anlatır. Ancak bunların etnik tek bir kökenden çok bu bölgelere yerleşmiş dağınık ve asimile olmuş tüm halkların ve düşüncelerin toplamı ve torunları olduklarını ve başlangıçlarının net olmadığını dile getirir.(Tan, 2012:25)

Hemedan, Şehrezur ve benzeri dağ etrafında Kürt taifeleri şeklinde konumlandıklarını dile getirir (Karacan, 2016: 7-8).

Feqi Huseyn Sağnıç, Kürt Edebiyatı Tarihi'nde, Kürtlerin kökenleri hakkında İranî bir halk olduklarını ve tarihlerinin M.Ö. 3000'lere kadar gittiğini anlatır⁷¹(Sağnıç, 2002: 17).

Kürt tarihi ve mitolojisi üzerine önemli eserleri bulunan Dr. **Cemşid Bender**; Prof. Egon Von Eickstedt, Şerefhan Ciziri, Musa Anter, İhsan Nuri, Emin Zeki Bey, Prof. Atok Kaşgarlı, Tarih Profesörü Şemsettin Günaltay'a dayanarak Kürtlerin çok eskiden beri Zagros dolaylarında yaşadıklarını; Guti, Qurti,⁷² Hurri, Kassitler, Mitaniler⁷³, Urartu ve Medler olarak Mezopotamya'da yaşadıklarını dile getirir(Bender, 1993: 25).

Meydan Larousse, Kürtlerin kökenleri hakkında farklı görüşlerin olduğunu belirtip Arap tarihçi Mesudi'ye dayandırarak Tan'ın da ifade ettiği şekliyle Kürtlerin Zalim kral Dehhak'ın elinden kurtulup dağa sığınan kişiler olduğunu söyler. Ayrıca **Minorsky'e dayandırarak Hint-Avrupa soyundan ve İranî olduklarını, Marr'a göre otokton yerli bir halk olduğunu ve Gürcü(Kartveli)lerle yakın olduklarını ve asıl dillerinden uzaklaşıp ari bir dile dönüşerek Farsçaya yakınlaştıklarını, Akad-Asur dillerinde kuvvetli-güçlü anlamında "kardu" anlamına geldiğini ve Haldilerle de bağlantılı olduğunu yazar(Larousse, c.12. s.144-45).**

Britanica Ansiklopedisi de Kürtlerin ve Hint Avrupa kavimlerinin Kürdistan'a akışının çok önce MÖ.3000'ler civarında olduğunu hatta daha eskiye dayanabileceğini yazar. Çünkü aynı dönemlerde Zagros bölgesinde Kürtlerin ataları sayılan Hurri ve Kasilerin yaşadığını dile getirir(Britannica, c.21, 866).

⁷¹ Orijinal metin:“Kurd neteweyêke İranî ye û dîroka wan diçe sê hezar sal berî zayinê...”

⁷² Qurtê, gundekî navçe Farqîna bi ser Amedê ve ye. (Silvanda bir köy ismi.)

⁷³ Mitanniler, M.Ö. 1500 ilâ M.Ö. 1300 yılları arasında Anadolu'da hüküm sürmüş bir devlettir. Başkentleri Vaşşuganni idi. Halk Hurrilerden oluşmaktayken, yönetici sınıf büyük oranda taşıdığı isimlerden dolayı Indo-Aryan olduğu düşünülen elitlerden oluşmaktaydı. Mitanni, Hititler'in yıkılışından sonra bölgesel bir güç oldu. (wikipedia.org)

Burkay da N.J.Marr, B.Nikitin’le yakın görüşü paylaşarak Kürtlerin bölgenin yerli halkı olduğunu; onların Haldiler, Ermeniler ve Gürcüler ile birlikte akraba olduklarını, Kürt dilinin de zaman içinde Hint Avrupalılaştığını ve Medcenin mirasçısı olduğunu dile getirir(Burkay. 2011: 51). Burkay, birçok tarihçiye dayanarak Kürtlerin Mezopotamya’nın ilk yerli halkı olacak kadar geçmişe dayandığını savunur(Burkay, 2011: 36).

Ünlü Rus tarihçisi **M. S. Lazarev** de Burkay ile aynı görüşü paylaşarak Kürtleri yalnız Batı Asya’da değil, tüm dünyada çok eski zamanlardan günümüze kadar etnik çehresini korumuş ender halklardan biri olarak değerlendirir. Ona göre; Kürt halkının başlangıçtaki oluşumu ile bu oluşumu izleyen uluslaşma süreci, bugün üzerinde çağdaş Kürdistan’ın yaşadığı coğrafyada cereyan etmiştir. **Bu yüzden yazar, Kürtleri Orta Doğu’nun otokton (yerli) uluslarından biri olarak görür** (Lazarev, 2001: 9) (Burkay, 2011: 36).

Herodot “Tarih” kitabında 40 yerde Medlerden ve Kırti’lerden bahseder. Medlerin M.Ö 632’de Ninova’yı ele geçişini uzun uzun anlatır. Medlerle, Lidya, Asur, Pers savaşlarından bahseder. Kitabın dipnotunda Medlerin İran-Zagros bölgesine Tunç Çağı’nda(M.Ö.5.000-4.000) geldiğini, Perslerden önce buradalarda büyük bir devlet kurduğunu, sonra Babillerle ittifak yaparak Asur imparatorluğunu yıktığını anlatır (Herodotos, 2007: 27, 58 ve 81).

Barbara Robson, Kürt tarihini Sümerlere kadar götürür ve tarihi kayıtlarda Kürt isminin ilk olarak M.Ö. 3000’lerde Sümer yazıtlarında “Karda toprağı” olarak geçtiğini, çevrelerindeki imparatorluklardan pek etkilenmemelerini de dışa karşı aşiret liderlerine bağlı kalmalarına ve dolayısıyla günümüze kadar fazla değişmeden kalabildiklerini anlatır⁷⁴ (Robson, 1996: 7).

⁷⁴ Orijinal metin: “The first mention of the Kurds in historical record was in cuneform writings from the Sumerians(3.000B.C.), who talked of the “land of Karda.” It would appear that from the earliest times the Kurds were generally unaffected by shifts in the empires around them, as they tended their flocks and obeyed their tribal leaders with a minimum of interference from outsiders.” (Robson, 1996:7)

Limbert, The Origins and Appearance of the Kurds in Pre-Islamic İran kitabında⁷⁵ Kurd sözcüğünün belirsizliğinden bahseder ve kelimenin İrani olduğunu ve Sasani destanlarında görüldüğünü dile getirir. Araplarda çoğul anlamıyla Ekrad olarak kullanıldığını, bazı araştırmacıların bu sözcüğün Sümer döneminde erken dönem tabletlerinde geçen Guti'den geldiğini veya Sümerlerdeki Kar.da.ka (Qar.da.ka.) sözcüğünden oluştuğunu dile getirir. Xenophon, savaştığı Kardukhi (M.Ö 400)'lerden bahseder ve bunların Bohtan bölgesinde yaşadıklarını anlatır. – *kh*'nin Ermenice çoğul yer anlamını taşıdığını yazar. Romalılarda Kyrtia (M.Ö. 190) olarak geçtiğini ve Corduene olarak kullanıldığını anlatır. **Kurd, Kard, Kyrtiae ve Corduene sözcükleri arasında yakınlık olduğunu, Kürt kökeninin mert, cömert anlamında QRT olarak kullanıldığını ifade eder.** QRT sözcüğü Gordion yerlileri Kartveli ile de ilgili olabilir. Çoğu eski bilimadamı modern Kürt sözcüğünü Kardukhoi'lere bağlar. Ayrıca Xenophon'un Kürtleri vahşi doğa şartlarında yaşayan aşiretlerinin bireyleri şeklinde de yazar. Kürtlerin İrani ve İrani olmayan halkların bir karışımı olduğunu ve Pers platolarından Toros ve Zagroslara yerleştiklerini dile getirir(Limbert, 2009: 44-45) (*Orijinali için bkz.*)⁷⁶.

Limbert, Kürtlerin kendilerini Med'lerin ataları olarak gördüklerini yazar. Medlerden Herodot'un çokça bahsettiğini ve bunların Asurları yıktığını anlatır.(M.Ö.612) Bazı araştırmacılar Kürtlerin Medlerden olma görüşünü reddetse de Limbert, buna karşı çıkarak, linguistik ve coğrafik kanıtlara dayandırarak Kürt-Med yakınlığını savunur. Kürtlerin Karduklardan geldiğini ve Kardukların Bohtan bölgesinde yaşadıklarını dile getirir (Limbert, 2009: 44). Kürtçenin güçlü ve antik bir dil olduğunu ve Kürtlerin çok farklı alana yayılan kabile ve lehçelerle ortak özellikler

⁷⁵ Kitabın Türkçe ismi: “İslam Öncesi İran’da Kürtlerin Varlığı ve Kökenleri”

⁷⁶ The derivation of the word Kurd is not certain. The word itself is Iranian and appears in the Sassanian epic Karnamak-e- Ardashir-e-Papakan. It also appears among the Arabs at the time of the conquests of the seventh century A.D. with its Arabic plural akrad. Some scholars have suggested that the word comes from the name of the Guti, a people mentioned in Sumerian tablets as early as the twenty-fourth century B.C., or in Kar-da-ka (or Qar-da-ka) in Sumerian inscriptions of about 2000 B.C. Xenophon uses the name Kardukhoi. for the people living in present-day Iraqi Kurdistan whom his army fought on its retreat in 401 B.C. According to Xenophon, these Kardukhoi lived as far north as the Centrites (Bohtan) River. The kh ending of their name is apparently an Armenian plural ending of Kard. (Limbert, 2009: 44)

taşıdığını anlatır.⁷⁷ Herodot'un Med sınırını şu an dahi Kürtlerin yaşadığı Kızılırmak'ın ötesi olduğunu, Daha önceki tarihlere dayanan ve Ermenilerin 15. yy.da bulduğu 7 dilli dini metinli bir el yazmasında bu dilin Med dili olduğu ve bunun Kuzey-İrani dil grubundan Kuzey Kürtçesi(Kurmanci) olduğunu dile getirir⁷⁸ (Limbert, 2009: 45).

Yukarıdaki bilgilere dayanarak her toplumda olabileceği gibi Kürtler hakkında da farklı isimlendirmelerin olabileceği unutulmamalıdır. Zira günümüzde dahi bir dilin çok farklı lehçeleri ve şiveleri, etnik bir halkın da aşiret, coğrafya veya tarihi geçmişine göre farklı isimlendirmelerin olduğu görülmektedir. Dolayısıyla yüzyıllardır üst düzeyde bir varlık gösterememiş fakat gelenek-görenek ve kültürlerini korumuş Kürtlerin farklı isimlerle anılması doğal karşılanmalıdır. Politik kaygılardan ve hissi duygulardan uzak durarak Kürtlerin dolaylı olarak Hurri, Guti, Mitanni, Kassit, Karduk, Med ve dolaylı yoldan Sümerlerle ilişkilendirilmesi de tarihi-coğrafik ve linguistik açıdan ihtimal dahilinde görülmelidir.

Ayrıca zaman içinde bazı bilim adamları ile Türk, Arap ve Fars gibi komşu bürokrasi tarafından Kürtlerin kökenlerine dayalı yapılan tahrif ve çarpıtmalar şu an geçerliliğini tamamen yitirmiş; insani, vicdani, ahlaki, dini, tarihi ve bilimsel gerçekler ışığında Kürtlerin varlığı kabul edilmiştir. Lakin uzun asırlardır birlikte yaşadıkları için karşılıklı olarak birbirlerinden dil, din, kültür yönüyle etkilenmeleri de doğal karşılandığını görmek gerekir.

⁷⁷ Although some scholars have dismissed the Kurds' claim of Median descent, linguistic and geographical evidence supports these claims. All Kurdish dialects have maintained the-basic characteristics of Kurdish despite the wide -dispersion of the tribes. This fact suggests that there was an ancient and powerful language from which the dialects evolved. Kurdish could well be descended from the Median language or languages which spread into Asia Minor after the fall of the Assyrian empire in 612 B.C.

⁷⁸ Geographically, this is very interesting, since according to Herodotus the western frontier of the Median empire was the Halys River (Kızıl Irmak), which is just about as far west as Kurds are found today. An Armenian manuscript of the fifteenth century, probably copied from a much older work, contains a monophysite liturgical prayer in seven languages, one of which is called "the language of the Medians." This language is a North Iranian dia-lect which affinities to North Kurdish (Kurmandii).³ The Median language, of which we have very few traces, apparently stood in the same relation to old Persian as Kurdish does to modern Persian, that is, northwest to southwest Iranian. (Limbert, 2009: 45)

Kökenleriyle ilgili farklı kaynaklarda her ne kadar farklı bilgiler verilse de özet ve ortak bir görüşle Kürtlerin, Hint-Avrupa kökenli olabileceği gibi yerli ve çok eski bir halk olabileceği ve şu an yaşadığı bölgenin en eski toplumu olduğu söylenebilir. Hurriler, Mitanniler, Gutı ve Karduklarla yakın ilişkili olduğu ve daha yakın Ari kökenli Medlerin etkisini daha sık yaşadığı söylenebilir.

3. KÜRT TARİHİ

Ortadoğu ve Afrika halklarının kültürel-sosyal-siyasi tarihi üzerine çalışmalar yapan **Jamie Stokes**, İngilizce hazırladığı ansiklopedide⁷⁹ Kürtler için sayıları 27-36 milyon arasında Türkiye, İran, Irak ve Suriye'nin birbirine komşu-bağlı yerlerinde Kurdistan denen coğrafyada yaşayan Hint-İran dil ailesinin İrani koluna bağlı Kürtçeyi konuşan etnik-linguistik bir halk olarak belirtip devamında **Kürtlerin bölgenin çok eskiye dayanan “yerli” halkı olabileceğini ve dilsel-sosyal-kültürel olarak diğer bölge halklarından ayrıldığını ve yaşadıkları coğrafyada daha baskın bir kültürü yaşadıklarını anlatır**⁸⁰ (Stokes, 2009: 379).

Stokes, M.Ö. 8000-7400 yıllarında bölgede Halaf^{81 82} dönemi olduğunu, ardından 6300-2600 arasında Mezopotamya ve Zagros-Toros dağları boyunca

⁷⁹ Encyclopedia of the Peoples of Africa and the Middle East”(p.379-396)

⁸⁰ “Kurds may be ‘autochthonous’ or ‘indigenous’. This means that they are an ethnic group inhabiting a given geographical region with they have had a long historical connection; that have maintained distinct linguistic, cultural, and social organizational characteristics that differentiate them from surrounding populations and the predominant cultures of the nation-states in which they live; and that they identify themselves as indigenous and distinctive and are recognized by others as such.”(Stokes, 2009:379)

⁸¹ Mezopotamya'nın Çanak Çömlekli Neolitik Çağ'ında, Tell Halaf'da (Halaf Höyüğü) kesintisiz olarak gelişen bir tarihöncesi kültürdür. Tell Halaf yerleşimi, MÖ 6.000 civarı ile MÖ 5.400 arasında Halaf Dönemi olarak adlandırılan bir dönem boyunca gelişmiştir. Halaf Kültürü'nü yine aynı bölgede Obeyd Kültürü izlemiştir. Halaf Kültürü adını, günümüzde Türkiye – Suriye sınırının hemen güneyinde yer alan ve Erken Kalkolitik Çağ'a tarihlenen Tell Halaf yerleşiminden almaktadır. Halaf Kültürü'nün Samarra ve Hassuna kültürlerinden kaynaklanmadığı ama onlardan etkilendiği görüşü hakimdir. Çanak Çömlekli Neolitik Çağ başlarından itibaren iskan edilen yerleşimlerin tarihlendirmesinde, kazılarda ele geçen çanak çömlek özellikleri önemli bir çıkış noktası oluşturmaktadır.(Wikipedia.com. 2016)

⁸² Hassuna ve Samarra Musul cavarında, Dicle Nehri üzerindedir(Köroğlu, 2008:42). M.Ö.7.000-6.000'lerdeki ilk köy köy yaşamı başlangıcı, Halaf dönemi(M.Ö.6.000'ler) yukarı Habur bölgesinde ve bu kültürün yayılım alanı Zagros dağları-Akdeniz arası Kuzey Irak, Kuzey Suriye, Güneydoğu Anadolu'yu kapsar. Bununla eş zamanlı güneyde Aşağı Mezopotamya ağırlıklı Obeyd devri başlar. Aşağıda Obeyd devrinden sonra Uruk dönemi başlar ki bu sulu tarım sayesinde ekip-biçme ve fazla ürün depolama, saban, tekerlekli araba ve ticaret başlar. Uzak bölgelerle alışverişler

Hurrilerin yaşadığını, Hurrilerin de değişik kabile veya gruplardan oluştuğunu ve muhtemelen Hind-Avrupai bir orijinden geldiğini anlatır. Yine devamla M.Ö. 3000 dolaylarında Sümer yazıtlarında “Karda” veya “Qarda” bölgesinden ve “Qarduchi”, “Guti” ve değişik isim versiyonlu halkından bahseder. Bunların Kurd ile bağlantılı ilk referans olduğunu ifade eder(Stokes, 2009: 380).

Sümer tabletlerinde M.Ö. 2.200’lerde Sümer topraklarının 1. Sargon döneminde Gutiler tarafından saldırıya uğradığı, şehirlerin yerle bir edildiği ve bir dönem Gutilerin hakimiyeti altında kaldığı anlatılır(Langdon, 1917:20).

Gutilerden⁸³ sonra Stokes’a göre M.Ö.1200-612 arasında Medlerin bölgeye hakim olduğunu, diğer tüm orijinleri ve dilleri kendi hüviyetine aldığını dile getirir(Stokes, 2009, 381). Asur kaynakları bu dönem halkından Kardı veya Qardu ve kimi zaman da Kurti, Kurthi olarak bahsettiğini dile getirir. Asur kaynaklarında bu şekilde bahsedilen halk Van Gölü’nün güneyinde geçer. Devamında diğer Hint-Avrupai halklarından Med ve İskitlerin bu bölgeyi kuşattıklarını, krallık kurduklarını ve bu halklarla iç içe ortak bir kültür oluşturdıklarını anlatır(Stokes, 2009: 380). Bunların, şu an Kurdistan ve Anadolu denilen bölgede hakimiyet kurduklarını dile getirir.

olur, yönetici sınıf oluşur ve daha iyi bir yönetim için kayıt tutmalar yapılır, akabinde de resim ve yazı sistemi oluşur.(M.Ö. 3.200’ler)

⁸³ Guti’ler için ayrıca bakınız: **Wikipedia, Mehmet Emin Zeki Bey’den alıntı yaparak Gütiler için şöyle yazar: “*Guti¹¹an jî Kuti, Kurti, Qurti, Kurdu¹² di dirokê de yek ji pêşiyê kurdan e li çiyayê Zagros û li kêlêka cemê Zapê jiyan e, 2700 sal beriya zayînê, dewleteke xurt û serbixwe sazîdîkî û tînê heta Mezopotamya, lewre axa wir gelek xweş û bijun bû. Di sala 2649’an a pêşiya zayînê de êrîş dibin ser şumer û akadiyan welatê akadiyan ji zevtî dîkî du qerna wan îdare dîkî, peşe di sala 2400’î ya beriya zayînê de bi biraye xwe gele lolo ra yekbunê çêdîkî dewleta wan bi vî rengî gelek xurt û pêşve diçe. Lê piştîre li hember akadayî dîsa mexlûbî dibin û diçîn warê xwe yê kevn çiyayê Zagrosê.*” (www.wikipedia.com.2016)

**The Gutians were a people of ancient Mesopotamia who lived in the central Zagros Mountain range. Nothing is known about their origins. They may have been an Indo-European-speaking people, possibly related linguistically to Tocharians(Yüeçiler) (who ended up in north-west China) or early Kurds. Its people have been linked by some scholars to the ‘Qutils’, a group that has also been linked to the Mitanni of the subsequent millennia, and to the modern-day Kurds.⁸³(historyfiles.com 2016)

**The Gutians overthrow Elam and sweep through Sumer, effectively destroying the Akkadian empire, and ending Sumerian/Akkadian domination of the region. They also defeat Uruk, carrying off the kingship. Both Sumer and Egypt endure a short dark age at this time. Very little is known about Akkad until around 2100 BC. It is from this point that the Gutian kings are recorded in more detail (although some lists place Shulme after Imta, missing out Inkishush and Sarlagab). (historyfiles.com 2016)

Stokes, Kürtlerin M.Ö. 500'lerde Pers egemenliği altında yaşadığını, kimi zaman Kurdu, Guti veya Carduchi olarak sürekli isyan edip Perslerden kurtulduklarını anlatır. nl Yunan tarihçi Xenophon, M.Ö. 400'lerde Krtlerden savaşçı insanlar olarak bahseder ve 120.000 kişilik Pers ordusunu yendiklerini anlatır. (Stokes, 2009: 382)

M.Ö.3. yüzyıldan sonra bölgede değişik populasyonel değişimler yaşanmış, Kürtlerde değişik z-yönetimler görülmüş ve Partlar ile Sasaniler de bölgede hakim olmuşlardır (Stokes, 2009: 382).

Stokes, M.S. 7. yy.da İslamiyetin yayılmasıyla bölge Arapların eline geçer, değişik dönemlerde Emevi, Abbasilere karşı ayaklanmaların görüldüğünü anlatır. Bu dönemlerde de varlıklarını koruduklarını ve eyalet şeklinde oluşumlar yaşadıklarını, 10. yy.da ise farklı isimlerle kuzeyde Shaddadid(şeddadiler) (951-1174), Rawadidler (955-1221-Tebrizde); Doğuda (Kırmanşah civarında) Hasanwahids(959-1015) ve Annazidler (990-1117); Batıda Diyarbakır bölgesinde Marrwanidler (999-1096) gibi devletler kurduklarını; 11. asırdan sonra da Türklerin Asya bozkırlarından bölgeye yavaş yavaş geldiklerini, 12. asırda sahneye Eyyubilerin(1171-1250) ıktığını, Kürt Selahaddin Eyyubinin Mısır, Suriye, Yemen, Diyarbakır, Hicaz ve Kuzey Irak'ta egemen olduğunu, Fatimilere hükmettiğini, Haçlıları yenilgiye uğrattığını anlatır(Stokes, 2009: 383).

1250'den sonra Memluklerin bu bölgelerde hakim olduğunu ve Moğol-Memlklerin bölgeyi 14.yy'a kadar harap ettiğini, daha sonra buraları Türk Karakoyunlu(1375-1468-Tebriz bölgesi) ve Akkoyunluların (1378-1508) yönettiğini, bu dönemde bölgenin kısmen kendini restore ettiğini, bazı bölgelerde Kürtlerin kısmi olarak özerk yařadıklarını⁸⁴ dile getirir.

15. asırdan sonra bölgenin batıda Sünni Osmanlı (1453-1922) ile doğuda şii Safevi (1501-1722) arasında sandvie benzeterek sıkışıp kaldığını, hem Osmanlı hem de Safevilerin zamanla büyük sayıda Kürtleri yerlerinden ettiklerini, 1514 Çaldıran

⁸⁴ Mervani ve Selahaddin Eyyubi'nin torunları olarak kendilerini gören Ardalan bölgesi gibi.

savaşında Osmanlı sultanı Yavuz Selim'in Kurdistan ve Ermenistan'da kontrolü sağladığını ve Kürtleri batıdan kendi bölgelerine sürdüğünü anlatır. Yavuz Selim'in danışmanı ve Akkoyunlu subayı olan İdris Bitlisi aracılığıyla Kürt bölgesinin Osmanlı'ya bağlandığını ve özerk eyaletler şeklinde yönetilmeye başlandığını dile getirir. Safevi yönetimi altındaki bazı Kürtlerin 1610'da büyük bir kitle halinde Horasan bölgesine sürüldüğünü ama Safevi Kürtlerinin Osmanlıdaki Kürtlere göre daha özerk otonomiler altında yaşadıklarını da anlatır (Stokes, 2009: 383).

Stokes, Kürtlerin sanatsal yapıtlarına da yer verir. Kürt tarihini Farsça anlatan Şerefname'yi (1517) yazan Şeref Han Bitlisi'den; Kürtçe ile epik şiir Mem û Zin'i yazan Ahmedê Hanî'den (1650-1707) ve Türk gezgin Evliya Çelebi (1611-1684)'inin Kürtlerin ayırıcı özelliklerinden ve dillerinden bahsedilişini anlatır. Kürtlerin Osmanlı-Safevi dönemlerinde milli bilinçlerinin az olduğunu ve Safevilerdeki Ardalan ile Osmanlıdaki Baban arasındaki iç mücadeleyi örnek vererek Kürt bey ve mirlikleri arasındaki hasımane kıskançlıklarından dolayı asırlardır devletleşerek birleşemediklerini de anlatır⁸⁵ (Stokes, 2009: 385).

Burkay da Kürt coğrafyasının son dönemlerine ilişkin olarak; Kürt coğrafyasının tarih içinde değişik savaş ve göçlere sahne olduğu, özellikle 7. ve 8.yy.larda Arap-İslam fetihleri neticesinde doğuya ve kuzeye yapılan akın ve savaşlarda Kürtlerle çetin savaşların yapıldığı ve bunun sonucunda bu coğrafyada etnik ve dini haritanın kısmen değiştiğini dile getirir. Bizans imparatorluğu sınırları kuzeye ve batıya doğru zorlanırken, **Kürt nüfusun yerleşim bölgesi de batıya ve kuzeye doğru genişler. Arap nüfus da çölden kuzeye doğru yayılır.** Yine 11.yy.da Orta Asya'dan İran ve Anadolu'nun içlerine kadar genişleyen Türk göçleri ile Moğol

⁸⁵ Sümer ile Kürtlerin sosyal yapısının gösteren ortak özelliklerden bir tanesi de aynı halktan olup aynı dili konuşmalarına rağmen daima birbirleriyle savaş halinde olmalarıdır. Hem Stokes de bunu doğrular(Kürtler için) de aynı olarak ele alır.

“Ortak bir dil kültürel değerlere sahip oldukları halde Sümer şehir devletleri neredeyse daima savaş halindelerdi ve bu savaşlar sonucu değişik hükümler ve krallık soyları başa geçirdi. Bu mücadelelerin ilki MÖ 2450 civarında Lagas kralı Eannatum'un bir sınır savaşında, başka bir şehir devleti olan Umma'yı mağlup etmesiyle sonuçlandı. Eannatum'un yönetiminde Lagash bütün Sümer'i ele geçirdi fakat tarihi boyunca Mezopotamya'da hüküm süren birkaç şehir devletinden sadece biriydi. Kendi içlerindeki bu mücadele pek çok askeri ilerlemeyi beraberinde getirdiyse de Sümerleri dış güçlere karşı savunmasız bıraktı, Elamlılar, Akadlar ve Gutlar tarafından sık sık saldırıya uğradılar ve fethedildiler.”⁸⁵ (Notosoloji, 2016) (History.com)

İstilas 14.yy.a kadar devam eder ki bu da Kürt coğrafyasını büyük oranda değiştirir. Kürtler adeta batıya doğru itilirler. Kürt coğrafyasının doğu sınırlarındaki kimi illerde Kürt nüfus azalır. Bu dönemlerde Sivas, Maraş, Kayseri hatta Konya dolaylarına kadar yayılmak zorunda kalırlar(Burkay, 2011: 8-10). Fakat daha sonra Yavuz döneminde Kürtler daha doğuya çekileceklerdir.

Burkay Kürtlerin, üzerinde yaşadığı Toroslar ve Zagroslar'ın zaptının son derece güç dağlar olduğundan tarih boyunca nice talan ve savaş görmüşse de yerinden yurdundan tamamıyla da ayrılmadığını dile getirir (Burkay, 2011: 47). Nitekim şu an dahi yukarıda bahsedilen kimi yerlerde azalmış olsa da büyük oranda Kürt nüfus varlığını korumakta olup farklı bölgelerde değişik lehçe ve aşiret isimleriyle anılmaktadırlar. Yapılan savaşlarda Kürtler, yerinden ayrılıp göç etmektense hakim unsurlara bağlanmayı ya da egemenlerin dil ve dinlerini kabul ederek yerinde kalmayı, kültürünü korumayı ve yeni kültürlerle iç içe yaşamayı daha uygun bulmuş; kimi zaman da dil ve kültürünü koruyamayıp hakim kültür içinde eridikleri de görülmüştür.

4. KÜRT DİLİ

Dünya dillerini 5 ayrı aileye⁸⁶ ayıran dilbilimcilerin ortak görüşüne göre; Kürtçe⁸⁷, Hint Avrupa dil ailesinin Hint-İran kolundan İranî (Aryen-Arî) dillerin kuzeybatı altgrubunda yer alan, Farsça'ya en yakın ve Kurmanci, Sorani (Güney Kurmanji), Gorani, Zazaki⁸⁸ lehçelerinden⁸⁹ oluşan çekimli bir dildir. Bulundukları

⁸⁶ Dil Aileleri: Hint-Avrupa, Ural-Altay, Hami-Sami, Çin-Tibet ve Bantu dilleri. Bazı dilbilimciler bunlar dışında da dil ailelerinin olduğunu dile getirir.

⁸⁷ Kürt Dili ve Tarihi üzerine önemli çalışmalar yapan Kurdologlar:(Işık, 2013: 295)

İtalya: Rahip Garzoni(Klasik Kurdolojinin kurucusu. 19.yy.)

Rusya:V.F.Minorsky(Modern Kurdoloji kurucusu. 19.yy.), F.B.Charmony, Joseph Orbeli, A.D.Jaba, B. Nikitin, M.B.Rudenko, Isak Sukerman, Lazarev, Qanatê Kurdo... Almanya: E.Rödiger, Oscar Mann, Albet Socin, İngiltere: Soane, C.J.Edmonds, D.N.Mackenzie, ABD: S.A.Rhea, L.O.Fossum, N.Mc Carus Fransa:T.Bois, J.Blau, R.Lescot, L.Rimbout... Ayrıca Celadet Ali Bedirhan, M. İzady, Erebe Şemo ve günümüzde Sami Tan, Bahoz Baran, Selim Bıçuk, Murat Civan, Kadri Yıldırım gibi araştırmacılar Kürtçe üzerine gramer eserlerine imza atmışlardır.

⁸⁸ Stokes Zazaki'yi de Kürtçe grubu içinde gösterip Gorani ile akraba olduğunu ve Zazaki üzerinde Arap, İran etkisinin daha fazla olduğunu belirtir.

⁸⁹ Kürtçenin lehçelerinde genelde ortak bir görüş birliği olmasına rağmen farklı isimlendirmeler şeklinde gruplandıranlar da mevcuttur. Badıllı, Kürtçeyi Lûrî, Goranî, Kelhûrî veya Soranî ile Kurmança olarak dörde ayırır. Zazaki'yi Gorani içinde gösterir. Badıllı ayrıca Zazaların çoğunun

yerlerde tarihsel-politik gelişimlerden ötürü farklı alfabeler⁹⁰ kullanarak Ortadoğu’da Arapça, Türkçe ve Farsça’dan sonra dördüncü sırada yer alan ve 35-40 milyon⁹¹ tarafından konuşulan bir dildir(Stokes, 2009: 382)⁹² (Işık, 2013: 303).

Ruhlen, modern İrani dillerinden Kürtçe ve Farsça’nın kutsal Avestan dilinden doğduğunu söyler (Ruhlen, 2006: 59). **Stokes ise Kürtçenin lehçelerinden ve kullandığı alfabelerden bahsettiği eserinde Kürtlerin orijinal dilinin Hurrice olduğunu, fakat Medlerden sonra Hint-Avrupalılaştığını dile getirir** (Stokes, 2009: 381).

Burkay da yukarıda ifade edildiği gibi Kürt dilinin zaman içinde Hint Avrupalılaştığını ve Medcenin mirasçısı olduğunu dile getirir(Burkay, 2011: 51).

Kadri Yıldırım, *Kürt Tarihi* dergisinde Kürtlerin dolaylı ataları olarak gördüğü Guti, Hurri, Mitani ve Kaşiler(Kassitler) ile doğrudan ataları olarak gördüğü Medlerin tarih içinde Sümer çivi yazısını kullandıklarını, Medlerin bu yazı sistemine (36 ses) 6 harf daha eklediklerini dile getirir. Daha sonra Kürtlerin M.Ö. 4.yy.da Yunan ve Arami alfabelerine geçtiğini,⁹³ ardından Keldani tarihçi İbn Wahşiyye’nin belirttiği şekliyle Kürtlerin kendilerine has ve başka halkların kullanmadığı bu alfabe ile 30 eserin bulunduğu 37 harfli M.Ö. 9.yy.da “*Bin û Şad ve Masî Sûratî Alfabeti*”nin kullanıldığını anlatır. Daha sonra Kürtlerin doğal ataları Medler döneminde ve birçok İrani kavmin de kullandığı 45 harften oluşan Avesta Alfabeti ve M.S. 3-7.yy.da Goranice ve Pehlewi alfabesinin kullanıldığını dile getirir.

kendilerini Kürt olarak gördüklerini Kurmançları da küçümseme ile Kırdasi şeklinde adlandırdıklarını yazar. (Badıllı, 1965:6)

⁹⁰ Kürtçe, Türkiye’de Latin alfabesi ile, Suriye, Irak ve İran’da Arap alfabesi ile yazılmaktadır. Rusya’da ise Krill alfabesi ile Kürtçe yazılmaktadır.

⁹¹ Kürtlerin dünyadaki nüfusunu farklı sebeplerden 20-25 milyon gösterenler olduğu gibi 40-50 milyon gösterenler de bulunmaktadır.(Tan, 2012:34) Aslında yaşadıkları dört devlet içinde kendi dilleriyle eğitim görmedikleri için asimile olmuş Kürt varlığı da buna dahil edilirse 50 milyonu rahatlıkla bulur.

⁹² Ayrıca İran’ın Kirmanşah ve Hawraman dağlarında konuşulan ve Yarsani inancının da anlatıldığı Gorani’ye Hewrami de denildiğini ve bunun antik halinin Zoroastrian’ın(Zerdüş) dini Avestan’a benzediğini ve Hewrami’nin Hurrice’den oluştuğunu dile getiren Stokes, bölgenin orijinal dilinin Hurrice olduğunu, fakat Medler(başkentleri Hemedan) bölgeye hakim olduktan sonra bu dilin Hint-Avrupalılaştığını veya onun yerini aldığını anlatır.

⁹³ Bunun en eski belgeleri Hewrami belgeleridir.

Günümüzde ise Kürtler; Suriye, Irak ve İran'da Arap alfabesini, Rusya'da Krill alfabesini, Türkiye ve Avrupa'da ise Latin alfabesini kullanılmaktadır (Yıldırım, 2013: 25-29).

Yıldırım bu yazısında her Avestik kelimenin Kürtçenin herhangi bir lehçesinde yaşadığını dile getirir ve şu örnekleri verir (Yıldırım, 2013: 25-29)

Avestan / Kürtçe / Türkçe

Çaremen, / çerm/ deri

Gao / ga / öküz

Daye-da / dayik-dê / anne

Dese: des / deh / on

Dauru / dar / ağaç

Da / dan / ver

Atir / adir, ayir, êr/ ateş

Gine / cinî, jin /kadın

Axişti / aşti / Barış

Avar / hawar / ılık,

Entere / hundir /içeri

Espe / hesp / at

Ewre / hewr / bulut

Geiri / gir / tepe

Gewre / gewra / büyük

İwe / yew, yo, yek/ bir

Ke, kê / kî / kim

Kûda / kuda / nereye

Ne, na / na / hayır

Ner / nêr, nîr / eril

Neve / nû / yeni,

Penca / penc / beş

Xşeb:/ şeş / altı

Zan / zanîn / bilmek,...

Kürtçe ayrıca özetle şu özellikleri de bünyesinde barındırır:

*Kürtçe; çekimli(bükümlü) dil ailesi içinde, yarı-ergativli(geçmiş zamanda), erilik ve dişillik özelliklerini gösteren ve bükülebilen (tewang)⁹⁴, 23 sesli, 8 sessiz olmak üzere toplam 31 harfi bulunan bir yapıya sahiptir (Baran, 2012: 20) (Bedirxan, 2002: 11) (Bakır, 2015: 17-21)

*Kürtçede cümle dizimi(hevoksazi) şöyledir (Bakır, 2015: 259):
Kirde(özne) + Bireser(nesne) + têrker(tümleç) + pêveber/lêker(yüklem/fiil)

*Kürtçede başlıca ses değişimleri şunlardır (Badıllı, 1965: 6):
a-ı, a-ê, b-v, b-p, c-ç, ç-s, d-t, ê-î, v-b, v-w, ı-u, ı-î, î-y, j-ş, j-z, r-l, û-î

*Artık kaybolmuş arkaik Medce (M.Ö. 1.000) ya da Proto-Kürtçe'den(Tan, 2012: 37) ayrılarak zaman içinde ortak bir eğitim dili olmamasının da bir sonucu olarak Kürtçe farklı ağız, şive ve lehçelere ayrılmıştır.

Kürtçenin lehçeleri ve genel özellikleri şunlardır:

Kurmanci; Kürtçe'nin %70'ini oluşturmaktadır. Türkiye Kürtlerinin %80'i, Irak Kürtlerinin %50'si, İran Kürtlerinin %30'u; Suriye, Lübnan, Ermenistan, Horasan ve Rusya Kürtlerinin tamamı bu lehçeyi konuşmaktadır. Kurmanci'nin Botani, Urî, Hakkarî, Behdinani, Bayezidî gibi ağızları vardır. Kurmancinin, Kuzey Irak'ın resmi dili olan Sorani Kürtçesi ile yakınlığı daha fazladır. Stokes, Kurmanci ile Soraninin daha yakın olup aynı kökeni paylaştıklarını dile getirir.(Stokes, 2009:381) Kurmanci lehçesi ile yazarlar: Ali Hariri(11. yeya 15.yy), Mola Hüseyin Bateyi(17.yy), Feqiyê Teyran(17.yy.), Melayê Cizîrî(17.yy.), Ehmedê Xanî(17.yy.), Siyahpoş, Mola Mahmut Bayezidî. (Işık, 2013: 271) Günümüzde ise Mehmet Uzun, Mahmut Baksı, Fırat Cewerî, Erebe Şemo, Jan Dost, Ferîkê Usiv, Kawa Nemir,

⁹⁴Bazı eklerin (-ê, -î, -an...) kelimenin kökünü değiştirmesi ve kelimenin cinsiyetini belirlemesi durumudur.

Rênas Jiyan, Şêrko Bêkes, MusaAnter, Osman Sebri, Şeyhmus Diken, Arjen Arî, Lal Laleş, Nureddin Zaza, Cigerxwîn vb önemli yazarlar olarak bilinir.

Zazaki veya daha az bilinen isimlendirmeleriyle Kırmancki, Dimilî veya Kırdkî lehçesi; Diyarbakır, Elazığ, Bingöl, Tunceli, Siverek'te yaygın olarak konuşulur, yöreden yöreye farklı isimlerle bilinir.⁹⁵ Zazalar Kurmanclara göre

⁹⁵ Zazaki, Gorani ile birlikte Pehlewani olarak da adlandırılır ve Kürtçenin en eski lehçesini oluştururlar. Aynı lehçenin farklı isimleri olan Zazaki isimlendirmesi; Kırmancki, Kırdki ve Dimilî (İzady ve Zebihî böyle adlandırır.)'den günümüzde en çok yaygınlık kazanmış olanı olup Kürtçe'nin bir lehçesi olmasına rağmen bunu ayrı bir dil olarak göstermek isteyenler de bulunmaktadır. A. Hassanpour, Zazaki'yi Hawrami içinde, Nebez ise Gorani içinde gösterir. MacKenzie ise Zazaki'yi Kürtçenin dışında tutar. (Kaynak: <http://kurdishacademy.org/?q=node/41>)

Kürtçenin lehçeleri ve Zazakinin durumu için ayrıca aşağıdaki yazıyı olduğu gibi aktarmakta yarar vardır: (file:///C:/Users/Tuba/Downloads/kurdceyitaniyalim%20bak.pdf-Enstituya Kurdî, Stenbol, 1992)

"Aslında bu konu uzun zamandan beri Kürdologlar ve dilbilimciler tarafından aydınlatılıp tanımlanmıştır.

- Daha 16. yüzyılda Şerefhanê Bedlîsî, Şerefname adlı tanınmış eserinde, Kürtçe lehçelerini şöyle sıralamıştır: 1) Kurmanci 2) Lori 3) Kelhûri 4) Gorani.

- 1836-37 yıllarında Kürt etnografyası üzerinde çalışmalar yapan G. Girvinli'ye göre Kürtçe iki gruba ayrılır: Aşağı Kürtçe, yukarı Kürtçe.

- Peter Lerch (1857-58) Kürtçeyi beş lehçeye ayırır: Zazaki, Kurmanci, Kelhûri, Gûrani ve Lûri.

- Oscar Mann, Kürtçeyi batı, güney ve doğu olmak üzere üçe ayırır. Mann, Gorani ve Zazakiyi bir kol ya da lehçe saymıyor.

- E. B. Saane, Gramer of Kurmanji or Kurdish Langauge (1913) adlı eserinde, Kürtçeyi üç bölüme ayırır: Aşağı Kurmanci, yukarı Kurmanci ve Lori-Zazaki (Hewrami ve Gorani)8 .

- Ziya Gökalp, Kürt Aşiretleri Hakkında Sosyolojik Tetkikler adlı çalışmasında, Kürtçeyi beş lehçeye ayırır: Kurmanc, Zaza, Soran, Goran ve Lor. Gökalp bu lehçelerin kadim Kürtçeden çıktıklarını söyler.

- Dr. Mac Kenzie, Kürtçeyi üç gruba ayırır: Kuzey grubu, orta grup ve güney grubu.

- Kürt dilbilimci Cemal Nebez de Kürtçeyi dört gruba ayırmaktadır. Kuzey Kürtçesi, orta Kürtçesi, güney Kürtçesi ve Gorani-Zazaki.

- Alaedin Secadi, Destûr û Ferhengî Kurdî, Ereblî û Farisî adlı eserinde Kürtçeyi Behdinan Kürtçesi ve Sorani olarak iki bölüme ayırıyor.

- Dr. Kemal Fuad'a göre ise Kürtçe dört lehçeden oluşur: 1) Batı Kürtçesi (yukarı), 2) Doğu Kürtçesi (aşağı), 3) Güney Kürtçesi 4) Zazaki-Gorani.

- Fuat Heme Xurşid, Zimanî Kurdî, Dabeşbûnî Cografyayî Diyalêktekaniy adlı yapıtında Kürtçeyi şöyle sınıflandırır: 1) Kuzey Kürtçesi, 2) Orta Kürtçe, 3) Güney Kürtçesi, 4) Gorani.

- Emir Hesenpûr'un National and Language In Kurdistan (1918-1985) adlı eserinde ise Kürtçe lehçelerin sınıflandırılması şu şekildedir: Kurmanci, Sorani, Hewrami, Kırmanşahi.

*Bu dilbilimcilerin çalışmalarından, genel olarak Kürtçenin başlıca dört lehçeye ayrıldığını görmekteyiz: 1) Kurmanci (Kırdasi), 2) Orta Kurmanci (Sorani), 3) Kırmancki (Kırdki, Zazaki-Gorani), 4) Lorani.

Kuzey Kurmancisi (Kurmanci) ve güney Kurmancisi (Sorani) başlıca iki lehçedir. Bu iki lehçenin zengin bir yazılı edebiyata sahip oldukları kabul edilir. Son dönemlerde Kırmancki (Zazaki) lehçesi de yazılı bir edebiyata doğru adım atmaktadır. Kürtçe lehçeler içinde en çok konuşulanı Kurmancidir. Kürtlerin yaşadıkları bütün bölgelerde bu lehçe konuşulmaktadır. Türkiye'de sadece Kurmanci ve Zazaki lehçeleri vardır. Lehçeler konusunda karmaşıklık çoğu kez adlandırmadan kaynaklanmaktadır. Örneğin, kuzey Kurmancisine Irak'ta yaşayan Kürtler Behdini, İran'da

yerleşik, sulak ve dağlık bölgelere konumlanmıştır ve Zazaların aşiret yapıları bulunmamaktadır. Tarikat ve dini bağları daha güçlüdür. Temizlik ve yemek kültürü daha gelişmiş olup davranışları dağın yapısından dolayı serttir (Tan, 2012: 38). Zazaki lehçesiyle bilinen ilk metin Molla Ahmed Xasî'nin Mevlid'idir.(1899). Zazaki'de ilk modern eserler Malmisanj tarafından verilmiştir (Işık, 2013: 255). Roşan Lezgin'in de Zazaki üzerine önemli eserleri bulunmaktadır.

Sorani, veya Kurmanciya Jêr; Kuzey Irak'ta resmi ve eğitim dili olarak kullanılan ve bir bölge ya da aşiret ismi olan ve İranın bir bölümünde de konuşulan lehçedir. Mukri, Erdelani, Germiyani, Hoşnav, Pişdar, Kırmanşahi, Erbili gibi ağızları vardır. 19.asırda hızla gelişme gösterdi; Nali, Hacı Kadirî Koyi, Şeyh Rıza Talbani, Mahvi, Vefai bu lehçe ile yazmış önemli yazarlardır (Işık, 2013: 404).

Gorani veya Hawrami lehçesi; hem Irak hem de İran'da konuşulur. Yazılı tarihi diğer lehçelere göre daha eskidir. İlk Kürtçe edebi eserler Goranice ile yazılmıştır. Mola Perişan Dineveri(15.yy.), Mustafa Besarani(17.yy.), M.Z.Kerkuki(18.yy.), Mesture Hanım(19.yy.) önemli Gorani Kürtçesi yazarlarıdır. Yarsanilik veya Ehl-i Hak bu lehçe ile eserler vermiştir (Işık, 2013: 190).

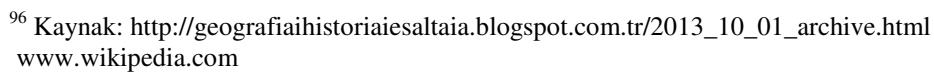
Baba Tahiri Uryani 11. yy.da yaşamış, kökeni hakkında farklı görüşler olsa da daha çok Kürtçenin Lori şivesiyle Farsçanın etkisinde kalarak yazan ve ilk bilinen Kürt yazar olduğu söylenir (Hêzil, 2015: 49).

yaşayan Kürtler ise Şikaki derler. Aşağı Kurmanci (Sorani) için yalnızca Kurmanci ya da Sorani denir. Aynı karışıklık Kurmancki (Zazaki) için de söz konusudur. Bu lehçe için, Kırmancki, Dımili, Dêrsımki, Sobê vb isimler kullanılmaktadır. Hewrami için de Gorani ismi kullanılmaktadır. Oysa yukarıdaki örneklerde izah edildiği gibi, bütün araştırmacıların üzerinde hemfikir oldukları adlandırmalar Kurmanci, Kırmancki ve Kırdki'dir. Diğer adlar bölge ve aşiret adlarıdır.”(<http://www.kulturelcogulcugundem.com/images/kurdcevitaniyalim.pdf>)

Kanımca Zazaki, dilsel-tarihsel-kültürel olarak Kürtçe'nin içinde yer almalıdır. Çünkü Kurmanclar ile Zazalar hem benzer bir kültürü yaşamaktadır hem de bu iki lehçedeki sözcüklerin %80'den fazlası ya aynıdır ya da birbirine çok yakındır. Fakat ortak bir Kürtçe eğitim dili olmadığı için anlaşılması güçleşmiş, Kurmanclar-Soranlar ve Zazalar arasında dilsel bir kopukluk yaşanmıştır. Ayrıca her dilde lehçelerin bulunduğunu ve bunların da birbirlerini bazen hiç anlamadıklarını da görmek gerekir.(Mesela Suriyedeki Araplar ile Mısır'daki Araplar birbirlerini anlamayabilirler.) Kimi çevrelerin siyasi amaçları doğrultusunda Kürt olan Zaza ile Kurmanc'lar arasında bir farklılık-ötekilik yaratarak ayrıştırmaya, Kürtleri zayıflatmaya çalıştıkları da gözden kaçmamalıdır. (Bunun bir sebebi de Ermenistan'daki kimi çevrelerin Türkiye'deki Zaza bölgelerini Kürtlere değil de Ermenistan'a ait olarak göstermek istemeleridir.)(Murat Civan, Kürtçe Dilbilgisi, Jina Nu, 1992, İsviçre)

KÜRTÇE-SÜMERCE SOSYO-LİNGÜİSTİK BAĞLANTISI

Şekil 10: M.Ö.2100’lerde Mezopotamya⁹⁶

1. KÜRT-SÜMER TARİHİ-KÜLTÜREL BAĞLANTISI

Burkay, Kürtlerin İslamiyet öncesi tarihi ile ilgili yapılacak arkeolojik çalışmaların Mezopotamya toprakları üzerindeki egemen güçlerin engelleyici faaliyetleri olmasa şüphesiz ki her şeyin tamamen açıklığa kavuşacağını dile getirir. Bazen buralarda bulunan bilimsel eserlerin, Kürtlerin bunları koruyabilecek üst düzeyde kurumları olmadığı için, bilimsel araştırmalara kapalı tutulabildiğini, üzerinde araştırma yapılmasının engellendiğini, çoğu zaman tahrip ve tahrif edildiğini dile getirir(Burkay, 2011: 47). Tüm bu engellemelere rağmen Kürt ve Sümer tarihi ile ilgili özellikle yabancı bazı kaynaklara dayanarak bazı gerçeklerin gün yüzüne çıktığını belirtir.

“Mezopotamya” adı, kuzeyde Toros Dağları, batıda Suriye Çölü, doğuda Zagros Dağları, güneyde Basra Körfezi tarafından çevrelenen ve daha özel olarak Dicle ile Fırat nehirleri arasındaki bölgeler için kullanılan ve mezo(orta) ile potamos(ırmak) sözcüklerinin birleşimiyle oluşmuş bir adlandırmadır (Köroğlu, 2008: 12).

Mirawdali, Kürtlerin Kuzey Mezopotamya’dan güneye yani Sümer denilen Aşağı Mezopotamya’ya indiğinde kültürünü yanında taşıdığını, orayı yeniden şekillendirdiğini, hatta zigguratları dahi dağlık yaşamına benzeterek inşa ettiğini görebildiğini söyler (Mirawdali, 1993: 7).

Pişkin, M.Ö. 10.000’lerde yaşanan Göbekli Tepe kazılarında ilk tapınaklara rastlandığını ve Kuzey Aryenler ya da Sümerler güneye indiklerinde daha üstün bir kültüre sahip oldukları için yerli Sümerlileri kendilerine benzettiklerini dile getirir (Pişkin, 2014: 301).

İzady; uygarlığın merkezi sayılan Mezopotamya’da Sümer ve Babil uygarlıklarının oluşmasında katkısı bulunan halkların varislerinden birinin de Kürtler olduğunu belirtir. (www.diroknass.com.2011) Kürt tarihçisi **Bender** de benzer görüşte olup Kürt-Guti topluluğunun Sümerlerle birlikte çivi yazısını kullandığını ve hatta Nuh Tufanı’nın Sümerler ile Guti-Kürtlerinin ortak efsanesi olduğunu savunur. (Bender, 2003: 15-20) Bender, sadece Yunan mitolojisinin değil orta Asya-Hint

kültürünün de kaynağının Zagroslar bölgesinden başka bölgelere yayılan bir kültürün sonucu olabileceğini ifade etmiştir (Bender, 2003: 15-20).

Kürt araştırmacı-yazar **Kemal Burkay**'ın "Kürtler ve Kürdistan" kitabında zaman içinde ve stratejik konumu dolayısıyla Sümer ülkesinin, önce Babillerin sonra M.Ö.2100'lerde Sami dili konuşan Akadların egemenliğine girdiğini dile getirir(Burkay, 2011, 46). Kürtlerin yaşadığı yerler de Medlerden önce Sümerlere; yakın dönemlerde Zagroslar yöresinde Lulular, Gutiler, Kasiler; Kuzey Mezopotamya'da Musul ve Botan çevresinde Subarular, Hurriiler ve Mitanniler, daha kuzeyde Van Gölü çevresinde Urartular(Xaldiler) ve İç Anadolu, Kızılırmak civarında Hititler devlet kurdular. Bu devletler zamanla ve birçok kez güney Mezopotamya'ya da egemen oldular. Bu halklar, Sami kökenli Asur ve Akadlara karşı sürekli savaştılar (Burkay, 2011: 52-53). Bu bölgeye yukarıdaki devletler dışında Persler, Asurlar, ve daha yakın dönemlerde Bizanslılar, Safeviler, Eyyubiler, Mervaniler, küçük Kürt beylikleri veya mirlikleri ile Selçuklular ve Osmanlı hakim olur (Burkay, 2011: 36).

Stokes, Kürtlerin müziğinin köklerini de Hurrilere dayandırarak dini, lirik ve kahramanlık özelliklerini barındırdığını anlatır(Stokes, 2009: 393).

Temel Britannica, Sümerlerin en önemli kentlerinden Lagaş'ın en zengin dönemine ulaşmasını sağlayan kişinin Guti kralı Gudea olduğu yazar⁹⁷(Temel Britannica, Cilt 16).

Jagersma, Sümer döneminde İranda sadece Elamilerin değil M.Ö.2300 sonrasında Gutilerin ve Kassitlerin de yaşadıklarını, dilleri hakkında az bilgiye sahip olduklarını ama bunların Hint-Avrupai başka diller gibi 1.000 yıl önce yok olduklarını dile getirir(Jagersma, 2010: 3). Sümerlerin daha batısında Hurri ve Hattilerin izlerine rastladıklarını⁹⁸ Hurricenin bugünkü Suriyenin kuzeyi, Irak'ın

⁹⁷ Temel Britannica, Cilt 16,

⁹⁸ Orijinal metin: *Directing our attention further west, we find traces of two more ancient Near Eastern languages from Sumerian times: Hurrian (Wilhelm 2004) and Hattic (Klinger 1996).*

kuzeyi ve Türkiye'nin güneydoğusunda konuşulduğunu ve Urartucaya yakın olduğunu söyler. Hattilerin Anadolunun yerlileri olduklarını ve dillerinin de Hint-Avrupai olduğunu milattan önce 2.asırda yerini Hittitçeye bıraktığını söyler (Jagersma, 2010: 3).

Ankara Üniversitesi, Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Tarih Bölümünden Ercüment **Yıldırım** da *Hitit Kaynaklarına Göre Mezopotamya İnanç Sisteminin Hurri Mitoloji Anlayışına Etkisi* tezinin öz bölümünde Hurrilerin yaşadığı dönemden bahsederek şunları dile getirir (Yıldırım, 2016: 1):

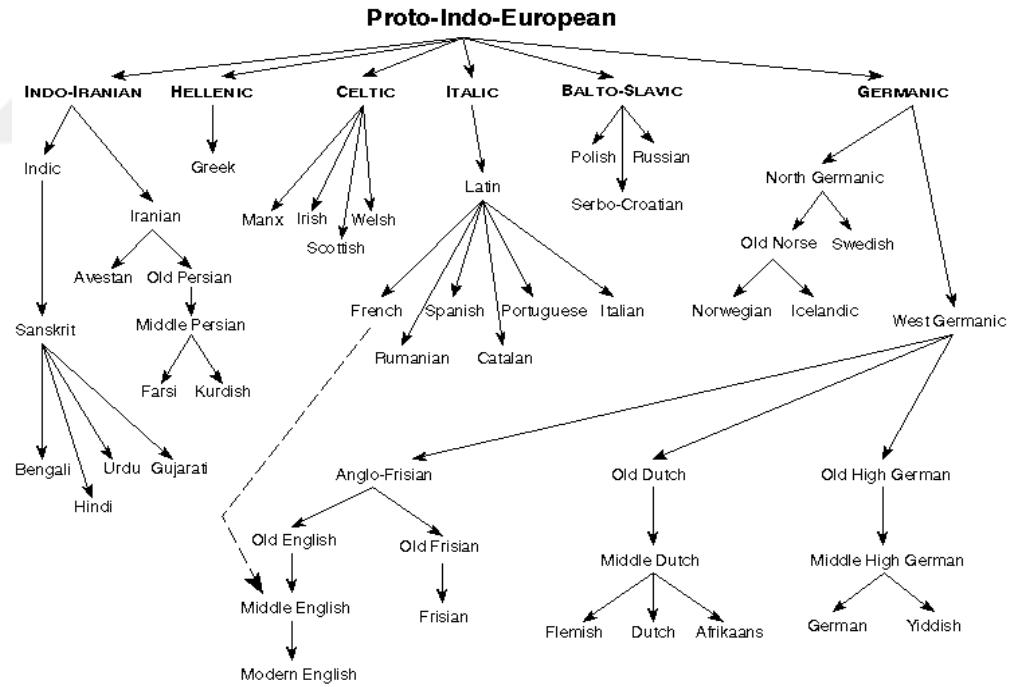
“Hurriler, M.Ö. III. binyılda, Doğu Anadolu Bölgesi'nde tarım ve hayvancılığa dayalı hayata sahip bir halk olarak ortaya çıkmıştır. Yüzyıllar içinde, Hurri toplumu Zağros Dağları'ndan Akdeniz'e kadar uzanan “Verimli Hilal”in kuzeyi boyunca yayılmış; Mezopotamya ve Anadolu arasındaki geçiş coğrafyası üzerine yerleşmiştir. Anadolu'nun güneydoğusu ve Kuzey Suriye'de yaklaşık iki bin yıl etnik yapının hakim kısmını oluşturan Hurri toplumu, Mezopotamya ve Anadolu arasındaki ticaret yolları üzerinde yer aldığından dini ve kültürel olarak; hem kendileri komşu toplumlardan etkilenmiş hem de komşu toplumları etkilemişlerdir. Hitit kültür ve inancı üzerine yaptıkları derin etkiye bakıldığında, oldukça gelişmiş bir medeniyet anlayışına sahip olmaları beklenen Hurriler hakkında Hitit çivi yazılı belgelerden bilgi alınabilmektedir...”

Yukarıdaki görüşler neticesinde Hurriler ve aynı dönemdeki Gutilerin de M.Ö. 3.000'lerde yukarı Mezopotamya'da yaşadığı Kuzeyden Güneye göç eden Sümerlerin Hurri veya Gutilerin bir bölümünün olabileceği ya da Kramer'in dediği gibi hem kuzeyde hem de güneyde bulunanlar Sümerler ise bunun, sadece isim değişikliği ile ya da bir halkın farklı bölgelerde farklı isimlendirmelerle ortaya çıktığı ya da boylar-aşiretler şeklinde konumlanan Proto-Kürt, Guti, Hurri veya Sümerlerin farklı bölgelerdeki ama aynı toplumdan olabilecek halkların farklı isimlerle, belki aşiret isimleriyle anmış olduğunu gösterebilir.

2. SÜMERCE VE KÜRTÇENİN DİL AİLELERİ ARASINDAKİ YERİ

Sümerce, MÖ. 4.000-2.000 yılları arasında Sümerler tarafından konuşulan, daha sonra Sümer devleti yıkıldıktan sonra MS. 1. yüzyıla kadar Mezopotamya coğrafyasında kutsal, edebi ve bilimsel olarak kullanılmaya devam edip unutilan, kaybolan ya da başka diller ile iç içe geçip uzun bir sessizlikten sonra M.S. 19. yüzyıl ortalarında varlığı tesadüfen tekrar gün yüzüne çıkarılan kadim bir dildir. İzole-yalıtılmış bir dil olarak görülüp şu an yaşayan dil ve dil aileleri ile tam olarak bağlantısı sağlanamamıştır (Kramer, 2014 a: 15) (www.wikipedia.com). Kürtçe ise Hint Avrupa Dil Ailesinin Kuzey-Batı İran kolunda Farsça'ya en yakın ve çekimli özellikler gösteren, değişik lehçeleri bulunan ve farklı coğrafyalarda konuşulan bir dildir.

Şekil 11: Hint-Avrupa Dil Ailesi⁹⁹

Prepared by Jack Lynch, jlynch@ucl.ac.uk

⁹⁹Kaynak1:<https://sites.google.com/a/menloathertonhs.com/kai-lee/meh-links/meh-infographics>(09.05.2016)

Tübitak Bilim ve Teknik Dergisinde Dr. Mahir E. **Ocak**, *Hint-Avrupa dillerinin Anayurdu* makalesinde Hint-Avrupa dillerinin doğuşunu “Bozkır” ve “Anadolu” hipotezleri olarak ele alır ve dil ailelerinin doğuşu için şunları söyler: *“Belirli bir zaman diliminde aynı coğrafyada yaşayan ve aynı dili konuşan topluluklar dünyaya yayılırken dillerini de beraberlerinde götürüyor. Ancak aynı dili konuşan topluluklar coğrafi olarak uzaklaştıkları zaman aralarındaki kültürel etkileşim zayıflıyor. Bunun sonucunda konuştukları diller farklılaşmaya başlıyor ve yeni diller doğuyor.”* (Ocak, 2015: 67).

Ocak’ın ifade ettiği “bozkır” hipotezi M.Ö.6.000’lerde Karadeniz ve Hazar denizinin kuzeyindeki bozkırlardan; ikinci hipotezi “Anadolu”da ise M.Ö. 7.000’lerde Anadolu’dan Avrupa’ya yayılarak Hint Avrupa dillerinin oluştuğu ve yayıldığı şeklindedir. Hititçeyi de Anadoludaki bu ilk dillerden biri sayar (Ocak, 2015: 68).

Fischer bazı dillerin benzersiz coğrafik ve teknolojik koşullardan dolayı yeni bir dil doğurmadığını fakat bu dilleri konuşanların sayıca artarak dil ailelerini doğurduğunu ve Hint-Avrupa dillerinin ise 6.000 yıl önce şekillendiğini, 100 kadar akraba dilden oluştuğunu söyler (Fischer, 2013: 55). Fischer, daha önce Hint-Avrupa dillerinin Doğu Avrupa ve Kafkaslardan gelen istilacılarla oluştuğu iddiasının aksine son dönemlerde Colin **Renfrew**’e dayandırarak bu dil ailesinin M.Ö. 10.000’lerde son buzul çağının sonlarında Ortadoğu’dan tarım toplumu şeklinde gelenlerce oluştuğunu ve bunların zamanla kültürel olarak daha zayıf dil ve yaşama sahip yerli Avrupa halkların dillerini erittiğini ve Hint Avrupa dillerin doğduğunu dile getirir¹⁰⁰ (Fischer, 2013: 74).

Stanford Üniversitesinden dilbilimci **Ruhlen**, zamirlere ve sayılara bakılarak da anlaşılabilir olan tezinde Renfrew¹⁰¹-Dolgopolsky-Cavalli-Sforza modellerine

¹⁰⁰ İleride örneklerle açıklanacağı üzere Hint-Avrupa dillerinin doğuşu Neolitik kültürü en erken yaşayan Altın Hilal denilen Ortadoğu ve Mezopotamya bölgesi olacaktır.

¹⁰¹ Renfrew, buna yakın olarak Hint-Avrupa dillerinin M.Ö.7000’lerde Anadolu’dan geldiğini dile getirir.

dayandırarak¹⁰² Hint-Avrupa Dillerinin kökeninin MÖ. 10.000 ile 8.000 arasında tarım toplumu olan Anadolu Uygarlıklarının diline ve M.Ö. 6000 yıl öncesi Proto-Avrasyatik dillerden geldiğini söyler¹⁰³ (Ruhlen, 2006: 63 ve 158).

Schmidt'in de savunduğu Hint-Avrupa dillerinin M.Ö. 10.000'lerde Ortadoğu merkezli, "Altın Hilal" denilen Anadolu-Toros-Zagros-Mezopotamya coğrafyasında başlayan ve Sümerlerden önce ve Sümerleri de etkileyen Neolitik kültürün¹⁰⁴ etkisiyle yayıldığını ileri süren Yıldırım (Yıldırım, 2011: 165), Hint-Avrupa dillerinin "Ari" veya "Aryen"¹⁰⁵ olarak adlandırıldıklarını ve Kürtçede ya *ateş*; *un*, *buğday* anlamındaki "*ar*" ile ya da *yer*, *dünya* anlamındaki "*erd*" sözcüğü ile bağlantılı olduğunu; Sümerlerde de bu sözcüğün *ar:ard*¹⁰⁶: *buğday*, *değirmen*, *saban* ve *sürülen yer*, *toprağı süren halk* anlamına geldiğini dile getirir.¹⁰⁷ Çeper, Kürtçe Etimolojik sözlüğünde toprağa dayalı olduğu için *ar* ile *erd* sözcüklerinin aynı kökenden geldiğini dile getirir (Çeper, 2014: 16).

Kramer, Sümercenin hangi dil ailesine ait olduğunu tartışmalı bulup izole (Kramer, 2014 a: 225) olarak görse de **Jagersma bazı ortaklıklar dolayısıyla Hurrice, Urartuca ve Hititçe gibi Hint-Avrupa dil ailesine ait olabileceğini dile getirir** (Jagersma, 2010: 3).

¹⁰² Bu modellerde fosil üzerinden yapılan genetik araştırmalara, dil arası alışverişlere ve Anadolu-Mezopotamya-Hitit kültürünün tarım kültürünü yaşarken Avrupa'nın daha geri bir avcılık dönemini yaşamış olmasına bağlar. Tarım toplumu göçlerle avcılık toplumunu daha hızlı etkilemeye başlamıştır. Anadolu'dan Avrupa'ya yayılım arkeolojik bulgularla da kanıtlanmaya çalışılmıştır.

¹⁰³ Yalnız Anadolu denilen bölgenin tam olarak neresi olduğunu ya Ruhlen açıklamamış ya da kitap çevirmeni farklı sebeple gerçeği saklamıştır. Ruhlen bu dillerin hangisi olduğunu da mutlaka belirtmiş olduğu kanısındayım. Ve kanımca da bu dil Sümerce, Hurrice veya Hititçe'den bir tanesi veya hepsi olmalıdır. Zira Mezopotamyanın büyük çoğunluğu coğrafi olarak şimdi Anadolu olarak geçtiği için tarihte de İlk uygarlıkların Çatalhöyük, Çayönü ve Göbekli Tepe gibi Mezopotamya bölgesi olduğu gerçeğini göz önüne aldığımızda sorun biraz aydınlanacaktır.

¹⁰⁴ Arkeolojik kazı çalışmasını yapan başta arkeolog Schmidt ve bazı araştırmacılar Neolitik Kültür ve Verimli Altın Hilal dedikleri bölgenin Urfa Göbekli Tepe'de

¹⁰⁵ Aryen sözcüğü ile tarım toplumu anlatılır. (Yıldırım, 2011:166) Ayrıca *ar* kelimesiyle bağlantılı olan Almanca'daki *ilk yurt*, *anavatan* anlamındaki *urheimat* sözcüğü de arien ve ari ile bağlantılı olarak tarım toplumunu veya bu toplumun ilk çıkış yerini kastetmiş olabilir.

¹⁰⁶ *är* to mill, grind flour *na4ära* mill, millstone

¹⁰⁷ Kürtçede halen "*ar*" *un* ve *ateş*, "*erd*" ise *yer*, *yeryüzü* olarak kullanıldığını da göz önüne almak gerekir. "Yer" anlamındaki *erd* (Kurmanji) /*ardi*(Zazaki) sözcüğü İngilizcede *earth*, Arapçada *arz* olarak kullanılır. Yıldırım ateş anlamındaki *ar* sözcüğünün de zoraki bir yakıştırma olduğunu söyler.

Kassian da “Lexical Matches between Sumerian and Hurro-Urartian”¹⁰⁸ eserinde iki Orta Doğu dili olan Sümerce ile Hurrice arasındaki ilişkiden bahseder.¹⁰⁹ Bunlar arasında fonetik bir benzerliğin olduğunu söyler ve Sumerler ile Hurriler arasındaki genetik akrabalık, tarih öncesine dayanan dil değişimleri neticesinde oluştuğunu dile getirir (Kassian, 2014: 23).

Kassian, Sümercenin günümüzün Güney Irak bölgesinde konuşulduğunu ve genetik yakınlığının net olmadığını fakat Hurri-Urartu dilleri arasında özellikle sessiz harfler üzerinde fonetik ve genetik bir yakınlığın bulunduğunu, M.Ö. 12.000’lerde bu dillerin birbirinden ayrıldığını uzun örneklerle açıklar (Kassian, 2014: 1 ve 12). Hurrice’nin M.Ö. 2.500 ila 2.000’lerde günümüz Türkiye’sinin güneydoğusunda, Kuzey Suriye’de, ve Kuzey Irak’ta konuşulduğunu ve Hurri dilinin çok farklı diyalektlerinin bulunduğunu dile getirir (Kassian, 2014: 1). Urartucanın da M.Ö. 1000’lerde Anadolu’da konuşulduğunu anlatır. Kassian, bu iki dilin Kura-Araxes kültürü olduğunu, bunların aynı toplum olduklarını ve M.Ö.4000’lerde Mezopotamya ve Zagros eteklerine geldiğini anlatır¹¹⁰ (Kassian, 2014: 17).

Jagersma, Sümercenin Kuzey ve Güney diyalektlerinin bulunduğunu bunların zamanla değiştiğini ve iyice birbirinden ayrıldığını dile getirir. (Jagersma, 2010:6) Jagersman, Sümercenin İran, Türkiye ve Ortadoğunun geri kalan

¹⁰⁸ Sümerce ile Hurri-Urartu Dilleri Üzerine Karşılaştırma

¹⁰⁹ The paper deals with lexical matches between two ancient Near Eastern languages: Sumerian and Hurrian (Hurro-Urartian); namely, several basic terms (like ‘hand,’ ‘rain,’ etc.), that demonstrate phonetical similarities in both languages, are discussed. Four possible scenarios are evaluated from the typological, etymological and statistical points of view: (1) chance coincidences; (2) lexical borrowings from Sumerian into Hurro-Urartian or vice versa; (3) genetic relationship between Sumerian and Hurro-Urartian; (4) prehistoric language shift: adoption by a Hurro-Urartian (or closely related) group of the Sumerian language or vice versa. Out of these four, two scenarios—lexical borrowings and genetic relationship—are typologically unlikely. The statistical probability of chance coincidences is low, although formally this explanation cannot be excluded. The fourth scenario—language shift—fits linguistic evidence and does not contradict archaeological data.

¹¹⁰ A Sumerian like tribe migrated to the southern Caucasus and then learned the proto-Hurro-Urartian language. If so, the historical Hurrrians and Urartians are actually a Sumerian (or related) people that shifted to the Hurro-Urartian language, having retained several Swadesh terms of Sumerian origin.

kısımlarında değişime uğradığını ve milattan önce İrani dillerle yer değiştirdiğini dile getirir.^{111 112}

Kürtçenin genel olarak Hint-Avrupa dilinde ve bükümlü dil yapısında olduğu kabul edilmesine karşın Sümercenin izole bir dil olarak gösterilmesine ve hiçbir dil ailesi içinde gösterilmemesine karşı çıkan ve verdiği etimolojik örneklerle Sümercenin Hint-Avrupa dil ailesi içinde olduğunu ileri süren Helsinki Üniversitesinden Sümerolog Alexi **Sahala**, Sümerce üzerinde bir muğlaklık olduğunu, başka dillerle bağlantısının zayıf olduğunu dile getirdikten sonra bütün belirsizliklere rağmen Sümerce ile Hint-Avrupa dilleri üzerine sözlük çalışması için yeterli ses sistemine sahip olduğunu dile getirir.¹¹³ (Sahala, 2009:4) Sahala kitabında Sümerce ile bazı Hint Avrupa dillerini karşılaştırır ve Sümercenin Hint-Avrupa dil ailesi içinde yer aldığını ifade eder. Bu sözcüklerden bazılarının semantik açıdan eksik olarak görülse de etimolojik olarak aynı kökenden geldiğini dile getirir.¹¹⁴

Sahala'nın bu bağlantı için gösterdiği bazı kelimeler (Sahala, 2009: 5-13) aşağıda gösterilmiş olup Kürtçe kelime karşılıkları da sonradan eklenmiştir.

111 Orijinal metin: The language became extinct in the late first millennium BCE, being replaced by Iranian languages.

112 Burada yazar İrani dillerin hangisi olduğundan ve bahsettiği coğrafyalar Kürt yerleşimleri olduğu halde Kürtlerden bahsetmemesi zaten var olan sorunun hem sebebi hem de sonucudur. Çünkü Kürtçe İrani bir dildir ve Kürtler Sümerlerin yaşadıkları, geldikleri ve gittikleri yerlerin ya komşuları ya da yerlisi olmuşlardır.

113(Nevertheless, in this paper I assume that the current reconstructions of the Sumerian and PIE sound systems are adequate enough to be used for lexical comparison.)

114 Despite their semantic inaccuracy, these words possibly share a common etymology.

Tablo 2: Sümerce-Hint-Avrupa Sözcük Karşılaştırması¹¹⁵

	Sum.	PHA (PIE) ¹¹⁶	Hitt.	Skr.	Lat.	Kür.
Doğ(ur)mak	<i>gan(a)</i>	<i>ǵenh1</i>	genzu	<i>Jāti</i>	genus	jīn
Kadın (işçi)	<i>ǵéme</i>	<i>ǵwhen</i>	<i>kuu;</i>			jīn
Öküz, boğa	<i>ǵudr.gu4</i> ¹¹⁷	<i>*ǵwou(s)-</i>	<i>kuuāu-;</i>	<i>go</i>		ga
Yemek(fiil)	<i>gu7(.r?)</i>	<i>*ǵwer-</i>		<i>girati</i>	genus	xwar
Dönmek	<i>ǵúr</i>	<i>*ǵher-</i>	<i>gurtas;</i>	<i>harati</i>		ger
Dağ-ülke	<i>kur</i>	<i>*ǵwer-</i>		<i>giri</i>		koh,
Hayır	<i>nu</i>	<i>ne-</i>	<i>natta</i>		<i>non.</i>	na
At(hayvan)	<i>sí-sí</i> ¹¹⁸	<i>h1ekwo</i>		<i>ásva</i>	<i>equus</i>	hesp
Arpa	<i>še</i>	<i>seh1-</i>	<i>šai-</i>	<i>sāyaka</i>	<i>serere</i>	ce

Sahala ayrıca makalesinin sonunda *gi4-in*, *sí-sí*, *šeg*, *ú-li-in* gibi bazı sözcüklerin Sümerlere Hurri'lerden geldiğini de açıklar¹¹⁹ (Sahala, 2009: 13).

Aksan da, Hint-Avrupa dillerinden bahsederken Kürtçeye hiç değinmez ama Ari dillerden bahsederken Farsçayı, Eski Anadolu dillerini ve Zend-Avestayı

¹¹⁵ Kaynak: (Sahala, 2009: 5-13)

¹¹⁶ PHA: Proto Hint Avrupa ya da İngilizce karşılığı: PIE: Proto Indian-Europa. Hint-Avrupa dil ailesi öncesi ya da Hint-Avrupa dillerinin ilk kökeni için kullanılır.

¹¹⁷ Sümerce'de öküz veya boğa *gu*, bazen *ga*, İngilizce'de *cow*, yakın sözcüklerdir.

¹¹⁸ Akk. *sisium* 'horse' ← Hurr. *issi(a)* 'horse'

¹¹⁹ Orijinal metin:

**gi4-in* 'female worker' ← PIE **ǵwhen* 'woman'

**sí-sí* 'horse' ← Hurr. *issia* ← Indo-Iranian (*?)

**šeg9* / **šneg4* 'snow' ← PIE **sneighwh* 'snow'

**ú-li-in* 'colored twine' ← Unknown IE language

gösterir (Aksan, 2009: 124). Aksan'ın Hint-Avrupa dillerine gösterdiği birkaç benzerlik örneğine Kürtçe'den de ekleme yapmak gerekir (Aksan, 2009: 133)¹²⁰.

	Alm. (G.)	Holl.	İsv.	Dan.	İng.	Fr. (R.)	İsp.	Port	İt.	Kür. (İr.)
bal	honing	honing	honun g	honning	hone y					hingiv
den iz						mer	mar	mar	mare	b'ar
yıl dız	stern	ster	stjarna	stjerne	star	êtoile	estrella	estrala	stella	stêrk

(G.Germen Dil Ailesi) (R.Romen Dil Ailesi) (İr. İrani Dil Ailesinden)

Dilbilimde her zaman yeterli ve tam veri olmayabileceğini hatta coğrafik (kıtalararası) ve politik (ülkeler arası sınıra göre) sınırlardan da farklı olabileceğini ama eldeki verilerle diller arası karşılaştırmada en iyisini yapmak gerektiği vurgulayan **Ruhlen** fare sözcüğünü bazı Avrupai dillerde karşılaştırır. Bu örnekleri erken bir dilin erken bir biçiminden doğan bağımsız gelişme olarak görür. Ruhlen'in aşağıdaki örneğine Kürtçeyi de eklediğimizde benzerliği açıkça görebilmekteyiz. İki dil arasına çokça kelime benzerliğinin olmasının yanında ayrıca yapısal özelliklerde de benzerlik bulunması halinde bir yakınlıktan bahsedilebileceğini dile getirir. (Ruhlen, 2006:23)

	Lat.	İng.	Alm.	Hol.	K.Yun.	Rus.	Pol.	Sır.	Kür.
fare	mûs	mouse	maus	muis	mûs	myş	mysz	miş	Mişk-

(Sum. pēš mouse (*humşīru*) (Foxfog, 2008 b: 43)

Şu sorunu da görmek gerekir. Kimi zaman Dünya dilleri haritasındaki diller içinde 40 milyon konuşucusu bulunan Kürtçenin ve zengin bir geçmişe sahip Sümercenin gösterilmemesi hem tarihçiler hem de dilbilimciler için mutlaka üzerinde düşünülmesi gerekmektedir. Kürt dili ve tarihi üzerine önemli araştırma yapanlar,

120 Ayrıca Yunanca'da astêr, astron, Farsça'da sitare ve bilimsel olarak kullanılan astronot sözcükleri de bunlarla bağlantılıdır. Yine Lat. *centum*, Fr. *cent*, Yun. *hekaton*, Avesta: *satem*, Fars. *sad*, Kürtçe: *sed* sözcükleri ve daha başka yüzlerce örnekle bu benzerlik gösterilebilir. Özellikle Hint-Avrupa dillerindeki rakamlarda görülen benzerlik dikkat çekicidir.

Kürtçeyi Hint-Avrupa dil aileleri içinde ayrı bir dil olarak sürekli göstermiş fakat Sümerce, gerek izole bir dil olarak görülmesi gerek halen üzerindeki muğlaklığın giderilememesi yüzünden¹²¹ birkaç araştırmacı dışında¹²² herhangi bir dil ailesi içinde gösterilememiştir.

Sümerce ile ilgili her ne kadar kökeni hakkında net bulgulara ulaşılamadığı söylene de hem bulunduğu coğrafya hem de Kürtçe ile ortak kelimeler bağlamında bakıldığında aynı dil veya kardeş diller olabileceği görülür. Sümerler kuzeyden veya batı Zagroslardan göç ederken Aşağı Mezopotamya’da bulunan Semitik kavimlerden daha baskın gelerek yerlilerin dilleri ile birlikte yeni bir kültür oluşturdıkları ileri sürülebilir.

Yukarıda farklı kaynaklarda belirtilen Kürt-Guti-Hurri yakınlığı dikkate alınırsa Sümerce ile Hurri yakınlığı da neticede Kürt-Sümer yakınlığını bir kez daha ortaya koymuş olmaktadır.

Özetle, Sümerce, yapısına göre hem doğrudan hiçbir dil ailesine mensup değildir, hem de tüm dil gruplarından birkaç özelliği almaktadır. Örneğin sona ek alarak Ural-Altay dil grubuna, önden ve sondan ek alıp ergativ özelliği göstermek suretiyle Hint-Avrupa dillerine, tek heceli sözcüklerden oluştuğu için de Çin ve Afrika dillerine benzetilebilir. Fakat bu çalışma boyunca ele alınan sosyo-lingüistik örnekler ve bazı dilbilimcilerin çalışmalarına bakılarak Sümercenin Kürtçeye, Hurriceye ve sonuçta Hint-Avrupa dillerine yakın olduğu söylenebilir.

Sonuç itibariyle Kürtçenin kadim bir dil olması yönünde ağırlıklı olarak konuşulduğu Ortadoğu veya Mezopotamya coğrafyasında tarih içinde Sümerce veya başka dillerde oluşturulmuş eserlerle bir bağlantısının olup olmadığı açıklığa kavuşturulmalıdır. Sümer ve Sümer sonrası devlet ve milletler ile günümüzde bölge halklarının Mezopotamya ve Ortadoğu’da dağınık bir şekilde yaşayıp verimli topraklara, zengin yeraltı kaynaklarına sahip olmaları, Dicle ve Fırat Havzası ile dünya ticaretinin en önemli geçiş güzergahında bulunmaları dolayısıyla sürekli

¹²¹ Sümerce ve Kürtçe üzerine aşağıda daha ayrıntılı bilgiler sunulmuştur.

¹²² Alexi Sahala, Sümerceyi verdiği etimolojik örneklerle Hint-Avrupa Dili içinde göstermiştir.

yaşanan savaş, göç ve yıkımlardan dolayı söz konusu milletlerin tarihi-kültürel geçmişinin aydınlatılması gerektiği gibi yapılamamıştır. Dolayısıyla köklerinden koparılarak nefes alması engellenen bir dilin gerçekliğini araştırmak, kaybolan belgeler ışığında yeniden bir dilin engin ve kadim dokularına nüfuz etmek bir hayli güçtür. Bu konuda ünlü dilbilimci Prof. Dr. Joyce Blau şunları dile getirir:

“Kürt Edebiyatının başlangıcı tartışmalı ve muğlaktır, zira İslam öncesi Kürt edebiyatına dair bilimsel bulgu ve belgeler tam olarak açıklığa çıkarılamamış ya da yetersiz kalmıştır. Bunun sebebi olarak akademisyenler çeşitli fikirler öne sürmüşlerdir. Üzerine fikir birliği olan sebeplerden biri Kürtlerin yaşadığı (Mezopotamya) bölgenin coğrafi konumu sebebiyle doğu ve batı arasında kalması, sıklıkla istilalara ve istilacılara sahne olması ve bunun sonucu olarak birçok yıkım yaşamış olmasıdır.” (Blau, Joyce, 1996).

Yine Nippur’lu Ludingirra, anılarında MÖ.3500-MÖ.2000’li yıllarında Mezopotamya’da varlık gösteren ve bolluk içinde yaşayan bir halk olan Sümerler döneminde de bu yıkım ve istilanın yaygın görüldüğünü vurgular: *“Bu güzel ülkemize her taraftan göz diktiler. Göklere uzanan basamaklı kulelerimizin, görkemli tapınaklarımızın, arı gibi işleyen çarşılarımızın, her tarafa ulaşan kervanlarımızın, dümdüz uzanan yollarımızın, boy boy ürün veren tarlalarımızın, nehirlerimizde ve açtığımız kanallarda salına salına yüzen teknelerimizin, dolup taşan iskelelerimizin, her tür bilgiyi veren okullarımızın ünü uzak ülkelere kadar yayıldığından; ilkel olan bu ülkelerin halkı kıskandı bizi. Fırsat buldukça üzerimize saldırdılar. Kentlerimizi yakıp yıktılar.”*(www.acikbilim.com)

Çığ da, Sümer ülkesinin zenginliği dolayısıyla, ilkel komşu toplumların bunu kıskandığını, bunların ev yapmayı, ölülerini gömmeyi bilmediklerini, çığ et yediklerini dile getirir. Böyle bilgisiz ve görgüsüz insanların kimi zaman sürüler halinde Uruk’a saldırdıklarını, şehri yakıp yıktıklarını, kan döktüklerini ve ellerine geçirdiklerini çalıp kaçtıklarını belirtir (Çığ, 2014: 17)

3. KÜRTÇE-SÜMERCE SÖZCÜK ETİMOLOJİSİ

Sümerce metinlerinde sözcükler Semitik kavimlerce sonradan çokça değişmiş veya değiştirilmiş olsa da kahraman isimleri büyük oranda Sümerce olarak korunmuşlardır (Kramer, 2014 b: 143). Sümerce kullanılan bazı sözcüklerin etimolojik çalışması özellikle Gılgamış destanı ve bu destanın ana kahramanı “Gılgamış” üzerinden etimolojik çalışma dikkate değer görülmelidir. Sümerce dili değişmiş gibi görünse de özellikle tanrı-tanrıça ve yer isimleri değiştirilememiş, orijinalliğini çok sonradan da korumuşlardır. Dildeki çoğu sözcüğünün değişmesine rağmen tanrı-tanrıça gibi kahraman isimlerinin değişmemiş olması farklı dil veya toplumda anlatılınca bu isimlerinin orijinal halleriyle kullanılmış olmasından kaynaklanmaktadır.

Aşağıda Sümercenin değişik tabletlerinden alınmış bazı sözcüklerin etimolojisi yapılarak Kürtçe-Sümerce bağlantısı irdelenmiştir. Bu çalışmadaki sözcükler, Gılgamış destanının kimi zaman orijinal Sümerce metinlerinden kimi zaman da Babil-Akad versiyonlarından geçişerek günümüze ulaşan sözcüklerin bazı Sümerce ve Kürtçe sözlük vasıtasıyla kökenbilim üzerinden anlambilimsel veya sosyo-linguistik bir çıkarım yapılmaya çalışılmıştır.¹²³

¹²³Farklı kelimelerin hecelenme yoluyla anlamlandırılması kaynakçada belirtilmiş olan Kürtçe ve Sümerce sözlükler vasıtasıyla yapılmıştır.

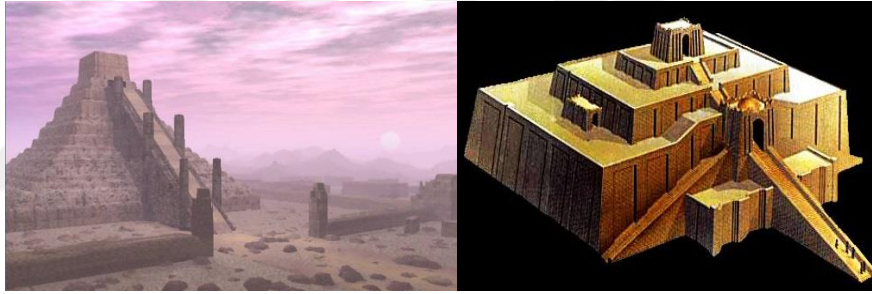
3.1. Kur/Ekur/Ziggurat (Zi + kur/gur + hat)

Sümerlerin genellikle üç kat şeklinde inşa ettikleri ve her bir katında farklı uğraşların olduğu ve daha çok ibadet ve toplanma yeri olarak kullanılan Zigguratlar, hem işlevi yönüyle hem de kelimenin oluştuğu hece ve sözcükler vasıtasıyla Kürtçe ile bağlantılı anlamlarına bakalım.

Kürtçede; **kur** sözcüğü derin, **ger**: dolaşmak, **gurr**: sık, kalabalık, **koh**:dağ, **gor**:mezar, **gir**:tepe, büyük anlamına gelir.

Sümercede ise; **kur** sözcüğü için dağ, yabancı bölge, yaratık, düşman anlamları kullanılır.

Şekil 12: Sümerlerde Ziggurat Tapınakları¹²⁴

a. Gılgamış Destanında “*kur*”¹²⁵ (Kramer, 2014 a: 280) halkının ırmağından bahsedilmesi Sümer-Kürt yakınlığını ortaya çıkartması ve aynı dönemde ya yakın bölgelerde ya da iç içe aynı toplum olarak birlikte veya farklı şehirlerde yaşadıklarını göstermesi bakımından önemlidir. Kur dağının ırmağı olsa olsa kuzeyden akar ki bu ya Fırat’tır ya da Dicle’dir; yani o dönem kardeş Sümerlerin kuzeyinde yaşayan Proto-Kürtlerdir. Onlara *Kur halkı* denmesinin amacı da kuzeydeki bu halkın dağlık bölgelerde yaşamalarıdır. Zira *kur*, Sümerce’de dağ anlamındadır.

¹²⁴ http://www.westcler.org/gh/curlessmatt/arthistory/2a/ziggurat_ur_recona.jpg

¹²⁵ Kral Lugalbanda’nın isteği dışında yaşadığı şehri olan Uruk’tan uzaklaştırıldığı yerin ismi Zabı şehridir. Şehrine dönmesi için “Kur”un korkunç ırmağından geçmesi gerektiği dile getirilir. Zabı’nun bugünkü Irak Kürt şehri Zaho, Kur da ola ki Kürt yerleşim ve dağları için kastedilmiş olabilir. Bu dönem Samiler, Sürekli Sümer ve Uruk şehrini yağmalamaktadırlar.

b. Sümerce’de *kur*¹²⁶ sözcüğü hem *dağ* (Foxfog, 2008 b: 32) (Sahala, 2009: 7) hem de *yabancı bir bölge-ülke ve yeraltındaki korkunç yaratık* olarak düşünülür. Zazaki Kürtçesinde dağ için *koh* sözcüğü kullanılır. Sümerleri yani Aşağı Mezopotamya’yı çevreleyen dağlık bölgeler Sümerliler için sürekli bir tehdit oluşturmuştur. Kur denilen yeraltı canavarı yok edildiğinde bu sular yükselmiş ve tarım imkansız hale gelmiştir. Tufan bile buna bağlanmıştır. Kur ile savaş da Hursag(Zagros)ta olur. Zagros ileride de anlatılacağı üzere *za* ve *roj*(güneş doğdu) sözcüklerinden oluşmuş ve Proto-Kürtlerin Neolitik dönemden beri yaşadığı yerlerdir.

c. M.Ö 24.yüzyıldan kalma antik Sümer tabletlerinde geçen ve bir halkı tanımlamakta kullanılan “*ma-da kar-da-ka*” (Karda toprağı) (Scirp.org.) (Burkay, 2011: 48) sözcüğünün Sümerlerin kendilerini rahatsız eden bir bölge için kullandıkları ve bu sözcüğün “*dağlı*” anlamında Kürtler ile ilişkilendirilebildiği görülmektedir. Bu kur, Sümerin kuzeydoğunda düşman bir ülkeyi gösterir ve bununla baş eden de Zagros Tanrıçası ve sorumlusu olarak da bilinen doğum tanrıçası Ninhursag’tır.¹²⁷

d. Zagros-Toros dağları, tanrıça Ninhursag’ın cennet mekanıdır. Sümerler daha önce geldikleri bu yerlere karşı bir özlem içinde olurlar ve inşa ettikleri Zigguratlarını da bu dağlara(kur) benzetirler. Enlil’in tapınağı da *Ekur*’dur ve Sümercede *dağ evi* anlamına gelmektedir (Pişkin, 2014: 233). Yani burada Sümerlerin kullandığı kaynak Sümer kültürü öncesinde yaşanan Neolitik toplum ve mitolojisi olmuştur.

e. Zigguratların ilk halini yapanlar Aryenlerdir (Pişkin, 2014: 301). *Zik:karın*, *kur-gur:dağlık bölge*. *At/hat: gelmek* anlamında zigguratlar oluşturulmuştur.

¹²⁶ **kur-gal** Great Mountain (standard epithet of Enlil) (Foxfog, 2008 b: 32)
kur-gi(4)muşen (domesticated) goose(?) **kur-ku/ku4** torrent, waves (*agû*); triumph
kûr to be different, strange, foreign; to change, alter; to be hostile, inimical

kur4 → **gur4** : **ku4(r)** to enter; to make enter, bring in; to become, turn into, be declared to be; to be made liable for (for a reading **kux(dr)** of the **du**

¹²⁷ Sümerlerin en büyük düşmanları olarak görülenler ise onların doğusunda yer alan Elamlar ve Subarlardır. (Narçın, 2010:360)

f. Maltaş da Mirawdali ve Pişkin’de olduğu gibi Sümerlerin düz ovada diktikleri *ziggurat*larını eski kuzeydeki yurtların dağlarına benzettiklerini ve dolayısıyla Sümerlerin dağlık ovalardan gelmiş göçebe bir halk olduklarını dile getirir(Maltaş, 2011: 26).

g. Sümerce sözlüğünde (Halloran, 1947: 17, 41 ve 43) *kur*; *dağ*, *yüksek yer*, *yabancı topraklar*, *girmek*, *yabancı*, *düşman* gibi farklı anlamların yanında *kur/gir/gur*¹²⁸:*dönmek* (Halloran, 1947: 41) anlamıyla da kullanılır. Kürtçede de dönmek *ger* (*ger-andin*) anlamındadır. *Ger* aynı zamanda *yürümek*, *dolaşmak* anlamını da taşır. *Zig* ve *zi*^{129 130}sözcüğü ise Sümercede *yaşamın nefesi*, *ruhu yüksek*, *duvar*, *dayanmak*, *kaldırmak* ve *can*, *hayat* anlamındadır (Narçın, 2010: 450). Ziggurat tapınakları etrafında dönmeyi, yürümeyi ifade etmiş olabilir. Yani ibadetler için *kutsal dönüş* anlamını taşıyor olabilir.

h. Sümercedeki *zi(g)*, *zi-zi*¹³¹ *yükselmek* anlamıyla da Zigguratların yüksekliğini ve yüksek olduğu kadar Tanrıya o derece yakın olduğunu gösterme kastedilmiş olabilir.

i. Sahala, Sümerce’de *kur*’un *gor*, *gora* şeklinde ve Mezopotamya’da Sümer’in doğusundaki Zagros dağları için kullanıldığını bazen de yabancı topraklar ve doğu rüzgarı için kullanıldığını dile getirir. Halloran’a dayandırarak Sümer etimolojisinde *ki:yer*, *ur:çatı*, *dağ*, *kök* anlamını taşıdığını belirtir.¹³²

j. Halka şeklinde *toplanmak*, *üşüşmek* olarak Zazaki’de kullanılan *kur* sözcüğü ve *sık* anlamındaki *gur* sözcüklerinden yola çıkarak Zigguratların tapınak ve ticaret yeri olarak *sık-kalabalık* toplanma yeri olduğunu gösterebilir.

¹²⁸ **gur, gur4** to turn, go around; to return; to roll (Foxfog, 2008 b: 21)

¹²⁹ Sümerce Sözlükten: **zid, zi**: faith, confidence,; breathing; breath (of life); throat; soul (cf., zid, zig) [ZI archaic frequency: 116; concatenates 3 sign variants] .(Halloran, 1947: 17 ve 24))

¹³⁰ Sümerce Sözlükten: **zig, zi**: n., wall, partition (üz, 'side, edge', + ig, 'door').v., to stand up, rise ; to rise up from (with -ta- or -ra-); to rouse; to go out or make go out; to tear out, uproot, weed; to take out, extract; to spend or credit; to approach; to recruit (zi-zi in *marû*). adj., high.(Halloran 28)

¹³¹ **zi(g), zi-zi** to rise zu zu-zu to know (Foxfog, 2008 a: 21)

¹³² Halloran(1999) has suggested a native Sumerian etymology for **kur**: {KI} = 'place'; {UR2/3} = 'roof; mountain pass; root, base',

k. *Zig* sözcüğü Kürtçede *iç*, *karın içi* olarak bakıldığında tapınakların içi ve yapılan dini ritueller kastedilmiş olabilir. Zigguratların tepesinde bulunan türbe ve ibadet yeri en iç bölgededir ve Zigguratların en önemli kısmını oluşturmaktadır.

l. Sümercede *gur₇*, *guru₇*¹³³ sözcükleri *tahıl ambarı*, *gur₁₀* (Foxfog, 2008 b: 21) ise *orakla biçmek* anlamında olup tahıl ve tarım toplumu Sümerlerin buğday ambarı(ofis) olarak da Zigguratlardan faydalandıklarını göstermektedir.

m. “Sümerliler kendilerine “*kurgal*” (*büyük ülke*) ismini vermişlerdir.” (Kramer, 2014 b: 142) Burada kullanılan *kur* + *gal* sözcüklerinden kasıt *büyük ülke* de olsa *dağ halkı* veya *soylu halk* da olsa kendilerini aslında dağ kültürüne yakın hissettiklerini, ülkelerini büyük ve kutsal gördüklerini göstermektedir.

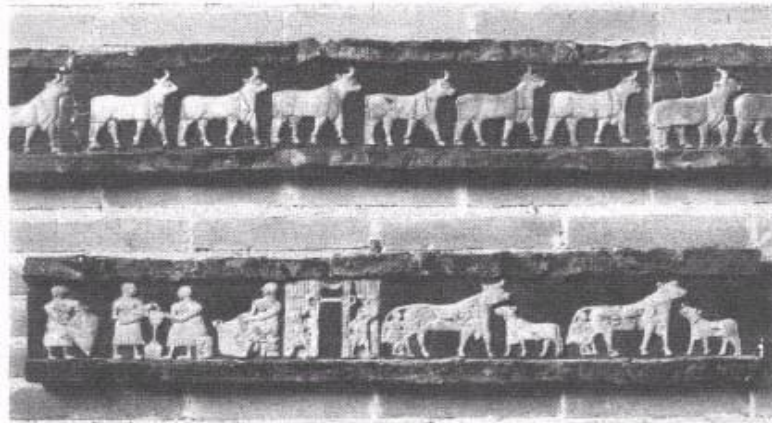
n. Zigguratlar her ne amaçla ve hangi isimlendirme alternatifleri kullanılarak anlamlandırılrsa da gerek şekil olarak gerek sosyo-linguistik açıdan bakıldığında Kürt coğrafyası, kültürü ve dili ile rahatlıkla bağlantılı olduğu görülmektedir.

¹³³ **gur₇**, **guru₇** grain store, granary; grain-heap (as a measure); heap, pile
gur₁₀ sickle (cf. še - gur₁₀ to harvest grain) (Foxfog, 2008 b: 21)

3.2. Gılgamış (Gir + ga + mêş)

Gılgamış Destanının kahramanı Gılgamış, yarı tanrı yarı insan ya da tam olarak üçte ikisi tanrı üçte biri insan, güçlü-kuvvetli, kıllı ve iri yarı bir kral, bazen bir yaratık ve boğa misali, bazen de bir çoban olarak tasvir edilir. Dünyadaki her şeyi bilen, yetkin, erdemli, bilge biridir. Uruk kentinin yenilmez kralı, şehrin koruyucusu ve kimi zaman da halkının baş belası, caddelerde yabanıl bir *boğa* gibi böğüren, kimi zaman halkına eziyet çektiren ve halkı tarafından kendisine rakip birini vermesi için Tanrılardan yardım dilenen ve neticesinde Gılgamış'a benzer özellikte çamurdan yaratılan ve bütün gövdesi kıllarla kaplı, uzun saçlı, ilkin hayvanlarla iç içe yaşayan ama sonradan bir kadın tarafından törpülenerek insani bir hüviyete kavuşturulan Enkidu ile aynı özellikleri gösteren bir kral kahramandır (1.Tablet) (Çığ, 2012: 13).

Şekil 13: Ur Yakınlarında Kutsal İnek-Boğa Figürleri¹³⁴

“Uruk’un bir boğa kadar güçlü, ünlü, yiğit, [göz]de evladı, [eş]siz hükümdar. Düşer (adamlarının) önüne (ya da) peşlerinden giderek yüreklendirirdi (onları). Kahraman [sa]vaşçı, birliklerinin koruyucusu, taş duvarları (bile) yerle bir eden taşkın su [küt]lesi: (Böyleydi işte) Lugalbanda’nın oğlu, yüce inek: dişi Manda-Ninsuna’nın evladı. [(Böyleydi işte)] görkemli, göz kamaştırıcı Gılgamış” (Albayrak ve Öz, 2015: 152).

¹³⁴ Kaynak: Kramer, History Begins At Sumer, 2014.

(Sacred (?) Cows. Mosaic dairy frieze unearthed at AlUbaidear Ur, dating from about 2500 B.C.)

Yukarıda Sümer tabletlerinden alınan ve Gılgamış'ın özelliklerini veren pasajda Gılgamış sözcüğünde geçen ve hem Kürtçenin tüm lehçelerinde hem de Sümercede aynı anlama gelen *ga:gu:boğa* figürü, destanda ve diğer tabletlerde sıkça kullanılmış ve Gılgamış sürekli boğaya benzetilmiştir. İleride anlatılacağı üzere *Gılgamış* sözcüğü birleşik bir sözcük olup etimolojik olarak ele alındığında *boğa-sığır-inek-manda* anlamını içinde barındırdığı ve sadece Sümerlerde değil daha önceki ve sonraki toplumlarda da özellikle boğanın daha çok tarım toplumun ana kaynağı ve sürdürücüsü olduğu için bereket ve gücü temsil ettiği, tarih öncesi ve sonrası sözlü ve yazılı metinlerde de sürekli işlendiği ve ilk evcilleştirilen hayvanlardan biri olduğu bilinir.

Denilebilir ki sadece *Gılgamış* sözcüğü dahi Kürtçe ile Sümerce bağlantısını ve birbirinden türemiş olabileceğini göstermesi bakımından uzun uzadıya önemli veriler sunmaktadır. Aşağıda *Gılgamış* sözcüğündeki *ga* sözcüğünün Kürtçedeki *ga:boğaz*, *öküz*, *inek*, *manda* anlamında, *gil* ve *gir* sözcüklerinin de başta *büyük* ve *tepe* gibi farklı birçok anlama gelecek şekilde kullanıldığını ve daha farklı anlamlara gelebilecek seçenekler sunularak bu konu çeşitlendirilmeye ve sözcükteki heceler vasıtasıyla etimolojik ve sosyo-linguistik örneklendirmeler yapılmaya çalışılmıştır.

Bazı dillerde “**boğa**”nın sözcük karşılığı şöyledir (Çeper, 2014: 115). **gu/gir**(Sum.), **ga**(Gufı), **gud**(Ur.), **gî**(Hur.), **ga/gao**(Med.), **gudmah**(Hitt.), **tauros**(Grek:Yun.), **bos**(Lat.), **cow/bull/ox**(İng.)

Halloran'ın Sümerce sözlüğü (Halloran, 1947:41) ile Foxfog'ın Sümerce sözlüğünde **gir**, **gu**, **gil** sözcükleri için şu anlamlar yer alır: **Gir**:*genç inek, balık, fırın; kızgın, düzenli, yer, soylu, evcil, medeni, yerli halktan olan, hastalık ve buğday*.¹³⁵ **Gıl/gal**:büyük, yaşlı, **ga/gar**:hayvan barınağı, **Gu**:sığır, boğa,

¹³⁵ “**gir**, **kir**: cow or mare of intermediate age; a fish, possibly a carangid (ki,'place', + ir(2), 'fluid secretion') [GIR archaic frequency: 28; concatenation of 4 sign variants] .

gir4, **kir13**: kiln (for lime or bitumen); oven (cf., udun) (ki,'place', + ara4, 'to shine, blaze') [GIR4 **gir10**, **gi9**, **ge9**[NE]: anger, fury (compare bir9).

giri11, **gir11**[KEŠDA]: to be tidy, neat (cf., ĩir) (gi4,'to restore', + ri, 'to sweep away').

gir15, **gi7** [KU]: noble; domestic, civilized; belonging to the native in-group (circle + city) [ŠE3 archaic

mes:gençlik, çoğul eki, bir ağaç, **maş ise** malbat:aile anlamındadır (Elî ve Yıldırım, 2011: 71).

a. Gılgamış destanı insanlığın ve kültürün en açmaz dönemlerini temsil eder. En eski evcilleştirilen hayvanlardan biri boğadır. Boğanın evcilleştirilmesi doğanın ve ölümün kısmen evcilleştirilmesidir. İnsanın boğayla mücadelesi paleolitik-eski taş döneminden itibaren devam etmekte ve bu mağara duvarlarına da yansımış durumdadır (Gezgin, 2009: 74).

b. Gılgamış, tanrılar tarafından sürekli korunmaktadır. Enlil'in korumak için görevlendirdiği Sedir Ormanını koruyucusu Huvava'yı öldürmeye giden Enkidu ve Gılgamış'ı yolculuk boyunca en büyük tanrı kabul edilen ve kendisine duaların edildiği güneş tanrısı Şamaş (Utu) onun koruyucusudur. Yolculuk esnasında ona cesaret verir, hatta Huvava'yı öldürürken Utu bir fırtına çıkartarak Gılgamış'ın onu yenmesi sağlar. Gılgamış'a Anu, Enlil ve Ea tarafından da akıl ve bilgi verilmiştir.

c. Sümerlerin ilk dönemlerine ait bolca boğa figürlerinin bulunması (Boğa ve Ana İlahe figürü) yazarın deyimiyle “*Bu sürüler, ebediyyen genç kalmanın ve bereketin sembolü olan kutsal sürülerdir...*” demesi ve boğaların aslanlara karşı sürülerini korumak için mücadele etmelerini (Schmökel, 1962: 200) ve yine arkeolojik kazılar sonucu Asur döneminden kalma bazı eserlerde şehrin girişine kötü ruhlerden korunmak amacıyla yapılan aslan ve boğa ayaklı, boğa gövdeli, kanatlı ve

gig, gi17: n., illness; injury; wheat (Haloreen, 1947:24)

***gi7(r) (gir15), gi(r) (girx)** native, local, indigenous, domestic, domesticated (Steinkeller, AV Klein 305-310; BSA 8, 64 n. 30) Steinkeller proposes an underlying pronunciation [**ngir**] or [**ngidr**]. ePSD reads **gir15**. Cf. **ur-gi7(r)** and **eme-gi7(r)**. (Foxfog, 2008 b:19)

***gil/b, gilim/b** → **gi16(l/b) gi16-gi16-sa** jewels(?) (Ludingira 26)

gir young cow, heifer (Foxfog, 2008 b:19)

gal, gu-ul, gal(-la), gu-la, gal-bé v. and adj. (to be) big, large, great; older, elder, eldest

gal-di (ppl. of **gal - du11**) greatly accomplished, pre-emi-nent (*ra'bu, tizqāru*); cf. **gal-gal-di** boaster,

gal - zu to be very wise, all-knowing, able (Foxfog, 2008 b:17)

ġā → **ġar / ġā** shed, barn, enclosure (or the like) (Foxfog, 2008 b: 21)

gu4-ġiš yoked ox, work-ox (OB and later: ox older than 3 years) (Foxfog, 2008 b: 20)

gu4(dr), gud(r) bull, ox; cattle (Foxfog, 2008 b: 20)

mes (strong, vigorous) youth, young man (Foxfog, 2008 b: 21)

gišmes (a native tree/wood used to make furniture) (Van de Mieroop, BSA 6, 159f.) (*mēsu*)

meş:Kelimenin sonuna geldiğinde cümleye çoğul anlam katar.(Elî ve Yıldırım, 2011: 34-35)

maş:Sümer dilinde *oğlak* anlamındadır (Narçın, 2010: 277) .

mas: Sümercede besili, yağlı demektir (Narçın, 2010: 276) .

insan başlı heykeller boğa-insan ilişkisini ve boğa motifinin önemini göstermektedir (Köroğlu, 2008: 13).

d. Sümercedeki *yerli halk* anlamındaki *gir: gel* sözcüğü, (Foxfog, 2008 b:19) Gılgamış'ın ait olduğu tarım toplumunu ve en önemli hayvan olarak gördükleri boğayı besleyen, kullanan, kutsayan bir halkı sembolize etmektedir. Hem Sümercede hem de Kürtçede aynı anlama gelmesi de önemlidir. *Guti* (gu + tî) sözcüğünde de ele alındığı gibi *boğa besleyen halk* anlamı, Gılgamış sözcüğü için de buna yakın bir neticeye ulaşılabilir. *Meş* sözcüğünün Sümercede eklendiği sözcüğe *çoğul* anlamı kattığı dikkate alındığında *Gil + ga + meş: boğa besleyen halklar* şeklinde çevrilebilir. Zaten Sümercede *maş* sözcüğü aynı zamanda *aile* anlamına gelmekte ve burada yine *boğa ailesi* kastedilmiş olabilir.

e. *Meş* sözcüğü Sümercede *çoğul* anlam, *oğlak*, *gençlik*, *besili*, *yağlı* anlamını taşır. Burada da *gilgamiş* veya *gilgameş* derken çoğul olarak çokça boğayı kastettiği anlaşılabılır. Ya da Gılgamış'ın yağlı, besili olduğu vurgulanmış olabilir. Sümerce ifadeyle gençleştiren, ölümsüzlüğü aradığı için gençliğin ve genç kalmanın ifadesi olarak kullanılmış olabilecek Gılgamış, Simurg öyküsü gibi ölümsüzlüğün peşine takılır ve genç kalmanın yollarını arar.

Şekil 14: Sümerlerden Kalma İnsan-Boğa Figürü¹³⁶

f. “*Ulumaları ve solumaları vahşi bir boğayı hatırlatıyordu.*”(Yıyün L1, 2013:24). Gılgamış'ın içinde büyük bir buluş, arayış, ölümsüz olma, kahraman olma, isim yapma iştiağı var. Humbabayı öldürmek isterken Enkidu korkup bundan kaçsa da Gılgamış, bir isim yapmak istediğini, bu dünyada kahraman olarak tanınmak

¹³⁶ Kaynak: (Köroğlu, 2008:26)

istediğini dile getirir (Yıyın L1, 2013: 29). Gılgamış, olağanüstü ve doğaüstü bir varlık şeklinde, yiğitlikleri ve fiziki güçleriyle ölümünden sonra bile Anadolu ve Mezopotamya’da tanrısallaştırılarak anlatılan bir kahraman kral olarak görülür (Albayrak ve Öz, 2015: 151-152).

g. Sümercede *gal* sözcüğü *büyük* anlamında kullanılır. (Kassian, 2014: 6) Kürtçede de *gir*: *büyük, iri, şişman*; *gamêş* ise *manda* anlamını taşır. Zira Gılgamış destanında yukarıda da özellikleri verildiği gibi Gılgamış; iri, büyük, kocaman ve bir kahraman olarak tasvir edilir. Manda anlamındaki *gamêş* mecaz olarak *gamêşê mêran* deyiminde *yiğit, cesur* manasını taşır. Destanda Gılgamêş, ülkesinin en cesur, en yiğit ve önemli savaşçısı olarak bilinir(Çığ, 2014: 13). (1.Tablet) Halk arasında yerelde iri, büyük, kaba saba insanlar için öküz gibi adam, kuvvetli anlamında “*mina gamêş e.*” tabirleri de kullanılmaktadırlar.

h. Gılgamêş, Kürtçede *gil* veya *gir*:*büyük, ga*:*öküz, mêş*:*arı/sinek* anlamında üç sözcüğün birleşmesiyle “*gil-ga-mêş*” olarak “*büyük öküz arı*” anlamıyla oluşmuştur(Aras, 2013). Zira Gılgamış, destanda geçtiği şekliyle kimi zaman yabanıl bir boğa gibi böğürmekte ve bir öküzün taşıyabileceği değişik vasıflarla anlatılmaktadır. Arı ve sineğin sürekli sulu ve çamurlu küçük göletlerde yaşamayı sevdiği ve öküzün etrafında dolaştığı da bilinir. İnsanın Humbaba yani temsil ettiği doğa karşısında bir bataklık sineği gibi görünmesi insanın aczini, doğanın da gücünü göstermektedir (Gezgin 2009: 275).

i. Gılgamış, yine birleşik bir sözcük olarak *gil*:*tarım, buğday* ve *gamêş*:*öküzün daha büyüğü camış*, anlamında kullanılmış olabileceği veya “*gil-ga-mêş*” tam olarak “*tarım/tahıl-öküz+arı*” anlamına geldiği görülebilir (Aras, 2013). Sümerlerin tarım ile uğraştıkları, ilk tarım toplumu olduğu ve tarımda önemli gelişmeler kaydettikleri bilinir. (Wikipedia) İlk saban burada yapılmış, sabana ilk öküz burada koşulmuş (Çığ, 2014: 16).

j. Kürtçede *gil û virç* deyiminde *gil*: *şekilsiz, özensiz, kaba saba*, anlamlarını taşımaktadır. Destanın hemen hemen her yerinde Gılgamış karakterinin iri yarı, yarı

insan yarı hayvan bazen de yarı ilahi olarak betimlenir. Biçimi düzensiz, biçimsiz ve kaba sabadır (1. Tablet).

k. Kürtçede *gil û giya* deyiminde ise *gil:bitki* anlamında kullanılmaktadır. Bilindiği gibi camış otçul bir hayvan olup dere kenarındaki bitkilerle beslenmektedir. Ayrıca Sümerlerin bir tarım ülkesi olduğu da tekrar dikkate alınmalıdır.

l. Yine Kürtçede *gil-gîl* ve *gilk; kil, balçık, çamur, toprak* anlamına gelir. Camış hayvanının en çok sevdiği, gezdiği, yaşadığı yerler balçık halindeki çamurluk sulak yerlerdir. Gılgamış'ın en yakın arkadaşı Enkidu da Gılgamış'a bir rakip ve arkadaş olarak tanrı Enki ya da Aruru tarafından çamurdan yaratılmıştır. Sümerlerin, yaşadıkları bataklıkları kurutup tarım toplumu olmayı ve çivi yazılarını da kili şekillendirerek yapmayı başardıkları bilinir.

m. Kürtçedeki *girtin* fiilinin kökü *girt-* (İzoli, 2013: 227) sözcüğünden yol çıkarak *girt + ga + mêş* şeklinde öküzün yakalanması ya da Gezin'in de ifade ettiği şekliyle Sümer toplumun tarıma geçmesi ve hayvanları evcilleştirmesi kastedilmiş olabilir.

n. Kürtçede *gil ve gîl* sözcüğünün taşıdığı bir başka anlam da *şikayet*'tir (İzoli, 2013: 227). Destanda Uruk halkı Gılgamış'ın yaptıklarından dolayı rahatsız olmakta ve bu durumu büyük tanrılara şikayet etmektedirler.(1.Tablet) Gılgamış'a bir rakip istenmekte ve akabinde Enkidu gönderilmektedir.

o. *Gilgil* sözcüğünün Kürtçede *mısır* anlamı dışında ikinci bir anlamı da *balçık* demektir ki bu yukarıda değinildiği gibi camışın tam olarak yaşadığı, sevdiği balçık-sulak yerlerdir.

p. Kürtler hakkında belirsiz konulardan bir tanesi de inançlarıdır. İrani halklarla birlikte, Hint-İran antik inançlarına inandığı düşünülmektedir.(Wikipedia) Bu ilk inancın kozmogonisine göre tanrı evreni embriyonik bir formda yaratmış olup bu evreni doğuran ise ateş tanrısı Mitra'dır ve bunu gerçekleştirmek için bir *boğayı* kurban etmiştir. (Kreyenbroek, 1996) Burada da boğanın önemi gün yüzüne çıkmaktadır.

r. *Öküz* geçmişten günümüze kadar tarımda çift sürmede ve harmanda kullanılan en önemli ve belki de tek olan hayvan olduğu da bilinir. *Sığır ve tahl tanrıçaları*’nda tanrılarının gökte doğumlarını, sonra da insanlığa bolluk, bereket getirmek için yeryüzüne gönderildiği ifade edilir (Kramer, 2014 a: 112) *Yabani öküzler gibi (ay) çevresinde gezinen büyükler* derken de *öküz* motifi ve Mezopotamya’daki gökcisimlerinin önemi karşımıza çıkar (Kramer, 2014 a: 113). Tufan tabletlerinde (11.Tablet) (Kramer, 2014 a: 192) geçen aşağıdaki dizeler de öküz sözcüğünün yukarıda belirtilen Sümerlerdeki inanç yönünü göstermektedir. “Kral Ziusudra / Utu’nun önünde yerlere kapandı / Bir öküz kesti kral”

s. Gılgamış, *İştar*’ın aşkına yanıt vermeyince, *İştar*, Anu’dan Gök Boğasını Uruk’a yollamasını ve Gılgamış’la kentini yok etmesini ister. Zoraki ve tehditle bunu kabul eder. *Gökboğa* yeryüzüne iner, Uruk kentini yıkar, nice savaşçıyı öldürür. Fakat, Gılgamış ile Enkidu birlikte Gökboğayı devirir, öldürür. (Kramer, 2014 a: 230) Bu, boğanın tanrısallığını da göstermektedir.

t. Sümer kral listesinin 3. sırasındaki Lugalbanda, Aratta’ya yaptığı yolculuk sırasında hastalandığı için yol arkadaşları tarafından ölüme terk edilir, güneş tanrısı Utu’ya yalvaran Lugalbanda sağlığına kavuşur. Bunun üzerine *yabani bir öküz* öldürmesini ve yağın *Utu*’ya sunmasını ister (Kramer, 2014 a: 283).

u. Sümerce *gir*, *ateş* demek. Kürtçede *agir*, *adır* ve *ater* şeklinde yer alıyor. *gir* + *gamêš*: *ateşli* camış olarak da çevrilerek, çok hareketli olduğu, yerinde duramadığı hatta çiftleşme dönemlerindeki fizyolojik değişimi de kastetmiş olabilir.

v. “*gir*” ayrıca Kürtçede *tepe* anlamında kullanılmıştır (İzolî, 2013: 227). Destanda Gılgamış’ın, daha yukarı, dağlık bölgelerden gelen bir yabancı olduğu anlatılır (1.tablet).

y. Br gelenek şeklinde bolluk ve bereket simgesi olarak varlığını Neolitik çağlardan beri devam ettiren (Gezgin, 2009: 60) (6.Tablet). *boğa*, dünyayı boynuzları üzerinde dolaştırdığına inanılır. Hatta çoğu zaman depremlerin sebebi de boğanın başını sallamasıyla dünya dengesinin bozularak depreme yol açtığına inanılmıştır. Boğa, dölleme ve kuvvet olarak de erkek gücünü simgeler. Tanrısal bir

güç olarak Yunan mitolojisinde Zeus'un, Roma'da Jüpiter'in simgesi boğadır (www.mitolojik.com). Hayvanın boynuzların büyüklüğü de tanrısal bir önem atfeder. Ayrıca tanrılığa özenen pek çok insan kendisini boynuzlarla tasvir etmiştir. Büyük İskender de kendini boğa motifi ile göstermiştir (Gezgin, 2009: 238). Bu anlamda Gılgamış'ın, Gökboğanın boynuzlarını Lugalbanda'ya armağan olsun diye duvara asması da hem bir bereket talebi hem de bir güç gösterisine dönüşmüştür.

z. Destanda İştar, *kükreyen aslan ve kızgın yabani boğanın güçlü kızı* olarak verilir (Gezgin, 2009: 41). (5.Tablet) İleride de anlatılacağı üzere Kürtçe *stêrk* sözcüğünden doğan *İştar* sözcüğü ve babasının yine Kürtçe bir kelime olan Gılgamış gibi ve boğaya benzetilerek verilmesi de anlamlıdır.

aa. Manda, sürüler halinde dolaşır. Tecrübeli dişi, sürünün başında bulunur. Derisi kalın¹³⁷ olduğu için suya girmesi gerekir.(www.wikipedia.com) Sahibine bağlı olup sütünü başkasına sağılmaz. Yavrusuna da bağlı olup güçlü ve sert özellikler taşır. Gılgamış, Uruk halkına bağlıdır ve onlar için çok çalışmıştır.(1. Tablet)

bb. Sümerlerin yaşadığı topraklar ilkin bataklıklardan oluşmakta, çalışan Sümerler burayı zamanla refah ve işlenebilir hale getirirler(Kramer, 2014 a: 59). *Boğa, öküz veya manda* sulak bataklık yerleri severler. Fakat şu da bilinmeli ki büyük baş hayvanların geçim yerleri hem sulak-tarım bölgeleri ama aynı zamanda dağlık yerlerin yeşil yamaçlarıdır. Dolayısıyla hayvancılık ve hayvancılığın evcilleştirilmesi iklimin daha elverişli olduğu ve son dönem kazılarında (Göbekli Tepe gibi) da açığa çıktığı gibi tarım ve hayvan evcilleştirmenin başladığı Neolitik Dönemin Kuzey Mezopotamya ve Toros-Zagros dağ yamaçları olmalıdır.

¹³⁷ Ayrıca *Çıl* sözcüğü de kimi tabletlerde(www.wikipedia.com.19/05/2016)(Geroge Andrew) Asurca *gıl:deri, gameş:camış* olarak *çılgameş* şeklinde geçip *çıl –çerm* Kürtçede deri demek olduğundan Gılgamış'ın derisinin sert olduğu, ayrıca camışın da derisinin çok kalın, sert olduğu ve bu hayvanın da güçlü olduğu bilinir.

cc. Berkeley Üniversitesinde Asurolog Foxfog'un Sümerce sözlüğünde "gir" sözcüğü için ayrıca *yerli, evcilleştirilmiş ve küçük inek* anlamları yer alır¹³⁸ (Foxfog, 2008 b: 19). Bu anlamlarıyla Gılgamış aslında hayvanı evcilleştirmeyi ve bir yerin yerlisi olmayı sembolize edebilir. Ayrıca Gılgamış, 1. Tablette Uruk şehrine kuzeyden gelirken daha genç görünmektedir.

dd. Gılgamış, vahşi boğanın üzerine inmiştir ve ağustos ineğinin oğlu olarak da bilinir(Lugalbanda). Ayrıca annesi Ninsun da vahşi sığırların tanrıçasıdır (Gezgin, 2009: 7).

ee. Sığır öyle önemli ki tanrıları bile var. Sığırların tanrısı *Samukan*(Gezgin, 2009: 69) (7.Tablet) vahşi hayvan tanrısı, sığırların evcilleştirilmesi ile işlevini yitirir ve ölümler ülkesine Ereškigal'a gönderilir. Narçın'ının Sümer ansiklopedisinde de *Gugalanna* da *göğün koca boğası* anlamında geçer ve *gud:balık;dana, öküz ve boğa* olarak verilir (Narçın, 2010: 174).

ff. Gılgamış "*Vahşi bir boğa gibi gücünü halkın üzerine salan adam*" olarak verilir ki bu, onun Gılgamış ismin alma sebebidir(1.Tablet) (Gezgin, 2009: 14). Yani tamamen modern Kürtçe mantığı ile oluşturulmuştur.

gg. Gılgamış, Uruk'u imar ettikten sonra halk Gılgamış'ın huzursuzluklarından bıkar ve kenti terk etmeye başlar (Gezgin, 2009: 9). Bunun üzerine halk, tanrılara yakını, bunu dinleyen tanrılar da Uruk tanrısı Anu'ya: "*Sen ipe gelmez vahşi boğayı, Uruk halkını rahatsız etsin diye mi getirdin...*" derler. Zaten sonrasında da ona eş ve rakip olarak Enkidu yaratılır. Burada da görüldüğü gibi Gılgamış tamamen vahşi bir boğa özelliğindedir.¹³⁹

138 Sümerce Sözlüğünden: gir young cow, heifer(s.19) gi7(r) (gir15), gi(r) (girx) native, local, indigenous, domestic, domesticated (Steinkeller, AV Klein 305-310:) Steinkeller proposes an underlying pronunciation [ngir] or [ngidr]. ePSD reads ġir15. Cf. ur-gi7(r) and eme-gi7(r).

139 Yine devamında "Gılgamış, kızı annesine bırakmaz mı, savaşçının kızını genç adamın gelinini..." (Gezgin, 9)(1.tablet) ve kutsallık atfeden "Bir kız seçmek için herkesin mahremi Uruk kralı Gılgamış'a açıktır. Evlenecek kızlarla önce kendisi birlikte olur. Önce o, sonrası kocası. Bu sistem büyük tanrı Anu tarafından kurulmuştur." (Gezgin, 2009:20)(2.Tablet) diyerek boğanın şehvani durumunu sonrasında bazı toplumlarda yaşandığı ileri sürülen kötü bir geleneği gözler önüne sermektedir.

hh. “unug-(ki)-ga dim-ma-bi ba-sug

dgi-bil-ga-miS en Hallab-ge3

ur-sag-bi-ne-ir git-mu-na-de-e

ur-sag-mu-ne igi-mu-un-sui-sud-it-ne”¹⁴⁰ (Langdon, S. 1917: 26).

Burada Gılgamış’ın “the Lord of Hallab” şeklinde çevrilen *Hallab*’ın *kralı* anlamındaki ve Halep’in şehrinin yakınlarındaki *Karkamış* kasabasıyla da bir bağlantısının olabileceği yine bir Kuzey Mezopotamya’ya ya da Kürt coğrafyasına ait bir şekilde sunulması da dikkat çekicidir.

ii. Dönemin armağan aracı da yine sığırdır. Tanrı Enki, Sümer’in batısındaki bozkırlarda yaşayan Martu’lara armağan olarak sığırları verir. (Kramer, 2014 b: 15). Marhuşi ve Elamlar, Sümer’in doğusunda yaşarlar ve bunlar Sümerlerin inatçı düşmanlarıdır.

jj. Çeper, Kürtlerin ataları olarak gördüğü ve Botan bölgesi-Dicle nehri kenarında yaşadığını söylediği Gutilerin¹⁴¹ *gu + ti* sözcüklerinden oluştuğunu, Cudi dağının da Guti’nin değişmiş hali olduğunu ve Gutilerin boğayı evcilleştirdiği için bu ismi aldığını söyler. Arapçada *g* olmadığı için *cudi* şeklinde Kuran’da da geçen bu sözcük *gu/ga* sözcüğünden gelmedir. *Ti* sözcüğü de aitlik bildirdiği için *guti:boğa sahipleri* olarak çevrilebilir.

kk. Sümercede öküz/boğa anlamındaki *gu* veya *gut* sözcükleri bir sözcüğün başına getirildiğinde boğa familyasından bir hayvanı anlatır. (Elî ve Yıldırım, 2011: 42) Örneğin; **gu.AB**(çelek):inek, **gu.AB.NÎGA**(Çêleka xwedikîri):evcilleştirilmiş inek, **gu.AM**(gakovi)evcil boğa, **gut.AMAR**(golik): buzağı.

140 "In Erech his work was confounded.

Gilgamesh the lord of Hallab

'O their strong men cried,

'My strong men behold!'

141 Gutilerle ilgili olabilecek başka bir bulgu da şu an daha çok Şırnak’ın Cudi eteklerinde yaşayan ve “Guyi” olarak adlandırılan kalabalık bir aşiretin olduğudur.

II. Gılgamış'ın Kürt Kültürü ile bir bağlantısına başka bir örnek de “*Du Lehengên li pey Nemiriyê: Gilgamêş û Siyabend*” eserinde iki destanın benzerliklerinin karşılaştırmalı işlenerek ikisinde de ortak motiflerin bulunduğu ve Siyabend ile Xecê'nin Gılgamış üzerine kurulduğunun işlenmesidir. Burada Enkidu ile Qereqetan'ın ortak özellikler gösterdiği, ikisinin de ilkin zorba ve kahraman oldukları; en yakın arkadaşlarını rüyalarında gördükleri ve böylece arkadaş oldukları, iki asıl kahraman da ölüme karşı gelip ölümsüzlüğü arzuladıkları; Gılgamış İştâr'ı, Siyabend ise Erebgengar'ı reddettiği anlatılır. Burada bu ortak motifler, aslında milletlerin birbirine yakınlığını göstermekte ve zaman içinde farklı versiyonlarla yeniden anlatıldığını, farklı kültür ve inançlar ışığında masal ve mitolojilerin yeniden şekillendiğini görmek gerekir.¹⁴²

Yukarıda değişik şekillerde ama hep yakın anlamlarda örneklendirilen Gılgamış sözcüğü muhtemeldir ki Sümerlilerce hayatlarını bu kadar etkileyen, kendileri için önemli olan ve tarım toplumunda en etkili işlevi gören ve daha da önemlisi büyük bir kutsallık ifade eden ga:gu:gir:gameş:öküz-boğa-inek-sığır-manda hayvanlarına atfen en güçlü kahramanlarına bu Kürtçe ismini vermişlerdir.

İsmail Gezin, mitik kahraman olarak gördüğü Gılgamış eserinde, (1.Tablet) (Gezin, 2009: 3) Gılgamış'ı Muazzez İlmiye Çığ'ın da benzeri fikri savunduğu *gil:bil-mek:her şeyi bilen* olarak çevirmiş olsa da tek heceli Sümer diline tam açıklık getiremeyip *ga* ve *meş* sözcüklerine bir anlam verememektedir. Oysa yarı tanrı yarı kral olan Gılgamış zaten her tanrı gibi olağanüstü özellikler taşıyabilir. Hatta Gılgamış bütün tanrılar tarafından üstün özellikler ile yaratılmıştır.

¹⁴² Aslında ölümsüzlük daha çok Gılgamış'tan esinlenerek farklı kültürlerde öyle çok işlenmiş ki; Örneğin, doğu edebiyatlarında Hızır, Lokman-ı Hekim, Simurg ve Zümrüdüanka, Ab-ı Hayat, zemzem suyu, Nirvana... İskender'in de ölümsüzlük peşinde olduğu bilinir. İştâr ölümler diyarında gönderildiğinde ve kardeşi Ereškigal tarafından kıskanılarak öldürüldüğünde ona ölümsüzlük suyunu yollayan Enki'dir ve genelde ölümsüzlük buna dayandırılır. Gılgamış destanındakiler bir gelenek olarak günümüzde dahi yansımaları bulur.

3.3. Sümer (Sî + mêt, Someri...)

Sümer kelimesi de en az *gilgamiş* ve *kur* sözcükleri kadar Kürtçe-Sümerce ilişkisini göstermesi bakımından çok sayıda örneklendirmeye tabi tutulabilir.

Sumerce sözlükte¹⁴³ farklı anlamlarıyla; (Foxfog, 2008 b: 52, 58-59) (Halloran, 1947: 16 ve 43) **su:** *akıl, bilgi, deri;* **es:** *üç,* **sum:** *vermek, soğan,* **ce/se** *ise arpa* **ur:** *kahraman, savaş, savaşmak, evcilleştirilmiş köpek, aslan, tek, ayak, kucak, ağaç ve ağaç gövdesi, yok etmek, süpürmek, toplamak, ruh, çatı, şehir (uru), şehrin dışı:varoş, sapan:pulluk* **mer/mir, mur** şeklinde *kuzey rüzgarı* olarak verilir.

Mer şimdiki Kürtçede olduğu gibi Sümercede de yılan anlamında *Mus.gir* şeklinde kullanılır. (Halloran, 1947: 43) **Mar** ayrıca Sümercede *bêr:kazma* anlamındadır (Elî ve Yıldırım, 2011: 71). Kürtçede **ûr/hûr:** (*zik*) *iç, karın* anlamındadır (Çeper, 2014: 276).

a. Foxfog'un Sümerce sözlüğünde geçen “-giš**su-ûr-me/mén, şurmen** (**ŞU.ME.EREN**) *cypress (the tree, its wood, or its resin)*”(Foxfog, 2008 b: 52) ifadeleri *Su.me.eren* sözcüğünün sedir ağacı için kullanıldığını göstermektedir.

¹⁴³ -giš**su-ûr-me/mén, şurmen** (**ŞU.ME.EREN**) *cypress (the tree, its wood, or its resin)*(Foxfog, 2008 b: 52)

-**sum** to give (older reading, now replaced by → **šúm**)
-**sum** onion (now reads **šúm**) (Foxfog, 2008 b: 58)
-**ur** beast of prey, dog, lion; in personal names of the type **x-ur-ĝu10** champion(?), (mighty) man/person(?) (connect with **ur5**?) (some now read **téš**) (Foxfog, 2008 b: 58)
-**ur(-bé) - gu7** to press, clash together, fight in a pack (reading uncertain, cf. **téš-bé & UR.UR**)
-**ur-gi7(r)** (domesticated) dog, -**ur-gi7-tur** (var, **ur-tur**) puppy, -**ur-mah** lion
-**ur-saĝ** hero, warrior -giš**ûr** tree trunk; log
-**ur-ur, URxUR** single combat, man to man (i.e. hand-to-hand)
-**ûr** leg(s), hip(s), loin(s); lap; private parts; bottom, base, foundation, foot (of a tree)
-**ûr** to sweep over/away, wipe off/away, flatten, level, destroy; to slide, slither, drag
-**ûr** roof, ceiling (cf. **ĝiš-ûr**) -**ur4** to gather, assemble
-**ur5** spirit(s), mood; liver (Foxfog, 2008 b:59)
-**uru(ki), úru** city, town; (referring to a specific city?)
-**uru-bar(-ra)** outskirts, suburbs -**uru4** to plow, till
-**ki-en-gi(r), ki-in-gi(r)** Sumer (Steinkeller, AV Klein 308-309, analyzes as **ki-engi(r)** with pronunciation [**ki-ngir**] (cf. **gi7(r)**) (Foxfog, 2008 b: 30)
-**eme** tongue; language, speech; blade
-**eme-gi7(r) (eme-gir15)** native(?) speech (the main dialect of Sumerian) (Foxfog, 2008 b: 15)

Gılgamış'la Enkidu, Huvava'yı öldürmeye giderken, Enlil için kestikleri ve sonradan bunu yaptıkları için Enkidu'nun ölümüyle cezalandırılacakları iğne yapraklı, tohumu üç köşeli sedir ağacı(cypress), *sê + dirî* (üç iğneli) anlamında Kürtçe bir sözcük olup daha çok Sümerin kuzeyinde Toros-Zagros dağlarında tarih boyunca da sürekli yetişen ve Huvava'nın bekçilik ettiği ormanlık alandaki bir ağaçtır. Humbabanın evi sedir ağacından yapılmıştır ve yedi büyüye sahiptir. (Gezgin, 2009: 46) (5.Tablet) Botanikte (Lat.) *cedrus*, Kürtçede *sedar (sêdar)* olarak geçer. Daha çok Lübnan ve Akdeniz havzasında sedir ve selvi ağaçları gemilerin yapımında, reçineleri tıpta ve tarihte de ölümlerin mumyalanmasında kullanılmıştır (www.sedirpalas.com.). Sedir Ormanı (Amanoslar) İştar tarafından kutsanmış ve bu dağda da Sümer mitolojisine göre tanrılar yaşamaktadır. (Adalı, 2009: 34)

b. Sümerler, kendilerine ve yaşadıkları bölge için “*kengi, kiengi, kenger*” demişlerdir. (Foxfog, 2008 b: 30) (Kramer, 2014) Dillerine de *yerli halkın dili* anlamında *eme.gir* demişlerdir. (Foxfog, 2008 b: 15) Sümer ismi daha sonraki Akad ve Babiller tarafından Sümer'den gelen veya kültür arazisi anlamında *sümeri* olarak verilmiştir. (<http://f:\prometheus>) Kereng veya kenger bitkisi dağlık yüksek bölgelerde ilkbaharda yetişen dikenli ve yenilebilen bir bitkidir. (www.1organik.com.)

c. Kürtçede *sim: doruk, zirve* anlamındadır. Çoğu araştırmacının dediği gibi (Kramer, 2014 a: 291) Sümerlerin Yukarı Mezopotamya'nın dağlık yerlerinden geldiği bu anlamla mantıklı görünmektedir.

d. Kürtçenin Zazaki lehçesinde *simer: “saman”* anlamına gelmektedir. Sümerlerin de bir tarım toplumu olduğu göz önüne alınırsa bu ismin bu sözcükten türemiş olabileceği rahatlıkla söylenebilir. Bu ilişkiyi anlamak için Mezopotamya coğrafyasını ve özelde Sümer tarihini, Neolitik Dönemden günümüze kadar gelen 15.000 yıllık uygun iklim koşulları altına yetişen verimli tarımı ve Dicle-Fırat'ın bereketli suyunun tarihini de iyice bilmek gerekir.

e. Sorani’de *mer:koyun* anlamına gelir (Çeper, 2014: 195) Koyun ve boğa Neolitik dönemin Yukarı Mezopotamyasında otlak, çimenlik yerlerin bol olduğu yerlerde ilk evcilleştirilen hayvanlar olarak bilinir.

f. *sü + mêt/mêrî/mêrû: karınca(Kür.)* anlamında Sü ile birleşerek sümerlerin karınca gibi çalışkan bir tarım toplumu olduğu dile getirilmiş olabilir.

g. *sü:keskin, bıçak sırtı(Kür.) + mer:kazma, bel(Kür.)* anlamında kazmanın tarım toplumundaki önemine değinilmiş olabilir.

h. *Somer: bir ölçü birimi(Kür.)* anlamına da gelmekte ve Sümerler tahıl toplumu olduğundan, ölçülerini bu aletle yapmış olabilirler ve bu şekilde anılmış olabilirler.

i. Kürtçede *someri: bir tür yuvarlak ekmek* anlamında olup belki de bu, en çok dikkat çekilmesi gereken Kürtçe-Sümerce ortaklığını göstermektedir.

j. Sümercede *simug: demirci* anlamındadır. (Narçın, 2010: 360) Tunç devrinde bölgede demirin kullanılması kastedilmiş olabilir.

k. *Su* sözcüğü ayrıca Kürtçede *hêl, alî* (yan, taraf) ve *arka* (Çeper, 2014: 257), *mêrg* ise *çimen, cihê çêreyi* (otlak yer) (Çeper, 2014:195) anlamındadır. Sümerlerin tarımla uğraştıkları, tarım bölgesi anlamında kullanıldığı kastedilmiş olabilir. Kürtçede *mîr* ise Avesta Mitra veya Mihr’den güneş anlamında *yönetici* anlamındaki *mîr* anlamına gelir.

l. Sayı, bir kültürün en önemli göstergesidir. Gün, saat, takvim gibi ölçmenin temelini oluşturmuştur. Sümer kelimesi, *sî + mêt: üç adam* veya *sê + mêt: otuz adam* anlamlarını oluşturacak şekilde birleşmiş olabileceği için Sümerlerde *sê: üç* ve *sî: otuz* sayısının gizemlerine bakmakta yarar görülebilir. (Gılgamış Tabletleri) (www.açık bilim.com.) Zira Sümerce ve Kürtçede 3 ve 30 sayıları fonetik olarak birbirine yakın yazılmakta ve aynı anlamı taşımaktadır.(*es:sê*) Gılgamış’ta özellikle 7, 3 ve 30 sayılarıyla çok fazla kullanımlar mevcut olup bu vesileyle bir gizem açığa

çıkarılmaya çalışılmış olabilir. Bu vesileyle Sümerlerde 3 ve 30 sayılarının ezoterik anlamlarına ve kullanıldığı yerlere bakmak gerekir.

3(üç) sayısı:

---İlk gerçek ve geometrik şekil oluşturan sayıdır.

---Sümer kral taçları üç katlıdır (Kramer, 2014 b: 175).

---Sümerlerin üç önemli destanı vardır: Gılgamış, Yaradılış ve Tufan.

---Üç, mükemmeliyetin (eril) göstergesi ve zorunluluğudur.

---Üç olmak tanrılara mahsustur ve sadece tanrılar mükemmel olabilir.

---Gılgamış üçte iki tanrı, üçte bir insan özelliğini gösterir. Bu Gılgamış'ın mükemmel olmadığını ve ancak iki olabildiğini bunun da kendisini ölümlü ve yarım gösterdiğini işaret etmektedir. Gılgamış'ın tüm eser macerası boyunca ikiyi üç yapıp ölümsüz olma peşinde olduğu görülür. O da ölümsüz olan Utnapiştim gibi olmak ister, fakat bunu başaramayıp ölüm karşısında yenilir (1.Tablet).

---Yine destanda Enkidu, Gılgamış'a düşlerin üç kez görülmesi gerektiğini söylemesi de sembolik olarak üç defa görülen rüyanın gerçekleştiği ve makbul olduğu, görülen şeyin yapılması gerektiği anlatılır.¹⁴⁴ (Gezgin, 2009: 41) (5.Tablet)

---Kefenin üç kat giysi giymek olarak verilmesi de mükemmeliyet anlamını taşımaktadır (Gezgin, 2009: 236) (5.Tablet).

---Sümerler üç sınıftan oluşur: Din adamları, halk ve köleler.

---Sümerlerin din tapınakları olan zigurratlar üç kısımdan oluşur: İlk kat: erzak deposu, Orta kat: okul ve ibadethane, Üst kat: ise rasathane ve dini türbe olarak kullanılmıştır.

144 Hz. İbrahim üç defa rüyasında İsmail'i kurban olarak gördüğü için bunu yerine getirmek ister... Hz. Nuh(Utnapiştim) da rüyasında hep rüya görür... Enki rüyada Utnapiştim'a tufan olacağını ve buna göre hazırlanmasını ister.

---Sümerlerin üç önemli tanrısı vardır: (Tanrılar Üçlüsü) Bunlar tüm tanrıları ve insanları yönetir. **An**(Anu:Aruru:Gök Tanrısı), **Bel**(Enlil:Hava-Rüzgar Tanrısı, en büyük tanrı, yüce baba), **Ea**(Enki:Su ve bilgelik Tanrısı) (Thema Larousse, 1993:478)

---Sümerlerde Anu-Enlil-Ea(gök-hava-yer) ile Sin(ay)-Şamaş(Utu:güneş) ve İştär(venüs) astral üçlemesi önemlidir.(Gezgin, 2009:234)

---Sümerler aynı zamanda günümüz takvim sistemini bulmuş ve 30 günlük zaman dilimini kullanmışlar (Kramer, 2014 a: 119).

---Destanda Gılgamış'ın devirip şehrine getirdiği Sedir (huluppu) ağacı üç çekirdeklidir (Adalı, 2009: 40).

---Sümerlerin üç önemli destan kahramanı vardır ki bunlar Sümer kral listesinde sırayla 2. 3. ve 5. hükümdarları olan Enmerkar, Lugalbanda ve Gılgamış. Bunların en ünlüsü Gılgamış'tır (Kramer, 2014 a: 276).

---5. Tablette anlatılan Enkidu ve Gılgamış'ın Humbaba'yı öldürmesi baltanın üçüncü kez vurulması ile olur. (Gezgin, 2009: 51)

---Gökboğa, Fırat'a yönelir, 3 kez böğürür, yer yarılr, yüzlerce kişi ölür. Enkidu Gökboğa üzerine atılır (Gezgin, 2009: 60) (6.Tablet).

---Gök üç katlı olarak düşünülmüş ve en üst katında tanrılar tanrısı ve gökteki yaşam suyunun kaynağı Anu yer alır (Narçın, 2010: 47). Anu, Enlil'in babasıdır ve bunlar Hurri-Hitit panteonunda da yer alır (Narçın, 2010: 48).

30(otuz) Sayısı:

---30 sayısı, ezoterik anlamda düzen ve adaletle ilgili bir sayı. 30, ay tanrısı Sin'in rakamıdır (Gezgin, 2009: 252).

---Mandalar 30 hayvandan oluşan sürüler halinde dolaşır (www.wikipedia.com.).

---Gılgamış'ın zırhı, som altından, 30 okka ağırlığında ve yiğitlerin sesi olarak bilinir (Gezgin, 2009: 45) (5.Tablet).

---Gılgamış ve Enkidu, Humbaba'yı yenmek için yola çıktıklarında 300'er okkalık silah taşırlar (Gezgin, 2009: 24) (2.Tablet).

---Sümerler veya Sümer adlandırması aynı zamanda 30(*otuz*) kuş anlamına gelen **Simurg** (sîmir:Sîmerx) öyküsü ile de bağlantılı olabilir. Gılgamış'ta olduğu gibi Simurg'ta¹⁴⁵ da ölümsüzlük arayışı peşine düşülür. Ölümsüz olma arayışı aynı zamanda yine doğu mitolojisinin önemli bir efsanesi olan Şahmeran'da da görülür. Destanın Tufan sahnesinde Utnapiştım, tufandan sağ olarak çıkar, ölümsüzlüğün sırrını bilir. Yanına gelerek ölümsüz olmak isteyen Gılgamış'a denizin içinden ölümsüzlük otunu bulmasını ister. Onu gençliğine döndürecek otu, suyun altında bulur, ama bunu yılanı kaptırır. Ayrıca *mer-mar:yılan* sözcüğü de Kürtçe olup Sümer sözcüğündeki “mer” ile de ilişkilendirilebilir.

Bu bilgiler ışığında Sümer kelimesinin bir halkı isimlendirmenin yanında genel olarak Sümer halkının yaşadığı coğrafyaya bir ad olarak da verildiği görülebilir. Bu coğrafyanın da Kuzey Mezopotamya ve Zagroslar için yani Kürtlerin sürekli yaşamış oldukları, tarım yaptıkları ileri sürülen yerler için kullanılmış olabileceği anlaşılabılır.

¹⁴⁵Yaşlılığında kızgın güneşin önünde yuvasına geçerek yanmayı ve küllerinden yeniden doğmayı simgeleyen ve ölümsüzlüğün peşine takılarak yolculuk yapan, hayali Kaf Dağında yaşayan **Anka Kuşu** ya da Zümrüd-ü Anka olarak da bilinen ve uzun yaşadığı için dünyanın sırrına vakıf olup kanatlarının dokunuşuyla hastalıkları tedavi edici yanı bulunan masalımsı Ortadoğu Efsanesine konu olmuş bir kuş ismi. **Simurg** sözcüğü Avesta dilinde de geçer. Mitolojik bir kuş olarak bilinir. Bir grup kuş uzun bir yolculuğa çıkarlar. Aramak, aşk, bilgi, ayrılık, birlik, hata ve yokluk gibi yedi farklı bölgeden geçerler, geride 30 kişi kalırla ve en sonra bakarlar ki aradıkları kendileriymiş. Murg, Avestan dilinde kuş anlamında kullanılır. Sîmir ya da Sîmurg 30 kuş anlamındadır (Çeper, 2014: 253).

3.4. Enkidu (Em + kê + da?)

Sümercede **du**¹⁴⁶: yapmak, bitki ekmek/dikmek, girmek, sürmek, getirmek, olmak; kibirli ve aciz, birinin etkisinde olmak; **An**:gök veya gök tanrısı, **ki**: yer, **Enki**:su ve bilgelik tanrısı anlamına gelir. Kürtçede **da**:vermek anlamındadır.

Enkidu, Sümerlerin bilgelik ve su tanrısı Enki'nin Gılgamış'a rakip olarak çamurdan yarattığı kendisine tezat yabancı yaratığın ismidir. Destanda, Gılgamış ile yakın dostu Enkidu; Humbabayı(Huvava) ve Gök Boğayı öldürdükten sonra, Tanrılar tarafından bir kurban istenir ve Enlil tarafından Enkidu kurban edilir. (7. Tablet) **Enki + du/da**: Enki'nin verdiği veya yarattığı.¹⁴⁷ Destanda ilk görüldüğünde herkesin şaşırdığı, kim olduğunu merak ettiği, kim tarafından yaratıldığının sorgulandığı bir isim.

Em + kê + da: Bizi kim yarattı?

Enki + da: Enki yarattı

Enkidu aynı zamanda Sümer kültürü ve dağ yaşamının bir sembolü olup hayvanın evcilleştirmenin ifadesidir. Zira Enkidu dağlardan kopup gelen adam olarak sunulur (Gezgin, 2009:12). Çamurdan yaratılması, hayvanlarla iç içe uzun yıllar yaşaması ve ardından bir kadın tarafından konuşturulmaya, giydirilmeye yani medenileştirilmeye çalışılması Neolitik-Mezopotamya kültürünün efsanelere dönüşmüş halidir. Enkidu, avdan avcıya, ilkelden kentliye dönüşmüştür. Temizlik-yıkanmak-yağlanmak-süslenmek-kokulanmak da kültürel olarak bu dönemde başlamıştır. Canlılar içinde sadece insan kendi kokusundan-doğallığından korunmak ister. Herkes gibi kokmak için yıkanılır, yani doğadan, naturel olandan kaçıp maskelenmeye, herkes gibi olmaya yani bir nevi toplumsallaşmaya başlamak.

¹⁴⁶ **dù** to build, make; to plant; to apply, affix, build onto; to detain, hold back; to make fast; to drive in, insert . Some now read **drù** (cf. **rú**).(Foxfog, 2008 b:12)

du9(n), **dun**5, (**sun**5) to be humble; to be subordinate to, under the authority of.

du: **ku**4(r) to enter; to make enter, bring in; to become, turn into, be declared to be; to be made liable for (for a reading **kux(dr)** of the **du**

¹⁴⁷ Kimi zaman Aruru(Anu ya da An) tarafından Gılgamış'a ceza olarak Enkidu'nun gönderildiği de anlatılır. Bu durumda da An'ın yarattığı anlamı çıkar.

İnsanın hedefi yıkanarak kirli doğasından kurtulmaktır (Gezgin, 2009:157). Şamşat, Enkidu'yu giydiren, konuşturur ve doğallığından soyutlar, medeni-şehirli bir kültürü öğretir. Gılgamış'ın yanına, Uruk'a getirilir ve yakın dost olurlar. Ayrıca kılılı, yabanıl Enkidu'nun ölümü de doğanın ölümüdür ve neticede kültürün kazanımıdır. Bu kültürel kazanımı yapan baltadır ve destanda sıkça geçer. Balta, insanın doğaya karşı icat ettiği en büyük cinayet aracıdır (Gezgin, 2009: 272).

3.5. Tufan¹⁴⁸, Ziusudra¹⁴⁹ ve Utnapiştım

Ziusudra olarak da bilinen (Gezgin, 2009: 191) ve Kuran'da Hz. Nuh'un karşılığı olarak geçen Utnapiştım, Tufan mitosunun ana karakteridir. Destanın 12. Tabletinde anlatılan bu olay¹⁵⁰; günümüz dini metinlerinde de benzer şekilde anlatılmaktadır. M.Ö.12.000'lerde son buzul çağının bitimine yakın dönemde olabileceği araştırmalar neticesinde de ortaya konan bu tufanda haddini aşan ve tanrılara hizmeti bırakan insanların cezalandırılarak tümünden bir tufanla yok edilmesi gerektiğine inanan Enlil'in insanları cezalandırması ve insanı yaratmış olan Enki'nin bundan rahatsız olsa da bir şey yapamaması ve rüyasında daha inançlı ve tanrılara hizmette kusur etmeyen Utnapiştım'e tufanı bildirerek bir gemi yapmasını emretmesi ve neticede yakın akrabalarıyla kurtulması, 7 gün 7 gece süren tufan neticesinde farklı isimlerle anılan dağa oturması(Şuruppah, Nisir, Ararat, Cudî) hadisesine dayanır. Tufanın bittiğini Güneş tanrısı Utu(*tav:güneş ışığı, enerji*) bildirmektedir.

¹⁴⁸ Tufan çok farklı milletlerin mitolojilerinde geçer. Dünyanın değişik yerlerinde farklı dönemlerde buzul erimeleri, aşırı yağmur-sel-faleket-depreme dayalı olarak gelişen ve ortak motiflerin çok yoğunlukta olduğu Grek, Hint, Maya, İnka, Sümer, Altaylar, Kelt... mitolojilerinde tufan anlatılmaktadır. Pisagor'a göre insanlık 6 büyük tufan geçirmiş, Sümer Öncesi tufan ise 7.si olmaktadır. Platon ve Aristo'nun da eserlerinde değindikleri doğal afet tufanları ayrıca Tevrat ve Kuran'da da geçmektedir.(Narçın, 2010:383)

¹⁴⁹ **Şūd - rá** to pray(Foxfog, 2008 b: 52)

¹⁵⁰ (Tanrıların cezası olarak Enlil tarafından, Şuruppak'ta, orada kubbenin efendisi ve ataları Anu, Düşmanları savaşı Enlil, yardımcı Ninurta, Su kanalları gözcüsü Ennugi(tarım ile ilgili) oradaydı ki.... insanları çoğaldığı, tanrılara artık hizmet etmedikleri, veryüzünün bir boğa gibi inlediğini, bu yüzden tanrıların ortak kararı ile yapılan tufanda tanrı Enki tüm insanlığın kaybolmasını istemediği için Utnapiştım ve ailesinin yaşamasını(rüyasında görür.) ve eşit ölçülerde gemi inşa etmesini, tüm canlıların tohumunu almasını, içine hayvanlardan birer çift almasını ister. (Gezgin, 2009:97-99)

Kürtçede *Ut*: *tav, na:nuh* veya *na olumsuzluk eki, Pişt*: *arka, arka çıkmak*... Burada Utu, Nuh'a arka çıkmıştır ve onu korumuş, kollamıştır. Yani Nuh'a arka çıkmak manasında, tufanın bittiğini haber vererek yeni bir yaşamı sağlamıştır. Nuh aynı zamanda İngilizcedeki *new* olan *nu:yeni* anlamında ikinci bir yaşamı simgeleyen Hz. Nuh'a isim olarak verilmiş olabilir.

Tufan bittiğinde Ziusudra; Enlil ve Şamaş(Utu) önünde eğilir sonra bir öküz ve koyun kurban olarak kesilir (Narçın, 2010: 383). Bundan sonra Ziusudra ölümsüz olarak ödüllendirilir ve ilahi cennet Dilmun'a yollanır (Köroğlu, 2008: 73).

Ziusudra sözcüğündeki *Zi* + *sudra* sözcüklerine de bakıldığında Sümercede (Narçın, 2010: 450) *zi*: yaşamın nefesi, yüksek tuh, yükselmek, hayat ve *Sudra* ise: ibadet etmek anlamında olup yan yana geldiğinde ibadet eden ruhani kişi olarak isimlendirme yapılmış olabilir.

3.6. İştär^{151 152} (Stêrk)

Sümercesi İnanna olan gök kraliçesi ve koruyucu tanrıça.(Kramer, 2014 a: 130) Aratta'nın(Ağrı-Ararat) kraliçesi İnnin(inanna)dir.(Gezgin, 2009: 3) Destanda geçen önemli kahramanlardan biri, aşk tanrıçası kinci İştär (1. Tablet).

Kürtçede kullanılan ve *Allah seni Korusun* anlamına gelen “Xwedê te star bike.” deyiminde star sözcüğüne bakılabilir. Destanda Gılgamış ve Enkidu, Huvava'yı yenip Uruk şehrine döndükten sonra Aşk ve Arzu Tanrıçası İştär, Gılgamış'a sevdalanır. Fakat Gılgamış'ın bu teklifi reddetmesi İştär'ı kızdırır ki gök tanrısı ve babası Anu'ya onu şikayet edip Gılgamış ile kentini yok etmesini ister.

¹⁵¹ Sümercesi İnanna olan İştär'in ait olduğu topraklar dağlık Aratta bölgesidir. (Kramer, 2014 a: 281) Bu bölge Kuzey Mezopotamya'da Ararat-Ağrı olabilir.

¹⁵² Sümerlerde Ninhursa veya İnanna, Akadlarda İştär, Mısırdaki İsis, Hurrilerde Hepat, Hititlerde Kupapa, Frigya'da Kybele, Grek'te Afrodit, Roma'da Mater ve Venüs, Kutsal Kitaplarda Havva ve (Yıldırım, 2011: 378) ve Sümer mitolojisindeki İştär-Dumuzi, Mısırdaki İsis-Osiris, Greklerde Afrodit-Adonis, Romada Kibele-Attis ikili sembollerin benzeridir. Havva Hepat'tan, Kible(Kabe) de Kibele'den evrim geçirmiştir (Yıldırım, 2011:378).

Bunun üzerine Anu önce yanaşmasa da neticede İştar'ın yapacaklarından korkarak yeryüzüne Gök Boğayı indirir ve Uruk şehrini yerle bir eder (Kramer, 2014 a: 230).

Bu öyküden hareketle insanlar kendilerini ve kentlerini korumaları için “star” “ya star” tabirlerini bir gelenek olarak sürdürmekte, İştar'ın nefretinden, kininden uzak bir yaşamı arzulamayı düşleyerek duaya yönelmektedirler. Bu aynı zamanda astroloji veya göğün, stêrk-sitare anlamındaki yıldızın tanrısal bir hüviyetinin olduğuna da işarettir. Destanda ayrıca tufanı tanrıça İştar (Inanna) ve Bel(Enlil) başlatır (11. Tablet).

İştar(stêrk) sözcüğü daha önce verildiği gibi Kürtçenin de dahil olduğu Hint-Avrupa dilinin çoğunda ortak bir kökenden gelecek şekilde benzer olması da dikkate alınmalıdır.

3.7. Guti (gu + ti) ve Cudi (Cî + dî)¹⁵³

Kuran'da Hûd Suresinin 44. ayetinde “*Ey yeryüzü! Yut suyunu. Ey gök! Tut suyunu*” denildi. *Su çekildi, iş bitirildi. Gemi de Cûdî'ye oturdu ve “Zalimler topluluğu Allah'ın rahmetinden uzak olsun!” denildi.*” denilir ki bu da insanları cezalandırmak için başlatılan Nuh Tufanının Şırnak'taki **Cudi**¹⁵⁴ dağına oturduğu, dolayısıyla tufanın bu bölgede yaşandığı anlatılır. Ayrıca Gılgamış destanında 7 günlük tufan sonrası geminin Nisir dağına¹⁵⁵, Tevrat'taki anlatımlarda ise Ağrı (Ararat) dağına oturduğu yazılır (Yaradılış 6:5-8). Bu üç eserde de ortak olan, tufanın

¹⁵³ Bu isim Sümer tabletlerinde geçmese de tufanla bağlantılı olduğu için vermekte fayda görülmüştür.

¹⁵⁴ Cu di: Kürtçede “Yerini gördü” anlamındadır. Nuh ise Kürtçede ve çoğu Hint-Avrupa dillerinde ortak olan *yeni* anlamındaki nu/new sözcükleri olarak Adem'den sonra ikinci bir ilk insan olarak kastedilmiş olabilir.

¹⁵⁵ Nisir: Sami-Akadlar tarafından tufanda geminin durduğu yere Nisir denmesi Arapça anlamıyla “ensar” yani yardım etmek anlamında, tufanda yardımlaşmayı kastetmiş olabilir. Nisir Dağı Irak sınırlarında Şırnak-Zaho hattı içinde Cudi dağının bir kolu olarak aynı sıradağında bulunur. Nisir, Cudi dağının başka isimi de olabilir. Cudi ile Ağrı dağı da aynı sıradağların bir öteki uçları olup Cudi, Ağrı, ve Nisir isimlerinin aynı yeri kastetmiş olduğu fakat farklı dönemlerde farklı isimlerle anılmış olabileceği dikkate alınmalıdır. Bu üç dağ şimdi de Kürtlerin, etrafında yaşadıkları yer olarak bilinir. Şırnak'ın Cizre ilçesinde Hz.Nuh'un türbesi ile gemi kabartmaları, Cudi dağının eteklerinde yörede tufandan sonra ilk kurulan köy olarak bulunan 8 veya 80 anlamında “Heştan” köyünün Hz. Nuh tarafından yapıldığı söylenegilir.

Mezopotamya’da yani Kùrtlerin yaşadığı coğrafyada yaşanmış olmasıdır. Ayrıca daha önce ifade edildiği gibi son buzul çağı M.Ö.12.000’lerde denk gelen dönemde havanın ısınıp şiddetli yağmurların yağması ve buzların erimesiyle Ortadoğu coğrafyası merkezli büyük bir tufanın olduğu, ardından buralardaki dağ yamaçlarında ve nehir kenarlarında tarım, hayvancılık ve iklimsel uygun yaşam koşulların olduğu araştırmalar neticesinde de ortaya çıktığı dile getirilmiştir.

Ferhenga Etimolojiye sözlüğünde Ramazan Çeper, Cudi sözcüğünden hareketle Sümerler döneminde daha kuzey bölgelerin dağlık alanlarında yaşayan halkın Gutiler olduğu için geminin yerleştiği yerin isminin de buradan geldiğini dile getirir.(Çeper, 2014: 62) Guti ismini verenler de Sümerlerdir. Sümercede boğa için de kullanılan *gu* sözcüğü ayrıca *güç*, *kuvvet* anlamında, *tî* ise *yaşam* anlamında geçer. Ayrıca yukarıda da değinildiği gibi Arapçada *g* harfi olmadığı için *g* yerine *c* harfini kullanmış olabileceklerini ve Kùrtlerin o dönem Bohtan bölgesinde yaşayan halkı için Guti/Cudi sözcüğünü kullanmış olabileceklerini dile getirir. Çeper, Gutilerin, boğayı evcilleştiren halk oldukları için de *gu/ga/gi* anlamında *Guti* ismini aldıklarını söyler. Kùrtçe *ti* ise *sahiplik* anlamını taşır. Yani *boğa sahibi halk:gutî* (Çeper, 2014:115 ve 127). Daha önce söylendiği gibi Şırnak’ta *Guyi* diye bir aşiret hala varlığını korumaktadır. Bunlar Goyi veya Guti olarak bilinir ve bu sözcük cömert, kahraman anlamlarına gelir.

3.8. Şuruppak (şûr û pak/nak)

Destanda tufanın yaşandığı yer Şuruppak olarak geçer. Geminin oturduğu dağın ismi ise Nisir dağıdır. Kuran’da gemi Cûdi’ye iner. Tevrat’ta ise tufan Ararat(Ağrı)’ta yaşanır.

Kramer’in bahsettiği Sümer’in memleketi olan kadim Şuruppak kenti-(Kramer, 2014 a: 21) aynı zamanda Nuh tufanının yaşandığı, yani ikinci insanlık tarihinin türediği ve günümüzün Türkiye sınırları içindeki Şırnak şehri ile bir bağlantısının olabileceği dikkatten kaçmamalıdır. *Şırnak: şer nax(naxwaze)* ya da *şehr-i Nuh* anlamlarında kullanılır. Şırnak, Şuruppak’tan değişerek türemiş olabilir.

Daha önce belirtildiği gibi Kuran’da gemi Şırnak yakınlarındaki Cudi dağı üzerinde durur. Şırnak isminin Şuruppak ile aynı olabileceği de göz önüne alınmalıdır. Ayrıca cudi kelimesi de *ci + di* olarak *yerini buldu* anlamında kullanılır. Gılgamış’ta geminin oturduğu dağın ismi Nisir olarak verilmiş olsa da bu ismin Sami kökenli Akadlar tarafından yardım edenler anlamında değişikliğe uğratıldığı, ayrıca Şırnak’ın güneyinde yer alan Irak’a bağlı Zaho kasabasının ve Cudi dağının devamı olan bir yerde Nisir dağının varlığından bahsedilir(?)

3.9. Babil (Ba + bir)

Babiller, Sümerler sonrası büyük bir imparatorluk kurmuş bir Sami devletidir. Sümerler döneminde bir yerin adı, günümüzde de Şırnak-İdil’de bir köy ismidir. Gılgamış destanı ve Sümerlerden kalma tabletlerin çoğu aynı zamanda Akad-Babillerin katkısıyla yapılmış, kimi zaman değiştirilmiş eserlerdir. Hatta bölge halklarının tümünün bir eseridir de denilebilir. Babil ismi aslında Kürtçe sözcüklerinden oluşmaktadır. “*Babil: Ba + bir: Rüzgar götürdü.*” Lisan el-Arab ve Yakut el-Hamavi yazmalarında ve dillerin çeşitlenmesinin de anlatıldığı Babil Kulesi efsanesine göre tüm insanlar rüzgarın önüne katılarak bir yerde toplanırlar. Burada insanlara değişik lisanlar verilir ve cezalandırılarak yeniden rüzgarla geldikleri yerlere dağılırlar veya dağıtırlar (Sedes, 2013: 6).

3.10. Gökboğa ve Huvava (Humbaba) (Hût + va va!)

Hût + va va, sözcüğü yaratık anlamına gelir. Huwawa(ya da Humbaba), dağ veya dağlının yani Toros-Zagros dağlarının koruyucusu olup dev korkunç bir masal yaratığı olarak “*hût*” sözcüğünden türemiş olabilir. Huvava, Enlil tarafından yaşayanlar ülkesinin sedir ağaçlarını koruyan, kimsenin karşı koyamadığı bir canavar. Gılgamış ve Enkidu, kendi güçlerini sınamak için ikisi sedir ormanının koruyucusu Huvava’yı seçerler ve onu öldürmek için planlar yaparlar. Zira Gılgamış ve Enkidu, ormanlık alana doğru yürür, dağlık alanlarda onu bulup öldürürler. Bu aynı zamanda dağ ile ovanın da bir kavgasıdır. Huvava dağı ve sedir ormanlarını

temsil etmektedir. Sedir ormanları Amanos dağları olarak da bilir. Sedir ormanlarını Adalı, Botterro'dan çevirdiği eserinde Lübnan dağları olarak verse de Gılgamış ve Enkidu, Huvavanın kesik başını ve kestikleri sedir ağaçlarını Fırat boyunca aşağıya taşımaları (Adalı, 2009: 41) buranın Anadolu-Toroslardaki ormanlık bölgeyi kastettiği anlaşılır.

Sümer halkının Mezopotamya ovasına inmesinin özetidir Humbaba. Doğayı yenmek, sedir ağaçlarını kesmek ve ovaya-kültüre-yerleşmeye, üretime inştir bu. Kültürün Eridu'dan Uruk'a taşınmasıdır. Bunun engeli Humbaba canavarıdır. Yunanlılarda Apollonun karşısındaki Python'dur. Bu kahramanlıklar bir toplumun doğa karşısındaki kahramanlığıdır (Gezgin, 2009: 259).

Sümerlerden çok çok eski zamanlara ait mağara resimlerinde dahi küçükbaş hayvan değil de bizon, geyik, boğa gibi sürüler halinde yaşayan hayvanlar resmedilmiştir (Gezgin, 2009: 213). Bu hayvanlar vahşi doğayı temsil etmektedir. Bu farklı ortamlarda benzer çizimler ortak düşmanın doğa olduğunu gösterir. Bu toplumsal bir terapi ve boşalımdır. Ölüm korkusunun dışı vurumudur. Enkidu ile Gılgamış'ın, kutsal güçlerin desteklediği ve doğayı temsil eden Gökboğası ve Huvava ile kavgası da doğa ile mücadeleyi göstermektedir (Gezgin, 2009: 215).

Gılgamış, Enkidu ile yolda Humbaba için giderken rüyasında kabus görürler. Dağlarda yabani bir boğa tuttuğunu dile getirir. Enkidu ona bu boğanın tanrı Şamaş olduğunu yorumlar. Ve yine rüyasında dağın bir boğazında *“Yeniden düş gördüm./Dağın derin boğazında duruyorduk/ Onun yanında biz küçük bir bataklık sineği gibiydik.”* der. Enkidu rüyayı yorumlayarak bu dağın Humbaba olduğunu söyler (Gezgin, 2009: 42) (5.Tablet). Burada da Kürtlerin yaşadığı dağlar kastedilmiştir.

Gılgamış Humbabayı yenmek için evden ayrılınca annesi Ninsun bir pagan geleneği olarak yere bir kase su döker ve terasta şamaş için tütsü yakar¹⁵⁶ (3.Tablet) (Gezgin, 2009: 29).

3.11. Enlil/Nunamnir (Nun + nemir)

Nunamnir, en büyük tanrılardan biri olarak görülen hava tanrısı Enlil'in bir sıfatıdır.¹⁵⁷ Nippur şehrinin tanrısı Enlil, Ninlil'e ahlaksızca davranışından sonra tanrılar, kralları olmasına rağmen onu cezalandırarak ölümler diyarına sürerler. Ama karnı büyüyen Ninlil de Enlil ile yola koyulur. Ninlil; Sin¹⁵⁸(Nanna) adını alacak ay tanrısını doğurur (Kramer, 2014 a: 115). Burada *nun + nemir: ölmeyen, ölümsüz* anlamında kullanılmıştır. Enlil ölümsüz olarak görülmektedir. Ayrıca yukarıda anlatılan *Ekur* sözcüğü de Nippur'da Enlil'in tapınağı olarak bilinir. *e + kur: kur'un evi*(dağ evi) anlamını taşımaktadır. *Kur* ise yukarıda anlatıldığı üzere Kürt bölgesini ve yaşadıkları Toros-Zagros dağlarını kastetmektedir.

Enlil, Orta Fırat Vadisindeki Nippur kutsal vadisini ve şehrini kurar, burada E.kur(dağ evi) tapınağını inşa ettirir. Nippur, güneydeki Sümer topraklarıyla kuzeydeki halkları ayıran kutsal bir sınır işlevini görmüştür (Gezgin, 2009: 17).

Enlil, aynı zamanda Kürt bölgesine ait sedir ormanını korumak ve insanlara korku salmak üzere Humbaba'yı görevlendiren, Tufanı başlatan ve Humbaba'yı yok eden Gılgamış ile Enkidu'ya ceza veren koruyucu büyük tanrıdır (2.Tablet). Burada

¹⁵⁶ Gılgamış'ta günümüze kadar gelen bu tarz **gelenekler** öyle çoğaltılabilir ki: Humbabayı devirmeye giderken ormanda görülen kuyu motifi, Enkidu'nun çamurdan yaratılması, kölelik, evden uzaklaşmanın ardından su dökmek, rüyaların yorumlanması (Gezgin, 2009: 130), ölümsüzlük efsaneleri, tufan olayı, ilk yüzük takma, bakirelerin ilkin Gılgamış'a sunulması (2. Tablet,) sırat köprüsünden geçilmesi, herkesin cennete gitmek için bir kayığa binmek zorunda kalacağı (Gezgin, 2009: 46), 7 yıllık kıtlık(Gezgin, 2009: 58), 3 ve 7 sayısının gizemi (Uruk kapısının 7 sürgülü, tufanın 7 gün 7 gece sürmesi, 7 sedir ağacını devirmek), cennetten kovulma(Enkidu cenneten kovulunca yosma Şamşat'ın ona 7 küp şarap içirmesi)(Gezgin, 2009: 151), kapiya boynuz asma, Gılgamış'ın Uruk'a gelişi öyküsü....

¹⁵⁷ d **en-lil** the chief earthly god, city-god of Nippur (Foxfog, 2008 b: 15)

¹⁵⁸ Sin: İngilizce'de günah, suç, kabahat demektir.Sin'in kriptonik numarası ise 30'dır. Belki de bir günahın sonucu dünyaya gelen Sin'in isimlendirilmesi günümüze kadar bir Hint-Avrupa dilinde mevcudiyetini koruduğunu göstermektedir.

da aslında Sümer tanrı ve kavramlarının çoğu aslında eski yerlisi oldukları Kuzey Mezopotamya veya dağları ile ilgili olduğu görülmektedir.

Aşağıdaki Sümer tabletlerinden alınan şiir; Enlil'in önemini, etkisini, ölümsüz olarak görüldüğünü ve dağ motifi ile bağlantısını göstermektedir(Kramer, 2014 b: 15)

*“Koca Dağ Enlil olmaksızın,
Hiçbir kent kurulamaz, hiçbir ev yapılamazdı
Hiçbir ahır kurulmaz, hiçbir ağıl çatılmazdı
Hiçbir kral başa geçmez, hiçbir en-rahip doğmazdı
... Irmakların coşkun suları dolup taşmazdı
...Tarlalar ve çayırlar zengin tahılla dolmazd
...İnek ahırda buzağısını yavrulamaz
...İnsanlık yatak odalarında yatamaz
Dört ayaklılar, hayvanlar döl veremez.”*

Enlil dışında, Sümerlerden sonra M.Ö. 500-100 arasında Adıyaman civarında hüküm sürmüş Komagene krallığının zalim kralı olarak bilinen ve yörede halen bir dağ adı olan Nemrut¹⁵⁹ sözcüğü de nemir: ölmeyen anlamında kullanılmıştır (Yıldırım, 2011: 304). Komagene; Babil, Med, Asur etkisinde kalarak Büyük İskender ile de savaşmış ve tarihteki ilk başarılı konfederasyonunu, genler topluluğunu yani farklı halkları bir arada toplamıştır. Komagene sözcüğü de Kürtçede kom sözcüğü toplanmak, gen-gel ise halk: halklar topluluğu anlamında kullanılmıştır. Genetik sözcüğü de gen/gel sözcüğünden türemiştir. Komagene

¹⁵⁹ Bir nevi Kanaatimce zalim kral olarak görülen Nemrut ile Hz. İbrahim olayı, Urfa'da ateşe atılıp Balıklı Göl'ün oluşması da dağ ile ovanın ya da dağlı insanlar-ki bunlar Proto-Kürtler olmalı-ova insanının yani semitik halkın bir savaşı-kavgası olabilir. Ayrıca Narçın, Hz. İbrahim'i M.Ö.2000'lerde Uruk kentinde doğan bir Sümer beyi olarak verir ve Tevrat'ta da bu şekilde geçtiğini ve zamanla Arap ülkelerine yayıldığını ve Hz. Muhammed'in çok kutsal gördüğü ve İbranilerin kendi soylarını Hz. İbrahim'e dayandırdığını dile getirir. (Narçın, 2010:26)

krallığı, Kürt aşiretleri ile birlikte Ermeni, Asur, Helen kökenli halklar topluluğundan oluşmuştur.

3.12. Abzu (av + zê-m)¹⁶⁰

“Dönemin halkı, yeryüzündeki göllerin ve tatlı suların geldikleri yerin Apsu olduklarına inanırlardı.” (Narçın, 2010: 54).

Abzu(Apsu-Akk. ve Apsuwa-Hitt.) hem deniz ve su tanrısı hem de bilgelik tanrısı Ea veya Enki’nin¹⁶¹ Nippur’daki *deniz ve dipsiz derinlik* anlamına gelen tapınağıdır. Deniz ve su, Sümer mitolojisinde önemli yer kaplar, zira su ilk maddedir: “Başlangıçta su vardı.” şeklinde başlayan Sümer yaratılış destanı¹⁶² suyun önem derecesini, her şeyin doğuş sebebi olduğu dile getirilir (Pişkin, 2014: 240). Abzu, *Kürtçe* “av + zem ya da av + zê) sözcüklerinden türemiş olmalı. Avzem: *sulak yer*, aynı zamanda *pınar* demektir.

Sözcük anlamı “*kutsal su havuzu*” olarak da çevrilebilecek Apsu, Akadlar tarafından bir tanrı olarak da kutsallaştırılmıştır. Ve kutsal suyun kaynağı ve diyarı olarak görülmektedir. Öyleyse Sümer ve Akad diyarına suyun gittiği Toros-Zagros-Dicle-Fırat bölgeleri ve suları *tatlı suyun kaynağı* olan *abzu* olarak görülmektedir. Yeraltı dünyası *Abzu*’nun altında olduğuna inanılır ve oraya *Hubur* adlı bir nehirden geçilerek ulaştığına inanılır (Narçın, 2010: 54). Irak-Türkiye sınırını oluşturan Habur’dan Dicle nehrinin de geçtiği göz önüne alındığında buranın yine Yukarı Mezopotamya olduğu anlaşılır.

¹⁶⁰ **aba**, ab: lake; sea [AB archaic frequency: 384; concatenates 2 sign variants] .(Halloran, 1947:18)
abzu (mythological underground fresh water ocean, home of the god Enki); (a water-basin shrine in many Mesopotamian temples)(Foxfog, 2008 b: 4)

d en-ki(g) god of water, wisdom and magic, patron of the city Eridu (Foxfog, 2008 b: 15)

¹⁶¹ Yunan kültüründe Enki’nin karşılığı Poseidon’dur. Poseidon Deniz ve Öfke tanrısıdır.

¹⁶² “Sümer mitolojisine göre insanın yaratılışı ve evrenin yaratılışı aşama aşamadır. İlk olarak deniz vardır, deniz ve yer birleşir, kozmik bir dağ ortaya çıkar, tanrılar insan haline gelir ve Anu (Gök tanrısı) ile Ki (Yer tanrısı)’nın birleşiminden Enlil(Hava tanrısı) doğar. Enlil’in Ki’yi ele geçirmesiyle Nimmah(ana tanrıça) ortaya çıkar ve dünyanın esas şeklini ve düzeni Nimmah tarafından oluşturulur. Bu durum Gılgamış Destanı’nda da ele alınmıştır.” (Narçın, 2010: 54)

İlk insanlar, doğum-ölüm döngüsünü yeraltı sularına bağlamışlardır. Yeraltı suları, ilkbaharda bütün doğaya canlılık verirler, yazın göklere doğru yükselirler, sonbaharda yağmurlarla yeniden insanın yaşadığı toprağa düşerler, kışın da toprağın altındaki yerlerine dönerler. Bu döngü her yıl böylece tekrarlanır. Su mevsimi gelince, her yıl doğayı yeniden canlandırır. Bu yüzden Ab-zu, canlandırıcı bir tanrı yeri özelliğini kazanır (Kramer, 2014 a: 212).

3.13. Zagros / Ninhursag (Za + roj) / (nin + kur + za)

Tanrı Ninnurta tarafından dağlık bölge olarak adlandırılan(Narçın, 2010:188) *Hursag*¹⁶³ dağı, Sümer metinlerinde sıklıkla geçer ve bu dağ, Zagros'un karşılığı olarak verilir. Kürtçede *Hur.Sag:dağdan doğmak*, *hur/kur:dağ ve derin, sag:za:doğmak(dağdan doğmak)* anlamıyla *Ninhursag* dağlık bölge tanrıçası olarak Zagros sözcüğü de bunun tersinden *zag:doğmak*, *ros ise roj:güneş* yani *zagros: güneş doğdu*, olarak çevrilebilir. *Doğum tanrıçası* (Foxfog, 2008 b: 41) olarak da bilinen *Ninhursag*, Kürtçe anlamıyla *Za/sag:doğurmak* sözcüğü bu yönüyle anlam kazanmaktadır.

Yukarıda anlatıldığı üzere dağın ve gök cismlerinin Sümerler için önemi bir kez daha ortaya çıkmaktadır.¹⁶⁴ Bu, güneşe verilen dini inancı da gösteriyor olmalıdır.

¹⁶³ (Sum.)**Nin**:tanrıça, "**Ninhursag**, ("kozmetik dağın kraliçesi"; **Nintu**,"doğurgan kraliçe"
dnin-ĝir-su < dnin ĝirsu+ak Queen of (the city) Ĝirsu
dnin-hur-saĝ < dnin hursaĝ+ak Queen of the Mountains (Foxfog, 2008 b: 44)
dnin-sún < dnin sún+ak Queen of the Wild Cows
d.nin-hur-saĝ-ĝá the creative mother goddess, goddess of birth-giving (Foxfog, 2008 b: 41)
HUR → **âr, har, kikken, mur, ur5**
hur-saĝ highlands, foothills, mountains, mountain range (Foxfog, 2008 b: 25)
hur-saĝ-galam-ma stepped, storied mountain (the ziggurat in Ur or Nippur)

¹⁶⁴ Aslında **kur** sözcüğünün bunca çok kullanıldığı ve Sümer mitoljisinde "dağ veya dağlı halk", "canavar", "yeraltı dünyası" gibi farklı anlamlara geldiği hatta Kürt sözcüğünün de kökeni konusunda bir ipucu verildiği görülebilir. Burada Kürtler, ya dağ anlamına gelmektedir ya derin ya da baş edilmesi zor bir yaratığa benzetilerek güçlü olduğu vurgusu şeklinde anlamlandırılabilir.

Gezgin, Tufan sonrası tanrıların yaşadıkları dağları - ki bu dağlar Toros ve Zagros dağları ve uzantılarıdır, çünkü Işık ve güneş tanrısı Şamaş(Utu) bile Zagros(Hursag)un arkasından yani dağ kısmından doğar- terk ettikleri ve buralara haydut ve asker kaçaklarının yerleştiklerini dile getirir (Gezgin, 2009: 15). Bu kaçakların da Dehhak efsanesinde kraldan kaçarak dağa yerleşen Kürt-İrani bir kavim olabilecekleri sonucu çıkar. Bu gruplar sürekli Sümer kentlerine saldırmaya başlamışlardır. Sümerler bu arada ovaya yerleşmişlerdir. Yine Anu, Der denilen dağ geçidini yaparken komşu kent Aratta'nın¹⁶⁵ kraliçesi İnnin(İnanna) ile karşılaşır ve birlikte güç kazanırlar. Hatta Anu, cennetteki karısı Antu'yu terk ederek İnanna ile yaşamaya başlar. İnanna Sümer kuruluşuna şahit olmuş ve bunu bütün dünyaya duyurmak için güneye Zabala tanrıçası olarak inmiştir (Gezgin, 2009: 3-4).

3.14. Utu (Şamaş) (tav) (şam)

Sonradan Şamaş olarak da kullanılan güneş tanrısı ve dağ kralı Utu¹⁶⁶, (Gezgin, 2009: 48) (5.Tablet)Enlil ile Ninlil'in ya da Anu'nun oğludur ve Güneş tanrısı olarak bilinir. Kürtçede *Ût:umut*, *Tav:güneş*, *şam:güneş* anlamlarıyla kullanılır. Utu, Şuruppak'ın kral-tanrısıdır. Adalet ve koruyucu özelliği de vardır.

Gılgamış ile Enkidu, Humbaba'yı devirmek için ormana gittiklerinde geceleyin Gılgamış, rüyasında yabani bir boğa görüp onu tuttuğunu söyler, Enkidu onun yabani boğa değil koruyucu şamaş olduğunu söyler (4. Tablet) (Gezgin, 2009: 33). Gılgamış ve Enkidu yolculuğu sırasında sürekli ilah rolünü gören yalvarılan, dua edilen tanrı Şamaş'tır. Gılgamış'a macera ruhunu veren Şamaş'tır. Görevi aydınlık, bilgeliktir. Şamaş(Utu), Zagrosların arkasından doğar (Gezgin, 2009: 259).

¹⁶⁵ Ararat'ın tam olarak neresi bilinmese de Ali Narçın, Sümer Kitabında Aratta için İran'ın dağlık bir bölgesi olarak kullanıldığını ifade eder. Kırımca burası Ağrı dağı bölgesi olmalıdır. Sümer tabletlerinde dağlık insanlar için kullanılır ve Sümer kralı Enmerkar burayla bir savaşa tutulur(Narçın, 2010:56). Ağrı dağı Tevrat'ta ve batı dünyasında Ararat şeklinde geçer.

¹⁶⁶ **utu** sunlight; the sun god Utu, city-god of Larsa

(d)**utu-è** sunrise, east (some read **u4-è** when determinative is lacking)(Foxfog, 2008 b:60)

Sümer kralı Lugalbanda öyküsünde Sümer tanrıları Aratta'dan Uruk'a yolculuk yaparlar. Bu yolculukta Lugalbanda hastalanınca güneş tanrısı Utu'ya yalvarır. Utu, ondan yabancı bir öküz öldürmesini ve yağını Utu'ya sunmasını ister. Bunlar yapılıncı Lugalbanda kurtulur (Narçın, 2010: 188).

3.15. Uttu (ta:ip)

Destanda Uttu, giysi ve dokuma tanrıçası olarak geçer. “*Mug-giysisini dokudu / Te'yi gösterdi / Kadın sanatını kusurlaştırdı Enki*”

Sümer tabletlerinden alınan ve yukarıda geçen Kürtçedeki *te/ta: ip* anlamında ve Sümercede de bir çeşit ip olarak geçmektedir (Yıldırım, 2011: 360).

3.16. Aşnan ve Lahar (Aş + nan) (La + har)

Aşnan¹⁶⁷ tahıl tanrıçası(Kramer, 2014 a: 142), Lahar ise sığır tanrısı olarak bilinen iki kardeş. Bu ikisinin öyküsü genelde birlikte geçer (Narçın, 2010: 354). Çünkü bu iki tanrı Sümerlerin bir nevi sembolüdür. Biri tarıma geçişi ötekisi ise hayvancılık toplumunu sembolize eder.

Kürtçede *aş + nan: değirmen/yemek/un ve ekmek*, Sümercede de *nan*, ekmek anlamında olup bunlar tarıma geçişin, buğdayı ve arpayı kullandıklarının işaretidir. *la + har(çıldırma, azgın)* ise boğanın zorluğunu, zor zapt edilmesini ve üreme dönemindeki asi hareketlerinden dolayı bu ismi almış gibi görünmektedir. Öyküde tanrılara giyecek ve yiyecek temin için Anu tarafından yaratılan iki kardeş şarap içtikleri için görevlerini yapamayıp cezalandırılırlar. Aşnan'ın bakire olarak(Narçın, 2010:234) verilmesi de tarımın kutsallığını ve temizliğini ifade etmek için olabilir.

Bu öyküde dağ tahılından bahsedilmesi de önemlidir.

¹⁶⁷ d **aşnan** (a goddess figure personifying emmer wheat) (see also **dezinu**)(Foxfog, 2008 b: 7)

“...Kırk günlük şeş tahılı henüz yoktu.

Küçük tahıllar, dağ tahılı

Saf canlı yaratıkların tohumu henüz yoktu....”(Narçın, 2010: 354).

“Eski zamanın insanları

Ekmek yemeyi bilmezlerdi

Giysi giymeyi bilmezlerdi

Koyunlar gibi ağızlarıyla ot yerlerdi

Karıklardan su içerlerdi.”

Bunun sonucunda Aşnan ve Lahar tanrıların yaratma ve yemek odasında biçimlendirilir (Kramer, 2014 b: 21).

*Burada uzun uzadıya Kürtçe ile Sümerce arasındaki ortak kelimeler sıralanabilir ve bolca örnek açıklamalarla daha fazla detaylara da girilebilir. Fakat aşağıda birkaç sözcüğün sadece Kürtçe karşılığını vermekle yetinelim. Sümerce verilen sözcüklerin parantez içinde Kürtçeleri, ardından Türkçe anlamları verilmiştir

-Girru(rê): yol sefer (Narçın, 2010: 170)

-Giş-tug(hiş/hêş): akıl, his (Narçın, 2010: 170)

-Girra(germ): ateş ve ısı tanrısı(Narçın, 2010: 170)

-Garas(ger): ticaret, nakliye (dolaşmak) (Narçın, 2010: 160)

-Gal / gu.ul(gir): büyük (Foxfog, 2008 b: 17)

-Kal(kal) pişmemiş yemek(Foxfog, 2008 b: 29)

-Kal (kal): yaşlı, değerli (to be precious, dear, valuable(Foxfog, 2008 b: 29)

-Gir:(kêr): bıçak (Jagersma, 2010: 83)

-**Nu(na)**: hayır, olumsuzluk (not) (Halloran, 1947: 41)

-(giş)**tî**(tîr):ok, (arrow) (Foxfog, 2008 b: 33)

-**A** (av): su (Halloran, 1947:3)

-**Eš**(sê): üç (Halloran, 1947:6)

-**Úšu** thirty (Foxfog, 2008 a: 59)

-**Ninda**(nan):ekmek (Foxfog, 2008 a: 41)

-**Ki**(kurê): yer, neresi? (Jagersma, 2010:16) (Foxfog, 2008 b: 43)

-**Kun**(kun):Sümercede kuyruk demek (Narçın, 2010: 235).

-**Ku(qet)** Sümercede kesmek olarak kullanılmış (Narçın, 2010: 235).

-**Zi/zî**(zindi): canlı, yaşam(life; breath; throat) (Foxfog, 2008 a: 61).

-**İkkaru**.Akk.(kar): çiftçi (Narçın, 2010: 194)

-**İbru**Akk.(bra):dost, arkadaş (Narçın, 2010: 192)

-**Géme** (OS var. **gan**)(jin):kadın (woman; female slave) (Foxfog, 2008 b: 18)

-**Lú-kar**(kar):iş, sorumlu (one (in charge) of a harbor.(Foxfog, 2008 b: 34)

-**Gú-si-a**(giş): hepsi (all, all together) (Foxfog, 2008 b: 20)

-**Ru-gú**(ru): yüz, karşı (to face, stand opposite, counter, confront, oppose)

Foxfog, 2008 b: 43)

*Yukarıdaki örnekler dışında Yıldırım'ın ısrarla savunduğu Kürtçe-Sümerce ortaklığına kitabında verdiği birkaç örneği aşağıya yazalım(Yıldırım, 2011: 212).

Sümerce	Tî	kur	gûr	gûr	gal	Mê	Go, gu, gud	dar	Mûş	Kak
Kürtçe	Tîr	Kur, koh, gır	kûr	gor	kal	Mê	ga	dar	mêş	Kak, kek
Türkçe	Işın	Dağ, tepe	derin	mez ar	Yaşlı, değerli	dişi	öküz	ağaç	sinek	ağabey

*Yukarıdaki sözcükler dışında Mamê Eli ile Süleyman Yıldırım, çıkardıkları Kürtçe-Sümerce sözlüğünde 1600 kelimenin aynı olduğunu ve bu dillerin geçmişte ortak bir kökene dayandığını dile getirir. (Eli ve Yıldırım, 2011: 97-171)

*Sümercenin çekimli Hint Avrupa diline girdiğini ve Hititçe, Kürtçe, Farsça, Ermenice, Sanskritçe ile yakın olduğunu dile getiren Gürdal Aksoy, Sümercenin, sonraki yüzyıllarda Mezopotamya coğrafyasında dini ayinlerde kullanılmasının da Kürtçe üzerindeki etkisini gösterdiğini söyleyerek aşağıdaki örnekleri verir. (Aksoy, 149-155) ([doğan,cebaxcor.blogspot.com.tr](http://dogan.cebaxcor.blogspot.com.tr))

*Bav, bab (baba)	*Kesa, kusi (kaplumbağa)	*Şeş (altı)
*Doman (oğul)	*Hesp (at)	*Kurik (sıpa)
*Meş, mêşna(koyun)	*Bar (yük, pay, bölüşüm)	*Av, avk (su)
*Bra (kardeş)	*Dı, dü (iki)	*Tari (karanlık)
*Ez (ben)	*Gıj, gıjık(çalı, çırpı)	*Agir (ateş)
*Jın (kadın)	*Jîn (hayat)	*Ga (öküz)
*Gır, gırd (büyük)	*Kal (büyük, yaşlı, koca)	*Nan (ekmek)
*Ce (arpa)	*Şest (altmış)	*Dıl (gönül)
*Zan (bilmek)	*Zıman (dil)	*Ra (datif eki)
*Ne-Na (olumsuzluk eki) *Sor-sur (kırmızı)		

SONUÇ

Üzerinden bunca zaman geçmesine rağmen özellikle Sümercedeki tanrı-tanrıça ve yer isimlerinde Kürtçe kelimelere rastlanıldığı, hatta bazı sözcüklerin birebir aynı olduğunun öğrenildiği ve ortak tarihi-kültürel mirasa sahip iki toplumun düşünce dünyasında da birbirlerine çok yakın olduklarının gösterildiği bu çalışma dikkate değer olarak görülmelidir.

Zira Mezopotamya’da yaşayan en eski halk Sümerler ve dilleri Sümerce ile şu an aynı bölgenin tarih boyunca değişmeyen halklarından olan Kürtler ile dilleri Kürtçe arasındaki bağlantı, coğrafik olabileceği gibi kültürel ve dil yönüyle de yukarıda anlatıldığı üzere mümkündür. Gerek Gılgamış gerek Tevrat ve Kur’an gibi kutsal metinlerde Mezopotamya coğrafyasında yaşanan tufan neticesinde insanlığın sosyo-kültürel yaşamında büyük oranda etkileşimlerin yaşandığı; uygarlığın beşiği olarak ilk tarım aletlerinin, ilk yerleşmelerin, ilk önemli gelişmelerin çıktığı verimli Mezopotamya coğrafyasının tarih boyunca sürekli istilalara, yıkımlara, göç ve savaflara açık olup dil, din, gelenek, görenek gibi her türlü kültürel yıkımlara sahne olduğu ve büyük değişim ve hareketlerin yaşandığı göz önüne alındığında geçmiş ile şimdi veya geçmiş ile gelecek arasındaki köprünün yıkılmasından ötürü tarihi gerçeklerin tam olarak açığa çıkarılamadığı da görülmüştür.

Değişik zamanlarda yukarıda değinildiği gibi Mezopotamya’da hiç yaşamamış halkların dahi Sümerliler ile yapılan etnik bağlantısı maalesef ki tarihi-kültürel-coğrafi etkenlerden dolayı daha uzak bir ihtimal olarak görülmeli ve var olan mevcut ama okunamayan belgeler ışığında önyargılı ve politik kaygılardan uzak, sağlıklı, gerçekçi incelemelerle bilinmezliğin giderilerek daha kesin sonuçlara ulaşılabilceği de görülmelidir.

Kürtlerin tarih boyunca Mezopotamya ve Toros-Zagros eteklerinde farklı isimlerle ve bölgenin yerli halkı olarak yaşadıkları, Kürtlerin selefleri olabilecek Hurri, Gutı, Kassitler, Karduklar, Mitanniler, Med ve bunlardan daha önceden ayrılarak Kuzey Mezopotamya’dan güneye inen Sümerlerin ortak dünyasını yansıtan Gılgamış destanı ile Sümer mitolojisine bakıldığında, bu ve daha önceki Babil-Akad ile yapılan savaşlar neticesinde de Proto-Kürt veya Sümerlerin semitik halklar içinde eriyerek dillerini kaybettikleri veya yaşadıkları Güney Mezopotamya’dan tekrar Kuzey Mezopotamya’ya göç etmek zorunda kaldıkları ayrıca boşalan bölgelere de Sami kökenli Babil, Akad ve şimdiki sakinlerinin yerleşmiş olabilecekleri dile getirilebilir.

Bunlardan hareketle, Kürtlerin M.Ö 3.000 öncesinden M.S. 8.yy.lara kadar Gılgamış’ta bahsedilen Aşağı Mezopotamya’da yaşama ihtimalinin yüksek olduğu, ayrıca Kramer’in ifadesiyle çok katmanlı ve çok kültürlü bir yapıya sahip Sümerlerin kesin olarak herhangi bir etnisiteye bağlanılamayacağını, fakat Sami kökenli de olmadıkları, olsa olsa İrani-Ari ırlardan birine ait olabilecekleri görüşü ile Kassian’ın tabiriyle Sümer ile Hurrilerin ortak kültürel-genetik bağlarının olduğu, Bender’in de savunduğu Kürt-Hurri akrabalığı görüşü ve tez boyunca ele alınan kavram ve sözcükler vasıtasıyla dile getirilen sosyo-linguistik yakınlık sonucu Kürt-Sümer yakınlığının daha da somutlaştığı ifade edilebilir.

Sonuç itibariyle yukarıdaki görüşler ışığında bunca yüksek bir medeniyetin sahipleri ve taşıyıcıları olan Sümerler, ortadan kalkınca kendi mirasını şüphesiz ki ya terk etmek zorunda kalmış ya da başka kültürler içinde erimek suretiyle asimilasyona ya

da kültürel-lingüistik bir evrime tabi olduğu tasavvuruna ek olarak Mezopotamya'nın değişik kültürlerle ev sahipliği yaptığı için hem Kürtlerin hem de Sümerlerin karma bir kültürün sonucu olduğu, Mezopotamya'daki ilk yerleşimcilerin Kürtlerle bağlantılı olan Sümerler ile Hurri-Guti-Medler olduğu ve Sümerlerin Neolitik dönemden kalma kuzeydeki yaşam, dil, mitoloji ile tarım ve hayvancılık kültürünü Aşağı Mezopotamya'ya taşıyarak burada daha üstün bir medeniyet kültürü oluşturduğu ve bu bölgenin tarih içinde yerli (otokton) halkı olan Kürtlerle Sümerlerin tarihi-kültürel-dilsel ortak bir geçmişe sahip olabileceği dile getirilebilir.

KAYNAKÇA

- ADALI, Bilgin. (2009). *Gilgamiş Destanı*. (Jean Boterro'dan). İstanbul: YKY Yayınları.
- ALBAYRAK, İrfan ve ÖZ, Esmâ. (2015). *Çiviyazılı Belge ve Kitâbelerde Kralları Tanımlayan Unvan ve Sıfatlar*. JHS (International journal of History).
- AKSAN, Doğan. (2009). *Her Yönüyle Dil, Ana Çizgileriyle Dilbilim*, Ankara:TDK Yay.
- ARAS, Agit Rênas. (2013). *Gilgamêş Destanı*. Kürt Uygarlığı Enstitüsü.
- BADILLI, Kemal. (1965) *Türkçe İzahlı Kürtçe (Kurmançça) Grameri*.
- BARAN, Bahoz. (2012). *Rêzimana Kurmancî*, İstanbul: Weşanên Belki.
- BEDÎRXAN, Celadet Ali. (2002). Stockholm: *Elfabeya Kurdi/Bingehên Gramera Kurdmanci*, Nefel Yayınları.
- BENDER, Dr. Cemşid. (1991). *"Kürt Tarihi ve Uygarlığı"*. (3. Baskı). Kaynak Yayınları.
- BLAU, Joyce. (1996). *Kurdish Culture and Identity*. Zed Books Ltd. ISBN 1856493296).
- BURKAY, Kemal. (2011) *Neolitik Çağdan 1.Dünya Savaşı'na/Kürtler ve Kürdistan*.(5.baskı) İstanbul: Deng Yayınları.
- ÇİĞ, Muazzez İlmiye. (2012). *Tarihte İlk Kral Kahraman/Gilgamiş*. (18. Baskı). İstanbul: Kaynak Yayınları.
- FİSCHER, Steven Roger, (2013). *Dilin Tarihi*, Muhtesim Güvenç (Çev). (2.Basım). Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

- FOXVOG, Daniel A. (Revised 2008 b). *Elementary Sumerian Glossary* (after M. Civil 1967) Lecturer in Assyriology (retired) University of California at Berkeley.
- FOXVOG, Daniel A. (Revised 2008 a). *Introduction to Sumerian Grammar*, Lecturer in Assyriology (retired) University of California at Berkeley, U.S.
- GEZGİN, İsmail. (2009) *Kültürlenme Sürecinin Mitik Kahramanı Gılgamış*, İstanbul: Alfa Yayınları.
- HALLORAN, John A. (1947) *Sumerian Lexicon Version 3.0*, Rome (www.sumerian.org/)
- HERODOTOS,. (2007) *Tarih/Historia*, Furkan Akderin (Çev). İstanbul: Alfa Yayınları.
- HÊZİL, Samî. (2015) *Wêjeya Kurdî*, İstanbul: Sitav Yayınları.
- HENNERBİCHLER, Ferdinand. (2012). *The Origin of Kurds*. Hungary: Advances in Anthropology. Scientific Research Mosonmagyaróvár.
- IŞIK, S. İbrahim. (2013). *A'dan Z'ye Kürtler*. İstanbul: Nûbihar Yayınları.
- JAGERSMA, Abraham Hendrik. (2010). *A Descriptive Grammar Of Sumerian*. Almanya: Leiden Üniversitesi.
- KASSIAN, Alexei. (2014) *Lexical Matches between Sumerian and Hurro-Urartian*. Moscow: Possible Historical Scenarios Institute of Linguistics of the Russian Academy of Sciences.
- KARACAN, Hasan. (2012) *Türkiye'de Rusça Eğitiminin Yeri Ve Önemi*. (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Ankara: Ankara Üniversitesi.
- KARACAN, Hasan. (Ed.) (2016) *Kürdoloji/Akademik Çalışmalar*. (Abbas el-Azzavî)-Veysel Olkan Yeşil (Çev). (Kürt Milletinin Kökeni). c.1, Diyarbakır: Dicle Üniversitesi Basımevi.
- KNAPP Bernard. (2006). *The History and Culture of Ancient Western Asia and Egypt* (Reviewed By Ann Yonan).
- KOTTAK, Conrad Phillip. (2014). *Antropoloji-İnsan Çeşitliliğinin Önemi*, Derya Atamtürk ve İzzet Duyar (Çev). (15. Baskı). Deki Yayınları. Eylül 2014.
- KÖROĞLU, Kemalettin. (2008). *Eski Mezopotamya Tarihi*. (3.Baskı). İstanbul: İletişim Yayınları.

- KRAMER, Samuel Noah. (2014 a). *Tarih Sümer’de Başlar*. Muazzez İ. Çığ (Çev). İstanbul: Kabalcı Yayınları.
- KRAMER, Samuel Noah. (2014 b). *Sümer Mitolojisi*. Hamide Koyukan (Çev). (2.Baskı). İstanbul: Kabalcı Yayınları.
- KREYENBROEK, Philip G. (1996). “*Religion and Religions in Kurdistan.*” Kurdish Culture and Identity. ZEd Books Ltd.. ISBN 1856493296)
- LANGDON, Stephen. (1917). *Sumerian Liturgical Texts*. University of Pennsylvania, Publications of the Babylonian Section, Vol.10, No:2.
- LAZAREV, M. S. (2011). *Kürdistan Tarihi*. İbrahim Kale (Çev). İstanbul: Avesta Yayınları.
- LİMBERT, John. (1968). *The Origins and Appearance of the Kurds in Pre-Islamic Iran*. International Society for Iranian Studies, Accessed: 30/04/2009, Vol. 1, No. 2
- MALTAŞ, Rahmi. (2011). *Sümerlerden Günümüze Eğitim*. Konya: Çizgi Yay. Şubat.
- MİLROY, J. (2001). *Sosyolingüistik ve Dil Değişmesi*. Türk Dili Dergisi, S.589.
- MİRAWDALİ, Kemal. (1993). *Kurdists/Kurds*. London: The Kurdish Information Centre.
- NARÇIN, Ali. (2010). *A’dan Z’ye Sümer*. (2. Baskı) İstanbul: Ozan Baskıcılık.
- ÖZTÜRK, Özhan. (2009). *Folklor ve Mitoloji Sözlüğü*. Ankara: Phoenix Yayınevi. Ekim.
- PİŞKİN, Erkan. (2014). *Yöntem, Hakikat ve Mitoloji*. İstanbul: Aram Yayınları.
- ROBSON, Barbara. (1996). *Iraqi Kurds/Their History And Culture*, The Refugee Service Center for Applied Linguistics, Washington DC.
- RUHLEN, Meritt. (2006). *Dilin Kökeni, Ana Dilin Evriminin Kökeni*. İsmail Ulutaş (Çev). Ankara: Hece Yayınları. Ekim.
- SAĞNIÇ, Feqi Huseyn. (2012). *Diroka Wêjeya Kurdî*. İstanbul: Weşanên Enstituya Kurdî ya Stenbolê.
- SAHALA, Aleks. (2009). *Sumero-İndo-European Language Contacts*. University of Helsinki (corrections made in 2013)(aleksi.sahala@helsinki.fi)
- SARI, İbrahim. (2016). *Sümerler*. İstanbul: Net Medya Yayınları.

- SCHMİDT, Klaus. (2014). *Göbekli Tepe*, En Eski Tapınağı Yapanlar. Rüstem Aslan (Çev). Arkeoloji ve Sanat Yayınları.
- SCHMÖKEL, Hartmuth. (1962). *Sümer Dini*, (3.Baskı). Mehmet Turhan Özdemir Stuttgart: (Çeviren ve Açıklayan:)
- SEDES, Selami İzzet. (2013) *Babil Kraliçesi*, Mitoloji Serisi, İstanbul: Kum Saati Yayınları.
- STOKES, Jamie. (2009). “*Encyclopedia of the Peoples of Africa and the Middle East*”. Newyork: Fact On File Publishing.
- ŞEREFHAN. (1990). *Şerefname*. M. Emin Bozarıslan (Çev). İstanbul: Hasat Yayınları.
- TAN, Altan. (2012) *Kürt Sorunu*, (12. Baskı). İstanbul: Timaş Yayınları.
- XEMGİN, Etem. (2013). *Kürt Tarihi*, (7.baskı). İstanbul: Doz Yayınları.
- YILDIRIM, Ercüment. (2016). “*Hitit Kaynaklarına Göre Mezopotamya İnanç Sisteminin Hurri Mitoloji Anlayışına Etkisi*”, Ankara: Tarih Araştırmaları Dergisi. Mart, C. XXXV, S.59
- YILDIRIM, Kadri. (2013). *Kürt Tarihi*, “*Kürtlerin Kullandığı Alfabeler*”, Şubat-Mart 2013, Sayı:5.
- YILDIRIM, M. Sait. (2011). *Uygarlığın Doğuşunda Kültür ve Kürtler*. (2.Baskı). İstanbul: Aram Yayınları.
- YIYUN LI. (2013). *Gılgamış, Bir Sümer Destanı*. Duygu Akın (Çev). Ankara: Domingi Yayınları.

Yararlanılan İnternet/Web Siteleri

<http://diroknass.blogspot.com.tr/2011/12/kurtlerin-kokeni.html>

http://f:\prometheus/sümerler/medeniyetin_başlangıcı.html/12/2015

[http://www.Sümerlerin dini tarihi/The history of Sumerian religion.html](http://www.Sümerlerin_dini_tarihi/The_history_of_Sumerian_religion.html)

<http://www.mitolojik.tripod.com.mzptmytn.html/> Erişim:10.05.2016

Gılgamış / <https://tr.wikipedia.org/wiki/G%C4%B1lgam%C4%B1%C5%9F>

Sümerce / <https://tr.wikipedia.org/wiki/S%C3%BCmerce>. Erişim:12.05.2016

Sümerler / <https://tr.wikipedia.org/wiki/S%C3%BCmerler> Erişim:12.05.2016

Mitanni / <https://tr.wikipedia.org/wiki/Mitanni> Erişim:13.05.2016

<http://www.1organik.com/kenger-faydalari-ve-kenger-yemekleri.html>(2016)

<https://en.wikipedia.org/wiki/Talk:Hurrians> / Jorge Stolfi, 2004 (UTC)

<http://www.doğan,cebaxcor.blogspot.com.tr>) *Kürt Dili ve Söylenceleri Üzerine İncelemeler*(Gürdal Aksoy)(2015)

(www.aina.org)The Epic Of Gılgamesh Assyrian International News Agency Books(2015)

<http://cebaxcor.blogspot.com.tr/2011/04/sumer-kurt-iliskilenmesine-dair.html>(K.F.Dođan)

<http://www.acikbilim.com/2012/03/dosyalar/2012den-m-o-3500lere-yolculuk-sumerler.html>

<http://www.sedirpalas.com/sedir-palas-cirali-pansiyon-sedir-agaci.html>
Erişim:22.05.2016

Yararlanılan Ansiklopedi, Dergi ve Sözlük

Anadolu Üniversitesi. (2004). “*Dil Kuramları*”. Türk Dili Dergisi. Açık öğretim Fakültesi Yayınları.

Atatürk Üniversitesi. (2014) “*Dillerin Türeyişi İle İlgili Teoriler*”, Türk Dili-1 Dergisi,

BENDER, Dr. Cemşid. (2003). “*Mitoloji Tarihi ve Kürtler*”. Veger dergisi, S. 6. Aralık

BENDER, Dr. Cemşid. (1993) “*Antik Çağda Kürtler*”. Özgür Bilim dergisi, S. 2.Kasım.

ÇEPER, Ramazan. (2014). *Ferhenga Etimolojiyê*. İstanbul: Ar Yay.

ÇİĞ, Muazzez İlmiye. (2016). *Gılgamış Tabletleri* (e-kitap)

D.İZOLÎ, (2013). Ferheng. (7.Baskı). İstanbul: Weaşanên Deng.

ELÎ, Mamê ve YILDIRIM, Süleyman. (2011). *Ferheng/ Somerî-Kurdî&Kurdi-Somerî*. Diyarbakır: J&J Ajans.

FARQİNÎ, Zana. (1991). Kürtçe-Türkçe Ferheng, İstanbul Kürt Enstitüsü

Ferhenga Kurdî. (2015). (e-kitap)

- GÜVEN, Ali. (2012). “*Toplumsal Dilbilimin Kapsam Alanı*” Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, S.13
- Kuran-ı Kerim Meâli, (2007). 6. Ankara: Baskı Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları,
- Kürtçe / Türkçe / Fransızca / İngilizce Sözlük, (1991). Sosyal Yayınları/ Yazar: J.Blau / Türkçesi: Fetullah Kakioglu / 1. Basım
- Meydan Larousse c.12, s.144-45, *Kürtler Maddesi*, Sabah Yayınları.
- MİNORSKY, V. (1997). “*Kürtler*”. İslam Ansiklopedisi VI, İstanbul. M.E.B Yayınları.
- MİNORSKY, V. B0İS Th., ve MC KENZİE, D.N. (2004). *Kürtler ve Kürdistan*, (The Encyclopaedia of İslam, Kurds, Kürdistan) (2. Baskı) Kamuran Fıratlı (Çev). Doz Yayınları.
- OCAK, Mahir. (2015). “*Hint-Avrupa dillerinin Anayurdu*” Tübitak Bilim ve Teknik Dergisi. Haziran 2015. S. 571.
- Temel Britannica. c.16, *Kürtler maddesi*
- The New Encyclopedia Britannica. *Kürtler Maddesi*, c.21.
- Thema Britannica Ansiklopedisi. *Sümerler Maddesi*, 1993, c:1.
- Thema Larousse (Tematik Ansiklopedi) (1993-1994). “*Eski Doğu Tanrıları*” Milliyet Yayınları.